

**BETHLEN GÁBOR ÁLLAMA
ÉS KORA**

**BUDAPEST
1980**

BETHLEN GÁBOR ÁLLAMA ÉS KORA

1686-1687. évi bécsi szerződés	1
1687-1688. évi bécsi szerződés	19
1688-1689. évi bécsi szerződés	29
1689-1690. évi bécsi szerződés	37
Bethlen-bibliográfia 1613-1980	
1613-1614. évi bécsi szerződés	49
1615-1616. évi bécsi szerződés	73
1617-1618. évi bécsi szerződés	165
1619-1620. évi bécsi szerződés	177

Szerkesztette

Kovács Kálmán

Kovács Kálmán

BETHLEN GÁBOR ÁLLAMA ÉS KORA

Kiadja az
Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszéke

Lektorok:

Benda Kálmán
Kállay István
Kosáry Domokos
Kovács Kálmán

8011385 MTA KESZ Sokszorosító. Budapest, Felelős vezető: dr. Héczey Lászlóné

TARTALOM

Előszó	1
Tanulmányok	
Nagy László: Bethlen Gábor a magyar történelemben	3
Mezey Barna: Erdély kormányzata Bethlen Gábor korában	19
Tarnóc Márton: Irodalom és művelődés Bethlen államában	29
Herczegh Géza: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései	37
Források	
Pap Gáborné: Bethlen fejedelemségének magyarországi levéltári forrásai	49
Hernádi László Mihály: Bethlen Gábor. Bibliográfia 1613–1980	73
Időrendi áttekintés Bethlen Gábor életéhez	165
Idegennyelvű tartalommutató	177

A szerkesztést követően a magyar nyelvű kiadvány nagy részében cselekvő hangvételű, a tárgyalt korszak állományát érintő tartalmú tanulmányok, hogy helyet kapjanak a kötetben Bethlen Gábor erdélyi kormányzata modelljének felvázolása, amely először bemutatja a fejedelmi hatalom és az országgyűlés viszonyait, a különböző kormányzati szervek és azok funkcióit, valamint Bethlen egyes kiemelkedőbb szervei az állam élet egészének irányításában. A munka a többi körítés tekintetében is a nagy fejedelmi centralizáló törekvéseinek eredményeiről és bizonyos területeiről, a polgári nyilvánosságáról és egyenakkor a helyzet eddig elhanyagoltabb területeiről szól. Az „Élet” fejedelmi államrendszer szervezeti képe az a valóban impozáns fejlődés, amelynek az ő nevezetű, egyetemes művelődéspolitikája eredményeként a Bethlen-kor Erdélyben és a hozzá tartozó fejedelemségi területeken az épít-

TARTALOM

Előszó 5

Tanulmányok

Nagy István Bethlen Gábor a magyar történelemben 11

Mészáros György: Bethlen Gábor kormányzata Bethlen Gábor haláláig 23

Tanulmányok Bethlen Gábor és az országos közélet 33

Herczegh György: Bethlen Gábor külpolitikájának története 43

Források

Bethlen Gábor: Bethlen Gábor emlékiratai 53

Hemmel László: Bethlen Gábor hírlapjáról 1913-1989 73

Bethlen Gábor: Bethlen Gábor emlékiratai 103

Bethlen Gábor: Bethlen Gábor emlékiratai 113

Előszó

Az idei esztendő Bethlen Gábor, Erdély legnagyobb fejedelme, választott magyar király születésének 400. évfordulója. A jubileum kapcsán az utókor, a ma embere hazánkban s más országokban is különböző, változatos formák között méltón emlékezik meg e nagy történelmi személyiségről. Korát, életművét nemzetközi tudományos konferencia, emlékkiállítás, országsszerte sok más rendezvény s a modern hírközlő eszközök tervezett programjai mellett számos kiadvány idézi fel és értékeli.

Szerény kötetünk is hozzájárulás kíván lenni a Bethlen koráról, fejedelemségéről és egyéniségéről kialakuló kép teljesebbé tételéhez olyan, nem egyszer hiányt pótló tanulmányokkal, amelyek tudományos igényvel, de nem csupán a szakemberek számára íródtak, hanem a magyar múlt iránt érdeklődő széles rétegekhez is közelebb akarják hozni az építő nagy államférfi, a kiváló hadvezér, a messze tekintő diplomata alakját, aki „a magyar romlásnak századában” – saját lehetőségeinek határain belül – történelmünk egyik legkimagaslóbb formálója volt. A fentiek mellett azonban szolgálni óhajtja a kötet azt a célt is, hogy útmutatást és segítséget nyújtson a szükséges és várható további kutatómunkákhoz, amelyeknek az emlékév bizonyára újabb lendületet ad.

Sokan és sokat írtak már a történészek az elmúlt idők folyamán napjainkig Bethlen Gáborról, mindeddig nem született azonban olyan munka, amely ezeket az írásokat összefoglalóan értékeli. Erre a feladatra vállalkozik kötetünk első tanulmánya, amely a magyar történetírásban a Bethlenről alkotott kép alakulását, formálódását, változásait a máig végigkíséri és analizálja. Az alapos tárgyismerettel s egyben saját kutatásokon alapuló, önálló kritikai szemlélettel készült munka vitákra és további kutatásokra ösztönöz, még megoldandó feladatként vetve fel a többi között a politikai célkitűzések és a lehetőségek, a hadművészet, a gazdasági elgondolások, a fejedelmi hatalom és a függés stb. problémáinak árnyaltabb kimunkálását, finomítását, s rámutatva a bethleni életmű feldolgozásában mutatkozó „fehér foltok” megszüntetésének szükségességére.

A szakembereket kivéve, a magyar közvélemény nagy részében eléggé homályos kép él a tárgyalt korszak államáról. Ezért tartottuk indokoltnak, hogy helyet kapjon a kötetben Bethlen Gábor erdélyi kormányzata modelljének felvázolása, amely röviden bemutatja a fejedelmi hatalom és az országgyűlés viszonyát, a különböző kormányzati szerveket és azok funkcióit, valamint Bethlen egyre kiemelkedőbb szerepét az állami élet egészének irányításában. A munka a többi között áttekintést kíván adni a nagy fejedelem centralizáló törekvéseinek eredményeiről és tényleges határaitól, e politika rugalmasságáról s ugyanakkor a helyzet adta ellentmondásosságáról is.

Az „építő” fejedelem életművének szerves részét képezi az a valóban impozáns fejlődés, amelynek, az ő nagyszabású, céltudatos művelődéspolitikája eredményeként a Bethlen-kori Erdélyben és a hozzá tartozó felső-magyarországi területeken az építé-

szet, a művészetek és mesterségek, a tudomány, a kultúra, az oktatás-nevelés, az irodalom, s általában a szellemi élet szinte minden vonatkozásában tanúi lehetünk. Ezekről kapunk tömör, eleven képet a témakör ismert kutatójának tollából.

A reális Bethlen-portré megismeréséhez és megértéséhez mellőzhetetlenül hozzátartozik az erdélyi fejedelemség bonyolult jogállásának, államjogi és nemzetközi jogi státusának s katonai helyzetének tisztázása. Ezek határozzák meg a Portától függő, de a Habsburg- és a török birodalom között „okos bölcsességgel” egyensúlyozó fejedelem külpolitikai törekvéseit, a megvalósításuk érdekében tett lépéseit s az általa kiépített, szövevényes, a változó helyzetek szerint módosuló nemzetközi kapcsolatait. Az e problematikát tárgyaló tanulmány Bethlen Gábort, mint a kor európai diplomáciájának tevékeny szereplőjét mutatja be, rámutatva a kívánatos felé törő, de a lehetőségekhez alkalmazkodni képes fejedelmi koncepció alakulására, formálódására. Milyen jellemzők ezekre vonatkoztatva Bethlen végrendeletének általunk idézett szavai: „... az időnek alkalmatosságához szabtam magamat!”

Kötetünk fent említett egyik tanulmánya már utal arra, hogy az eddigi Bethlen-irodalom viszonylagos bősége mellett is – vagy talán épp annak ellenére – számos probléma vár még tisztázásra, újraelemzésre vagy finomításra Bethlen, az államférfi, a gazdaságpolitikus, a hadvezér és diplomata teljes életművének korszerű marxista értékelése terén. A szükséges további elmélyült vizsgálatokhoz kívánunk támaszt nyújtani a kutatóknak azzal a munkával, amely a hazánkban meglehetősen szétszórtan, az Országos Levéltár fondjaiban, továbbá más levéltárakban és intézményekben feltehető, hatalmas mennyiségű Bethlen-kori forrásanyagot rendszerezi. Bár a források jelentős része megjelent nyomtatásban, számos, még kiadatlan anyagot őriznek különböző levéltáraink. De a Bethlen-témakörök kutatói joggal tarthatnak igényt arra is, hogy a publikáltakat összevegyék az eredeti forrásokkal.

Meggyőződésünk szerint a kötetnek igen lényeges és értékes alkotóeleme az első önálló Bethlen-bibliográfia. Ez a nagy gonddal készített, alapos mű nyolcszázötven tételt tartalmazva időrendi, évenkénti csoportosításban tárja elénk 1613-tól napjainkig a Bethlen Gáborral foglalkozó munkákat, könyveket, cikkeket, ismertetéseket stb. A bibliográfia adatainak pontosságát, megbízhatóságát fokozza az a tény, hogy szerzője újszólván minden egyes művet valóban kézbe vett s ennek során az eddigi forrásmunkák adataiban felmerült hibák, tévedések, elírások rektifikálására is módja nyílt. A hasznos, tanulságos összeállítás mind a fiatal, kezdő, mind a tapasztalt történészek, jogtörténészek, valamint az irodalomtörténet művelői s minden Bethlen-kutató számára szinte nélkülözhetetlen; különböző jellegű feldolgozásaiknál, további kutatásaiknál e műre bizton támaszkodhatnak.

Méltán illeti köszönet a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsát s az általa létrehozott Bethlen Emlékbizottságot, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Főosztályát, amely szerveknek erkölcsi és anyagi segítőkészsége lehetővé tette, hogy az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszéke, mint az Akadémia által támogatott kutatóhely gondozásában e tanulmánykötet napvilágot lásson.

Budapest, 1980. május hó.

A szerkesztő

Nagy László:

BETHLEN GÁBOR A MAGYAR HISTÓRIÁBAN

A XVII. század vége felé egy névtelen históriás költő, – gyaníthatólag Rozsnyai Dávid, az utolsó erdélyi „török deák” – e szavakkal idéte az immáron több mint félszázada halott Bethlen Gábor alakját: „Bethlenből királylyá érdömmel lött Gábor! / Vajha látnád mint nyeg sajtóban sok jámbor? / Magyar nemzet vala veled bátor tábor! / Már nem vagyunk bátor, mert te se vagy Gábor.” Apafi Mihály fejedelem lecsökkent területű és hatalmú Erdélyből ugyancsak dicső kornak tűnt a bethleni időszak. Azok az évek, amikor Bécs körül nyargalóztak és cseh földön jeleskedtek Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király bizony sokszor ugyancsak rakoncátlan és istentelenkedő hajdúlovasai. E nosztalgikus emlékezés mondatta a szerzővel a következő szavakat is: „Nincsen vétek nélkül rollad sokat szollni, / Sokkal nagyobb vétek nem is emlegetni; / Egyebet nem tudunk felölled mondani, / Csak használnánk vélle, nem szánnánk kívájni.”¹

Vajon megfogadták-e a kortársak és a nyomdokaikba lépők a históriás-költő intelmeit? Hogyan őrizte meg a nemzeti emlékezet annak a nagy történelmi személyiségnek az alakját, aki az 1629-ik esztendő november havának 15-ik napján „dél-kori tizenegy óraker tájban ez keserves életből szép csendes halál által”² eltávozott? Tudjuk, hogy a XVIII. század elején még a labanc Cserei Mihály is csupán méltató szavakat talált Bethlen Gáborra. A II. Rákóczi Ferenc kuruc elöl Brassóba menekült székely nemes úgy emlékezett iktári Bethlen Gábor alakjára, hogy ő erdélyi fejedelemként „megértvén a magyarok oppressióját, jó alkalmatosság is lévén a kezében, mert Csehország épen azon hajóban evezvén mint a magyarok az austriai háztól elszakadtanak vala. . . Bethlen Gábor azért feles hadakkal két ízben is (sic!) kimentvén Magyarországra, gyűlést hirdete, ahol akarata ellen (kiemelés itt s a következőkben is tőlem: NL) királyságra választaték.” Megkoronáztatni azonban semmiképpen nem engedte magát, mert „tanult okos ember lévén, s tudván az austriai háznak nagy potenciáját, hogy semmiképpen az ellen sem magát a királyságban nem conserválhatja, sem az országot annak akarata ellen békeségesen nem bírhatja.” Békét ajánlott tehát a Habsburg uralkodónak, s amikor az elfogadta a feltételeit, „mind a coronát, mind az országot visszaadá, a királyi titulushoz is renunciaála, a magyar státusz szabadcságát pedig ismét helybe állitá.” Bethlen munkáját folytatta méltó utóda, I. Rákóczi György, aki „nem csak a magyarok szabadcságát in politicis, hanem az opprimáltatott reformata religiot is in ecclesiasticis dicséretesen helyreállitá.” Cserei meglátása szerint e két nagy fejedelem uralkodása alatt „Istennek ő szent felségének volt kedve s akarata a magyar szabadcságát oltalmazó magyar vezérek segítségéhez, s ki is mutató ő felsége világos jelekkel, szép győzelmeket engedvén a magyaroknak a német császár hadai ellen, és mindenkor jó és hasznos conditiokkal concludálván a békeség.”³

A Rákóczi-szabadságharcot követő évtizedek magyar történetírására a Habsburg-hatalommal való kiegyezés és a katolicizmus uralkodóvá válása nyomta rá a bélye-

gét. A „Regnum Marianum” országában a protestáns és mindvégig Habsburg-ellenes Bethlen Gábor személye természetesen nem kaphatott sok méltatást. Katona nagy összefoglaló munkája⁴ ugyanúgy nem adhatott hű képet Bethlen Gábor magyar történelmi szerepéről és jelentőségéről, mint például Pray Györgynek a XIX. század elején megjelent nagy okmánypublikációja.⁵ Minden bizonnyal nagy jelentőségű volt Bethlen történelmi nagyságának megismertetése terén Szalárdi János és Kemény János munkáinak kiadásán túl⁶ az a fáradhatatlan és felbecsülhetetlen értékű tevékenység is, amelyet e kor iratainak kiadása terén Szilágyi Sándor kifejtett,⁷ ám Bethlen Gábor életművének átfogó értékelésére legelőször azokban a nagy szintézisekben került sor, amelyek Szalay László, Horváth Mihály és Kővári László tolla alól kikerültek. Szalay végső értékelése szerint Bethlennek keserűen kellett tapasztalnia, hogy nagy céljai alapján kudarcot vallottak. Ő a Bethlen-portrén felismerni vélte, hogy a kínos vonás a száj körül talán arról is szól az utókor emberének: megérezte tehetetlenségét a történelem nagy erőivel szemben.⁸ Horváth Mihály a részletesebb és a polgári haladás szempontjait határozottabban érvényesítő szintézisében hangsúlyozza Bethlen Habsburg-ellenes eltökéltségét, amit nem tört meg például a cseh szövetségesek fehér-hegyi veresége sem. Ugyanakkor azonban meglátta azt is, hogy 1623-ra Bethlen már lemondott arról, „hogy török segély által egész Magyarországot egyesítse maga alatt.”⁹

Szinte természetes, hogy Kővári László a nagy Erdélyi-történelmi szintézisében átfogóbban és részletesebben foglalkozott Bethlen Gábor személyével és történelmi szerepével, mint az egész magyar történelmet tárgyaló munkák. Trónra kerüléséről szólva megjegyzi, hogy ő „mint a Bocskai forradalom egyik hőse, merőben mestere politikáját követte: a protestáns vallás s török protectio felsőségének volt hirdetője.” Ő volt az, „ki a megtámadott, megrongált hazát helyre állítván, a jólét és béke malasztjaival, a tudomány, ipar és kereskedelem áldásaival kezdé előnteni.” Értékelésében osztja Kemény János véleményét, aki szerint Bethlenhez hasonló magyar „Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni.” Korának történetiszemléletére utalva Kővári megjegyzi, hogy „mai szempontból véve Bethlen Gábor meglehet sokaknak nem tűnik fel oly nagyszerű mérvben, mint azt kiérdemelte.” Ezzel nyilvánvalóan arra célt, hogy a XIX. század közepének „szabadság-igézetes” szemléletében Bethlen fölöttébb keménykezdű – egyes megfogalmazások szerint zsarnoki – kormányzása bizonyos visszatetszést szült. Kővári ezt a jelenséget azzal igyekezett menteni, hogy Bethlen olyan korban élt, amikor „a trónokon bigott absolutizmus ült”. Ha fontolóra vesszük – írja –, hogy Bethlen milyen gazdasági, társadalmi mélypontról emelte magasba országát „meg kell adnunk, hogy nem csak kora, de egyszersmind a magyar történet legóriásibb, a magyar uralkodók legnagyobb jellemei közé tartozik.” Haláláról szólva megjegyzi: „Így futá meg pályáját Erdély legnagyobb fejedelme, kinek 16 évi uralkodását méltán nevezhetjük Erdély fénykorának, mint a ki alatt benn béke, künn tekintély övedzé körül.” Bethlen Gábor – írja – negyvenkét csatában vett részt, s fejedelemeént ha nem is győzött mindig, de hadjáratai jól sikerültek.”¹⁰

Ilyen historiográfiai előzmények után került sor az első nagy Bethlen-biográfia megjelenésére 1890-ben. Szerzője Gindely Antal, a prágai egyetem tanára volt, aki korábban, a harmincéves háború történetéről írt művében, nem mindig pozitív kicsengéssel szólt Bethlenről. A biográfiában – amelyhez függelékkel Acsády Ignác írt Bethlen fejedelmi udvaráról – Gindely alapján idegenül állt szemben a Bethlen-korabeli Erdély belső viszonyaival, gazdasági, társadalmi és politikai problémáival. Az életrajzban természetesen a korábbinál pozitívabb értékeléssel írt hőséről, ám meglehetősen józan realitással mérte fel Bethlen politikai és katonai cselekvéshatárait is.

A fejedelem katonai sikereiről szólva utalt arra: „hadseregének fölszerelése és fegyverzete olyan hiányos volt, hogy attól kellett félni, hogy vereséget szenved, ha újra összeütközik az ellenséggel.” Az 1624-es békekötésnél kifejti, hogy az kedvezőtlenebb volt Bethlen számára a nikolsburginál. Ezzel – bár burkolton – rámutatott e hadjárat alapvető stratégiai kudarcára is. Hasonlóan értékelte a fejedelem 1626-os hadakozását is!¹

A Gindely–Acsády biográfia megjelenését követően a milleneumi sorozatban Angyal Dávid foglalta össze az addigi Bethlen forráspublikációk és feldolgozások eredményeit. Nagy erénye munkájának mindenekelőtt az adatok kritikai megszürése és a politikai események világos kifejtése. A fejedelem megújított egyesítési kísérleteit tárgyalva alapjában osztja Gindely álláspontját, de azt emeli ki, hogy Bethlen „elhagyatva a nyugati hatalmaktól s a töröktől, s lanyhán támogatva a magyar rendektől, mégsem volt kénytelen feladni a nikolsburgi béke legfontosabb vívmányait.” Szemmel láthatóan mentesíteni igyekszik Bethlen 1626-os stratégiai kudarcát, kifejtve azt, hogy a pozsonyi békével megerősített politikai és vallási szabadság „nagy eredményt jelentett Bethlennek” a császár dessauai és lutheri győzelme, és a török bagdadi vereségnek évében. Angyal Dávid nem ment el szó nélkül amellett, hogy Bethlent mind kortársai, mind az utókor emberei közül sokan kora egyik legőszintéltlenebb emberének tartották. Olyannak, aki egyforma gátlástalansággal vezette félre barátait és ellenségeit. A felrótt cselekményeket Angyal ezekkel a szavakkal kívánta menteni: „Sokáig és keményen tusakodott oly hatalmakkal, melyeknek pánczéjáról a jámborság fegyverei visszapattantak volna. Természetes, hogy sokszor visszásnak tűnt fel viselete, pedig nagy erkölcsi érzés élt lelke mélyén. Számadásra kötelezett szolgának érezte magát. Erős hite volt munkája jelentőségében, nemzetét boldogító és istennek tetsző mivoltában.”¹²

A XIX. századi Bethlen-irodalomnak akárcsak e vázlatos áttekintése sem nélkülözheti azt, hogy szóljunk Szilágyi Sándor munkásságáról. Ez a fáradhatatlan szorgalmú kutató és történetíró nemcsak a Bethlen levelek és okiratok kiadása terén fejtett ki áldozatos tevékenységet, de több munkájában foglalkozott a nagy fejedelem egész életművének elemzésével is, noha ez utóbbi nem a legerősebb oldala munkásságának. Alapjában ő is Kemény János túlzásoktól nem mentes Bethlen-értékelését fogadta el, s az 1885-ben tőle megjelent rövid életrajz bizony szintén nem mentes az idealizáló tendenciáktól sem! Ennek szellemében írta Bethlenről például azt, hogy „alattvalói bálványozzák” – noha maga tudta legjobban az általa kiadott iratokból, hogy Bethlent az erdélyiek nagy többsége életében sem szerette, s halálakor ugyancsak fellélegeztek, s igyekeztek minden vívmányát gyorsan eltörölni! Érdekességként megjegyezhető, hogy Szilágyi ebben a munkájában – a közfelfogással ellentétben – 1582-t jelölte meg hőse születési évül, néhány esztendővel későbbben viszont – nem tudjuk, milyen adatok alapján – 1578-ban születettnek állította Bethlent!¹³

Általánosságban elmondható, hogy a XIX. századi magyar történetírás Bethlen Gáborral foglalkozó nagy reprezentánsai többnyire a hiteles és autentikus tanúnak tartott Kemény János nyomán értékelték a fejedelem személyét és történelmi szerepét. A Bethlen emberi gyengéit, politikai tévedéseit és kudarcait elhallgató – vagy legalább is elbagatellizáló – ábrázolásmód e kritikátlan elfogadása szinte teljesen háttérbe szorította az ettől eltérő kortársi véleményeket. Még az olyan kortársát is, amilyen a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc volt, akit pedig más esetekben szívesen neveztek az „erdélyi közvélemény szócsövének.” Ez a világot látott és nemessége ellenére polgári foglalkozást is kitanuló férfiú megközelítően sem olyan nagyra és egyértelműen pozitívan látta Bethlen Gábor személyét és uralkodását, mint például Kemény János vagy az ő nyomdokait követők! Meglehetősen kíméletlenül fogalmazva

megírta, hogy Bethlent a török fegyveres erő kényszerítette rá az erdélyiekre: „Azt választák, a kit a török császár akara és a bassa – féltékben libere eligálták Bethlen Gábort”. Azt is elmondja, hogy ez a választás mintegy huszonötezer erdélyinek török–tatár fogságba kerülésével járt együtt. Bethlen személyét és fejedelemségét alapjában negatívan ítélte meg: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára leszen – nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig.” Nagy Szabó Ferenc különösen a pénzrontás miatt kárhoztatta Bethlent, amelyből öneki is kétezeröttszáz forint kára lett. Am felróta a fejedelemnek azt is, hogy mind első feleségének, mind magának pompázatos emlékműveket készíttetett a gyulafehérvári templomba. Ott „a magok képei is ki vagyon alabástrom kőből faragva, a mint a ki akarja, ott megláthatja.” S ehhez hozzáteszi: „Itt immár gondolj valamit, ha istenes lélek lakik benned: miért érdemesebb a templomba, a Bethlen Gábor kőből kifaragott képe, hogy ott álljon emlékezetre, hogynem mint az isten szentei képe?”¹⁴

Joggal felmerülő kérdés: Nagy Szabó Ferenc több vonatkozásban elítélő véleménye miért nem kapott kellő figyelmet a XIX. századi Bethlen irodalomban? Hiszen a memorialé már 1855-ben kiadásra került, s így tudomással bírt arról mindenki, aki Bethlen Gáborról írt történeti munkát! Talán nem tekintették többnek e véleményt egy anyagilag kárvallott polgár elfogult szidalmainál? Aligha valószínű, hiszen más esetekben ugyancsak bőven idézték Nagy Szabó Ferencet mint elfogulatlan, tárgyilagos forrást! Sokkal inkább feltehető, hogy az ő Bethlen-értékelése azért nem került bele a nagy fejedelemmel foglalkozó művekbe, mert ellentétben állt a Kemény János által rajzolt Bethlen portréval. S hogy a kialakult és megmerevedett képet nem tanácsos bolygatni, azt egyértelműen megmutatta az a vihar is, amely Szekfű Gyula Bethlen-biográfiájának a megjelenését követte!

Századunk első felének minden bizonnyal legnagyobb formátumú magyar történetírója a nagy fejedelem halálának háromszázadikévfordulójaalkalmával készítette el a nevezetes életrajzi munkát. Könyve előszavában Rankét idézve utalt arra, hogy szakítani kíván az évszázadok óta hagyományozódó Bethlen képpel. Arra törekszik, hogy kiemelje Bethlen történeti alakját „a századok folyamán ráakódott kontroverz elemek közül” és visszahelyezze őt „azon termékeny történeti talajba, amelyből a valóságban kinőtt.” Ennek érdekében munkája első fejezetében széles kitekintésű körképet rajzolt a 17. század eleji európai politikáról. Ezzel akarta szemléltetni „azon komplex erők”-et, „melyek egy tipikusan átmeneti korban az európai politika menetében érvényesültek.” Nem könnyű – írja Szekfű – e század emberét igazán megismerni! „Ne feledjük – ez a korszak még nem jár meztelenül az agorán, mint saját korunk s az azt megelőző azázad; barokk pompájából ki kell bontanunk egy pillanatra, hogy a lényegre rátaláljunk.” E bevezetést követően került sor „Bethlen Gábor kezdetei” címen hőse életének tárgyalására az *1580-as fiktív születési időponttól 1618-ig*, a harmincéves háború kirobbanásáig. Az ifjú Bethlennél a szerző e tulajdonságokat regisztrálja: törökbarátságot és diplomatizáló készséget, tárgyalásokban ügyes hajlékonyságát és a józan önmérsékletet. Bethlen fejedelemmé választásának bemutatásánál Szekfű Nagy Szabó Ferencet követi, leszögezve, hogy Bethlen megválasztása valójában nem volt „libera electio”, s a választás utáni hetekben is a fejedelmi hatalmat az idegen fegyveres erő szavatolta. A fejedelem politikai fejlődése első periódusának rajzát a szerző azzal zárja: „Külsőleg is, lélekben is a török szövetség híve, hatalmát Nyugat, a magyar vármegyék rovására szándékozik terjeszteni, de épen ezek ellenállásán törik meg első kísérlete.” A cseh szövetséget tárgyaló fejezetben Szekfű állást foglalt amellett, hogy Bethlen 1619-ben *preventív vallási háborút* indított a

katolikusok „gonosz szándékának” megakadályozására és inkább jövőben ható értelmet tulajdonított annak, hogy Bethlen „nemzetünk szabadságáért” is küzdeni akart. Az igazi ok a cseh segélykérés volt, amely a cseh korona elnyerésének reménységén túl lehetőséget kínált a magyar királyság megszerzésére is. Amikor bekövetkezett a fehérhegyi vereség, Bethlen egyedül maradt a porondon „szemben az akkori világ legnagyobb hatalmával, az osztrák házzal.” Méltatva azt a hatalmas erőfeszítést, amellyel Bethlen így is felszínen tartotta magát, a hároméves küzdelmet záró nikolsburgi békekötés mérlegét Szekfű így vontta meg: „Bethlen Gábor kiadta a szent koronát, lemondott a magyar királyi címről, lemondott a protestáns vallásgyakorlat biztosításáról a magyar királyság területén, de ezek fejében megalkotta, saját vezetése alatt, a területében szinte megkétszereződött új protestáns erdélyi hatalmat.” A következőkben „A tetőpontra” című fejezet – Bethlen egyéniségének és kifejezésformáinak elemzése után – a protestáns erdélyi fejedelmi hatalomról ad színes képet, leszögezve, hogy Bethlen Gábor az első, aki igazi magyar fejedelmi udvart tart, amely Pozsonyban kivívja a francia követek bámulatát is. Am rámutat arra is, hogy Bethlen nem tudta magának megszerezni Erdély népeinek rokonszenvét, „mivel túlságosan szigorú, zsarnoki módon uralkodott.” Méltatja a fejedelem merkantilista jegyeket hordozó gazdaságpolitikáját, amely nyomán lehetősége nyílt arra is, hogy olyan hadsereget tartson fenn, amelyik „az akkori kezdetleges közép-európai viszonyok közt igen jól használható instrumentum volt politikai céljai szolgálatában.” Dicséri az igazi barokk pompát mutató gyulafehérvári rezidenciát, a tudományok és a művészetek pártolásában kifejtett szorgosságát, de rámutat hőse árnyoldalaira is. Így például a természetfeletti erőkben, a „boszorkányok” hatalmában való hitére, aminek következtében „*uralkodása alatt éppúgy égették a boszorkányokat, mint előtte vagy utána.*” Szekfű egyértelműen állást foglalt amellett, hogy az 1623-as és az 1626-os támadások *sikeretlen próbálkozások* voltak a magyar királyság megszerzésére, s emiatt az egyre gyöngülő egészségű fejedelem „életének legtevékenyebb és legnagyobb sikerű periódusát magával és a világgal elégedetlenül, elkéserevedve zárja le a pozsonyi és a szőnyi békével.” Az utolsó, az ügyvezetett lengyel tervek ismertetése után Szekfű többek között e szavakkal méltatja hőst: „*Bethlen Gáborban korán költözött el az egyetlen magyar, aki nemzetének nagy protestáns tömegeit a tizenhetedik század nagy küzdelmeibe be tudta kapcsolni az európai Habsburg-ellenes koalícióba.*” Olyan történeti irányt alkotott, amely halála után is hatott: az ország keletről történő egyesítését. Megfogalmazása szerint: „Történeti erők nem szül egyes ember, de az, aki először felismer ily erőt és először formulálja és szervezi azt hosszú időre kiható érvénnyel: az történeti alak, a nagyok közül való.” Szekfű szembeszáll azzal a korábbi felfogással, hogy Bethlen megmentette a rendi- és a vallásszabadságot! Ő egy erősen megszervezett új magyar államnak lett a megalapítója, „egyetemes vallásszabadság és tolerancia helyett pedig a protestantizmusnak, közelebbről a helvét hitvallású magyar reformációnak hatalmas, hithű és áldozatkész előharcosa.” A szétszakadt magyar államiság keletről történő egyesítése neki sem sikerülhetett. Próbálkozásait tragikus vállalkozássá tette az Alföldön és a Dunántúlon terpeszkedő török hatalom. „A történet folytonos konfliktusában az embert, az egyént újra legyőzték azok a homályos erők, amelyeknek munkájából állnak elő, embereket keményen, lebírhatalatlanul szolgálatukba fogva a történet századai.”¹⁵

Szekfű Bethlen-biográfiájával kissé hosszabban és részletesebben kellett foglalkoznunk, több okból is. Mindenek előtt azért, mert ez a munka – joggal felróható hiányosságai és pontatlanságai ellenére – mindmáig a legteljesebb, a történeti valóságot leginkább megközelítő Bethlen-életrajz Szekfű viszonylag kevés forrás-adat alapján valami egészen különös beleérző képességgel oly közel került Bethlen lelki-

világához, gondolkodásához, mint senki előtte vagy ő utána. Am hosszabban kellett foglalkoznunk Szekfű Bethlen-ábrázolásával azért is, mert ezt a képet vitatták és támadták a leghevesebben még évtizedekkel a biográfia megjelenése után is. A támadásokat Rugonfalvi Kiss István nyitotta meg, aki 1923-ban maga is megjelentetett egy meglehetősen csekély értékű, minden addiginál idealizálóbb tendenciájú Bethlen életrajzot.¹⁶ A Szekfű biográfiájáról írt recenziójában még óvatosan bírálta a szerző alkotását. Véleménye szerint olyan ez a mű, mintha két ember írta volna azt! Az egyik egy közönséges krónikás, aki gondatlanságból elhallgat fontos részeket, „sőt az elbeszélte eseményekről is gondatlan a források megválasztásában és interpretálásában, ami által ferde világitásba helyezi és eltorzítja hőse képét.” Ugyanakkor előtűnik a műből egy másik ember képe is, „az igazságra törekvő modern historikusé”, aki a jellemzésben „ha nem is mindenben helyesen, de sok helyen mesteri ecsettel ismeri el az elbeszélésben *elsilányított* hősnak kiváló jellemvonásait és lenyűgöző nagyságát.”¹⁷ Rugonfalvi Kiss István „Az átértékelt Bethlen Gábor” című írásában viszont már „*jövátéhetetlen politikai bűn*” elkövetésével vádolta Szekfűt, amiért az – állítólag – kétségbe vonta, hogy Erdély „némi érdemeket” is szerzett „a magyar nemzet egységéért, szabadságáért folytatott küzdelemben, a magyar kultúra fejlesztésében”, és hogy azt írta: „Bethlen Gábor cselekedeteinek egyetlen rugója a dinasztikus érdek és önzés volt.” Márpedig ilyesmire – Rugonfalvi Kiss értékelése szerint – egyáltalán szó sem lehetett, hiszen Bethlen Gábor *a világtörténelem legideálisabb, legtisztább és legzseniálisabb szabadsághősei közé tartozik.*” Hozzáteszi még azt is: „*Ilyen ember a XVIII. század elején csak erdélyi talajon nőhetett...*” Igazának bizonyítására – a korszellemnek megfelelően – kész Szekfűt „szellemi párbaj”-ra is kihívni!¹⁸

Az évforduló, valamint Szekfű biográfiája pezsdítőleg hatott a Bethlennel kapcsolatos vélemények felszínre kerülésére. Számosan elmondták nézeteiket, ellenvéleményük vagy egyetértésük dokumentálására. A megjelent írások között sajátos helyet foglalt el Makkai Sándor „Egyedül” című írása, amely a „Bethlen Gábor lelki arca” alcímet viseli. A tudományos igényű tanulmányban a szerző tulajdonképpen egy regényíró szemével – és szabadságával élve – elemzi annak a történelmi személyiségnek az életét, akinek a sorsa – egyik legújabb irodalomtörténeti megfogalmazás szerint „*gyermekkora óta szinte rögeszmeszerűen foglalkoztatta, mert pályafutása eszményképét, 'mintát' alkotott a számára.*”¹⁹ Makkai Sándor elfogadta azt a szekfűi megállapítást, miszerint Bethlen Gábor korában a demokrácia minden „mai értelmű fogalma” idegen, s hogy az individualizmus is csak a társadalom legmagasabb fokán kezd kibontakozni. Véleménye szerint Szekfű Bethlen Gábor „szuverén egyedüliségét” kitűnően ábrázolta a biográfiában, „A tetőpontra” című „legszebb” fejezetben. Am – Szekfűt ugyan néven nem nevezve, de mondandóját neki címezve –, a leghatározottabban tagadja azt a nézetét, hogy „a fegyverfogásra voltaképpen se vallásügyi, se politikai sérelmes okai nem voltak, legalább is olyanok nem, amelyek a támadást éppen akkor konkrétan igazolták volna.” S ezt követően ő is – Rugonfalvi Kisshez hasonlóan – azonnal vádol és bélyegez: „Természetesen ha valaki Bethlen Gábor magyar imperiumával szemben a Habsburg-uralmat tekinti paradicsomi állapotnak, a magyarság szétszakíthatóságát ideális létformának, a független nemzeti magyar királyságot pedig felesleges illúzióknak és álomképnek, az nem talál más indokot e hadjáratokra, mint Bethlen szertelen uralomvágyát és hatalmi önzését.”²⁰ (Csak széljegyzetként kívánjuk megjegyezni: Szekfű sohasem minősítette a Habsburg-uralmat valamiféle paradicsomi állapotnak, és Bethlen támadásának okát sem korlátozta a fejedelem *hatalomvágyára* – noha ez utóbbinak fontos szerepét még a Bethlent magasztaló Kemény János sem tagadta.)

Hallatta hangját a vitában az idős Angyal Dávid is, aki korábban a milleneumi sorozatban az alkalomhoz illő, és a tudományos kutatás akkori állapotát híven tükröző összefoglalást írt Bethlen Gábor fejedelemségéről. Úgy tűnik, ezúttal igyekezett egyeztetni az élesen konfrontálódó álláspontokat, amikor arra intette a bethleni politika egyedüli idevezítő volta mellett kardoskodókat: „*Ne higgyük azt, hogy a nemzeti ellenállás hőseihez emberi motívumok nem fértek, s azt se higgyük, hogy az udvar magyar hívei nem voltak jó magyarok.* A pártok csak a vallási kérdés tekintetében s az alkotmány módszerére nézve tértek el egymástól. Mind a kettő hivatást teljesített a maga módja szerint, s egyik sem érdemli meg, hogy hazafiatlansággal vagy léha nagyra-vágyással vádoljuk őket.”²¹

Több kisebb Behlen tanulmány mellett Makkai László foglalkozott hosszabban a nagy fejedelem személyének és uralkodásának értékelésével az 1944-ben megjelent Erdély történeti szintézisében. A szerző óriási – nézetünk szerint eltúlzott – történelmi jelentőséget tulajdonított Bethlen személyiségének. Megfogalmazása szerint azzal, hogy a csehek nem őt választották királyukká, nemcsak a magyar–cseh perzonálunió terve hiúsult meg, „hanem *Közép-Európa sorsa is évszázadokra eldőlt.* A csehek eljárták azt a lehetőséget, hogy a század egyik legnagyobb emberét emeljék maguk fölé, aki diplomáciai és katonai tehetségével *más irányt szabhatott volna történelmünknek, s a Habsburgokat német tartományaikba szoríthatta volna vissza.*” Makkai László szerint Bethlen nagy egyénisége nem is annyira az elért sikereiben, mint a törekvéseiben mutatkozik meg. Bethlen be akarta bizonyítani, hogy Magyarországot jobban tudná kormányozni, mint akkori vezetői. „Mint uralkodó meglepően korszerű, sőt modern volt. Az Európán uralkodó politikai eszméket külön tanulás nélkül, ösztönszerűen tette magáévá és érvényesítette. Erdélyi fejedelemsége a *korai felvilágosodott abszolutizmus* érdekes kísérlete.” Makkai László Szekfű Gyula Bethlenről alkotott ítéletét „mindenben helytálló”-nak minősítve kifejti, hogy a fejedelem „*igazán népjóléti abszolutizmusa*” mekkora ellentétben állt a királyi Magyarországon uralkodó állapotokkal! Úgy véli, hogy a bethleni tervek végrehajtásának a legnagyobb akadálya „a magyarországi nagyurak szalmalángja, a megyei közigazgatás eredménytelensége, a rendi önösség és szűkkeblűség volt. Az ő történetfelfogásában a királyi Magyarországgal szemben állt a virágzó *erdélyi mintaállam*”, Bethlen személyes alkotása.²²

A felszabadulás előtti magyar hadtörténetírás kevés művet produkált Bethlen hadseregéről és háborúiról. E jelenség fő oka abban rejlett, hogy a kislétszámú magyar hadtörténetírói gárda nem végzett alapkutatásokat Bethlen Gábor háborúinak és hadvezéri tevékenységének feltárásához, aminek híján nem is születhettek jelentősebb eredményeket tartalmazó munkák. Rónai Horváth Jenő hadikrónikája részben a történetírás vonatkozatható megállapításait kivonatolta, részben pedig az egykorú krónikák számos pontatlanságot tartalmazó adataira épült.²³ Hasonló vonások jellemzik Olchváry Ödön tanulmányát is, bár annak értékelő tendenciája kétségtelen úttörésnek számít a Bethlennel foglalkozó hadtörténeti irodalomban.²⁴ Gyalóky Jenő Bethlen hadvezéri tevékenységéről írt tanulmánya lényegében Szekfű koncepcióját veszi át. Az ország keletre való egyesítési tervének bukását azzal indokolja, hogy „se a Habsburg-ellenes hatalmak, se a magyarországi státusok nem tudták, nem merték vagy nem akarták őt kellőképpen segíteni.”²⁵ A két világháború közötti időszak nagy hadtörténeti szintézise, Bánlaki Breit József munkája érdekesen vegyíti a hagyományos és a Szekfű által rajzolt Bethlen portrét. A fejedelem háborús célkitűzéseit egyfelől helyesnek és indokoltnak, ám más oldalról irreálisnak minősíti. Ez utóbbi nézetét azzal támasztja alá, hogy sem Ferdinánd, sem a szultán nem tűrte volna azt, hogy „Magyarország és Erdély idegen kéz, vagyis Bethlen kormánya alatt egyesüljön.”

Bethlen hadviselésében rendre a „magyaros lendület” hiányolja, mert nézete szerint vakmerőbb támadásokkal sokkal több katonai eredményt lehetett volna elérni. Breit szinte teljesen figyelmen kívül hagyja Bethlen katonai erőforrásainak fölöttébb csekély voltát, és a huszadik századi mércékkel méri a fejedelem hadmozdulatait.²⁶

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a magyar polgári történetírás általában pozitívan értékelt Bethlen Gábor alakját, bel- és külpolitikáját, valamint Habsburg-ellenes háborúit. Ezek az értékelések azonban nem az erőfeszítéseknek a gazdasági, társadalmi haladáshoz való viszony elemzése alapján történnek, hanem nemzeti, vallási, alkotmányjogi és más hasonló szempontok szerint. Emiatt végighúzódik a magyar polgári történetírás a Bethlen-kori társadalmi viszonyok idealizálása, amely a transzilvánizmus szempontjait követő szerzőknél az erdélyi viszonyok sokszor mértéktelen idealizálásába csapott át. Szekfű megkísérelte, hogy szakítson ezzel az idealizáló tendenciával, s mind Bethlen személyét, mind cselekedeteit visszahelyezze kora valóságába. Munkája, hiányosságai ellenére is mérföldkő a Bethlen irodalomban. Nemcsak azért, mert harcot kezdett a Bethlen alakját is eltorzító hungaro-centrikus szemlélet ellen, és hogy a rendi hagyománnyal szemben Bethlen abszolutista vonásaira, valamint az európai abszolutizmus bizonyos pozitívumaira mutatott rá, hanem azért is, mert igyekezett megtalálni és megmutatni a helyes arányt az egyén és a történelmi erők kölcsönhatásában. Munkájának negatívumai bizonyos szemléleti fogyatékoságokon túl elsősorban onnan adódtak, hogy Szekfű számottevő új alapoktatás nélkül – alapvetően a korábbi történetírók által feltárt adatok át- és újraértékelésével – írta meg bibliográfiáját. A koncepcióját kellően alátámasztó adatok hiányát igyekezett nagy képzelőerővel és beleélő képességgel áthidalni – amit némely esetben a későbbi alapoktatások igazoltak is – ám munkája e hiányosságok miatt a maga idejében könnyen támadható és sebezhető volt. Ez persze nem jelenti azt, mintha az őt támadók közül bárki is Szekfűnél többet kutatott és tudott volna Bethlenről! A támadókat erősítette az az irredentista és nacionalista politikai közhangulat, amely Erdélyről és egy erdélyi történelmi nagyságról nehezen fogadott el akár a legenyhébb bírálatot is.

Ahhoz, hogy Szekfű Bethlen-portróját a maga kiválóságában értékelni tudjuk, közel fél évszázadnak kellett eltelnie. A felszabadulás utáni Bethlen-irodalom ugyanis az első időben szinte Rugonfalvi Kiss Istvánt is túlszárnyalva tagadta Szekfű Bethlen-biográfiájának minden értékét, harcosan megbélyegezve a mű – sokszor csupán belemagyarozott – politikai koncepciót. Wittman Tibor a Századok hasábjain megjelent tudományos igényű tanulmányában szinte barokkos bőséggel halmozta az elítélő jelzőket, a megbélyegző kitételeket Szekfű munkájával kapcsolatban. Miután néhány kemény vágással elintézte Szalay László „klerikális, habsburgianus beállítását”, és az Angyal Dávid féle „langyos parlamentáris illúziókat”, s egy oldalvágással Rugonfalvi Kiss István nacionalizmusát, a főtűzet Szekfű munkájára zúdította. Megfogalmazása szerint a „szekfűi Behlen-kép változott formában visszaesés a klerikális, legitimista felfogáshoz, melynek a törökösségre vonatkozó vádját Szekfű meg sem kísérel megcáfolni, sőt 'leleplezetlen törökbarátságról' tesz említést. A sötét önzésre vonatkozó sablonformákat, az államrezon elméletet a német szellemtörténettől kölcsönzi és készen ráhúzza Bethlenre.” Wittman értékelése szerint: „*Habsburg-legitimizmus, nemzetellenes gondolatmenet van beleépítve a pártatlan igényű, álobjektív Behlen-monográfiába, mely a régi történetírókat sematikus liberalizmussal vádolva, azok pozitív észrevételeit, eljárását már nem követi. Így törölődtek le szinte teljesen Bethlenről a szabadsághős vonásai!*” Az egész Szekfű által megrajzolt Bethlen kép tulajdonképpen „egy halálra ítélt osztálynak a nemzeti érdekek iránti közömbösségét, a nemzeti hagyományok tiszteletének hiányát tükrözi vissza.” Ezt a felfogást Wittman közelállónak itéli a „hitlerfasizta történetírás” véleményéhez, megróva érte nemcsak Szekfű, de Tolnai

Gábor, Makkai László és Kosáry Domokos Bethlenről szóló írásait is. Főként amiatt, mert e szerzők elhallgatták – vagy nem domborították ki kellően – „Bethlen hatalmas tervét az Oroszországgal kötendő Habsburg-ellenes szövetségre vonatkozóan.” Wittman véleménye szerint a két világháború közötti magyar történetírás Bethlen Gábort, „nemzeti történetünk egyik legnagyobb hőstét véglegesen eltemette és beszennyezte.”

A felszabadulás előtti Bethlen-irodalom e kemény elítélése után Wittman Tibor megrajzolta tanulmányában Bethlen Gábor hadszervezői portróját. Meglátása szerint a fejedelem Erdély korlátozott erőforrásai ellenére felállította „*kora egyik legerősebb hadseregét*”. Méghozzá a magyar urak többségének „*árulásai*” ellenére! Szerinte a fejedelem kimagaslott kortársai közül „*a zsold pontos fizetése*” tekintetében és abban is, hogy a népet kímélő hadviselést folytatott. Hadvezetésében jól számolt „*hadseregének nemzeti és népi összetételével*”, épített a könnyűlovas tömegek gyorsaságára, sikerrel alkalmazta az ellenség kiéheztetésének taktikáját. Bethlen győzelmei „*a magyar szabadságharcok legfényesebb katonai eredményei közé tartoznak.*” A korábbi történetírók mindezt – állítólag – nem ismerték fel. „*A reakciós történetírás*” – állapítja meg Wittman – „*szerette csetepatékká lefokozni Bethlen harcait (Szekfű) vagy leicsinylette magyar harcmódját (Angyal).* Azon túl, hogy *nemzetiellen és álobjektív* ez a szemlélet, a hadászati eredmények és a korabeli harcászat, főleg a magyar harcászat meg nem értéséből fakadnak.” Ezt követően Wittman részletesen foglalkozott Bethlen két – állítólag agyonhallgatott – hadjáratának, az 1623-as és az 1626-os harcoknak az értékelésével. Szerinte 1623-ban Bethlen „*katonailag a császárt megverte, megalázta, hadseregét az ország határain kívül harcképtelenné tette.*” Még nagyobb diadalt aratott a fejedelem 1626-ban, amikor Wallensteint csupán az óvta meg a döntő katonai vereségtől, hogy nem merte követni a Drégelypalánk alól elvonult Bethlent. A fejedelem a híres császári hadvezért így is katonailag „*megalázta, menekülésre kényszerítette.*” A végső értékelés: „*A legfontosabb mégis az volt a Wallenstein elleni küzdelemben, hogy Basta és Belgiojoso után, akiket Bocskay hajdúi vertek meg és ültettek szegyenpadra, a gögös császári zsoldosvezér is kénytelen volt tudomásul venni, hogy a hódítókkal való harcban a magyarok olyan erőforrásokkal rendelkeznek, amelyekkel szemben az agresszorok tehetetlenek. Nemcsak az erdélyi államhatalomról és önálló nemzeti hadseregről van szó. A magyar történelem macarthurjainak, a német zsoldosvezéreknek legnagyobb ellensége maga a kétszeres elnyomás alatt élő magyar nép. Ez a nép rokonszenvével, anyagi és véráldozatával támogatta Bethlen Gábor felszabadító törekvéseit, aki viszont győzelmeit nem utolsó sorban azoknak a katonai tapasztalatoknak alkalmazásával aratta, melyeket a magyar nép hosszú idő óta az idegen hódítók elleni küzdelemben felhalmozott.*”²⁷

Az egy évvel később megjelent Bethlen-biográfiában Wittman Tibor alapvetően ezeket az értékítéleteit ismételte meg. Felfogásában például már az 1624-es, a második bécsi békekötést megelőző tárgyalások is olyan eredményt jelentettek, amelyre a késő utókor embere is „*a nemzeti büszkeség*” érzésével tekinthet vissza. Maga a békekötés pedig „*ha nem is fejezte ki a katonai sikereket, ha nem is juttatta el céljához Bethlent, de az, hogy teljes nemzetközi elszigeteltségben magára maradván a fejedelem fenntartotta a megelőző béke pontjait, nem lebecsülendő eredményt jelent.*” Az 1626-os hadjáratnál Bethlen „*döntően befolyásolta a harmincéves háború dán szakaszának eseményeit*”, s a pozsonyi békekötéssel a magyarországi rendek, „*a nemzeti ügy árulói*” meg nem érdemelt eredményekhez jutottak.²⁸ Lényegében ezeket ismételte meg a szerző – csekély módosításokkal – az 1962-ben megjelent „*Magyarország története*” című egyetemi tankönyvben is.²⁹

A felszabadulás utáni magyar történetírás ezen első Bethlen értékelése nem hozott előrelépést a Bethlen-kutatásokban. Sőt ki kell mondanunk, hogy Szekfű ábrázolásához képest visszaesést jelentett a Wittman Tibor által megrajzolt Behlen-portré. Amíg ugyanis Szekfű Bethlen Gábor – a biográfia minden fogyatékosága ellenére – a saját korában gyökerező hús-vér történelmi alak volt, az ötvenes évek elején megrajzolt Bethlen Gábor papirosízű, brossúra figurává halványult! E visszaesés oka azonban csak részben magyarázható a két szerző történetírói felkészültsége közötti különbséggel. Wittman Tibor Bethlen ábrázolásának fő hiányossága onnan adódik, hogy munkái szinte sűrítve tartalmazzák mindazokat a jegyeket, amelyek a személyi kultusz és a szekarianizmus időszakának történetírását általában jellemezték. Így például a témához ugyancsak kevésbé kapcsolható klasszikus – vagy abban az időben annak minősülő – idézetek, meghatározások ráerőltetését a magyar történelmi múlt konkrét eseményeire, vagy az állításokat alátámasztani, igazolni hivatott adatok helyettesítését tekintélyekre történő hivatkozással vagy egyszerű daklációkkal. Ide sorolható a korábbi, – s a szerző által joggal vagy anélkül vitatott – történelmi munkák íróinak személyeskedő elítélése, politikai megbélyegzése is. Ezekben túlmenően nem csekély fogyatékosága Wittman Tibor Bethlen-ábrázolásainak az is, hogy a szerző semmiféle újabb alapkatásokat nem végzett a témához, sőt hézagosan ismerte még az ahhoz kapcsolódó korábbi irodalmat is!³⁰

Bethlen Gábor személyének és történelmi szerepének új kutatásokon nyugvó vizsgálata előbb a gazdaságtörténet, majd a hadtörténet területén indult meg. Vitathatatlanul jelentős előrelépést hozott Mráz (Zimányi) Verának Bethlen Gábor gazdaságpolitikájáról írt rendkívül értékes tanulmánya. Noha a munka – különösen némely következtetések levonásában – nem mentes bizonyos idealizáló tendenciáktól, mégis tudományos értékben messze fölülmúlja Wittman Tibor Bethlennel foglalkozó munkáit. A szerző imponáló bátorsággal szakított azzal a gyakorlattal, amely szinte már-már a marxista történetfelfogás „sine qua non”-jává tette Szekfű Gyula munkásságának ostromozását, s Bethlen Gábor gazdaságpolitikáját a Wittman részéről oly sommásan és élesen elítélt biográfia alapján is elemezte. Noha nem tudott – vagy nem kívánt – szakítani azzal a szemlélettel, amely Bethlen politikájának szinte minden egyes részletét alárendeli a Habsburg-ellenes háború szempontjainak, ennek ellenére történetírói lelkiismeretessége nem engedte meg, hogy hallgasson a bethleni gazdaságpolitika negatív társadalmi visszhangjáról az erdélyi és a magyarországi polgárság körében. Ennek szellemében idézi például Nagy Szabó Ferencnek Bethlen uralmát kárhóztató sorait is, vagy például olyan momentumot, hogy Bethlen a száz polgárok tiltakozását tolmácsoló királybíró felpozította. Adatok sokaságával bizonyítja azt is, hogy Bethlen milyen mohó szorgalommal növelte a családi birtokait, mindenekelőtt a három Báthory rokon: Imreffiné Ifjú Kata, Dengelegyhyné Török Kata és Bánffyné Báthory Anna rovására. Úgy tűnik azonban, hogy a Bethlen személye iránti felfokozott tisztelet nem engedte felszínre kerülni a szerző kételyét a birtokharcolásokkal kapcsolatban az iránt, hogy hátha esetleg pusztán az e cél megvalósítását szolgáló koholt vádakon alapuló processzusok voltak a három nő ellen folytatott „boszorkányperek”? Hasonló jelenség tapasztalható Bethlen magyarországi politikájának bemutatásánál is. A szerző adatokkal alátámasztva tárja elénk, hogy Bethlen hadjáratai milyen óriási anyagi áldozatokra kényszerítették a magyarországi területek nemességét és polgárságát, ugyanakkor azok szembefordulását – Bethlen érvelését elfogadva – hajlamos hálátlanságnak, sőt egyenesen árulásnak minősíteni. Végső értékelését Bethlen gazdaságpolitikájáról így foglalja össze: „a feudalizmus meginduló bomlása, a kezdődő kapitalizálódás viszonyai és lehetőségei között, e lehetőségek felhasználásával folytatott politika szükségszerűen mutatja azokat a vonásokat, melyeket általa-

ban ‚merkantilista’ név alatt szoktak emlegetni. Hogy mennyire nem ezeknek az elveknek előre megfontolt, tudatos alkalmazását találjuk meg Bethlennél, hanem egyedül az adott viszonyok között maga elé tűzött feladat megvalósítása vezette, az látható a hadjárat alatt tett rendkívüli erőfeszítéseiből, kísérletezéseiből és az ezek tapasztalataiból leszűr, most már határozott merkantilista vonásokat felmutató későbbi rendelkezéseiből. A fejedelem nagyságát mutatja, hogy felismerte e lehetőségeket.”³¹

Zimányi (Mráz) Vera új alapkatásokon nyugvó Bethlen tanulmánya sajnálatos módon folytatás nélkül maradt mind a gazdaságtörténet, mind a társadalomtörténet területén. A hadtörténetírásban jelen sorok írója végzett új alapkatásokra épülő vizsgálatokat Bethlen Gábor háborúiról és e harcokat vívó hadseregről. Az első ilyen jellegű tanulmány Bethlen dunántúli hadműveleteivel foglalkozott, amelyhez a kutatás elsősorban a Batthyány család gazdag levéltári anyagát hasznosította. A kutatási főcél a mi? mikor? és hogyan? – történet megállapítása volt, elsősorban hadműveleti szempontból. Csak érintően foglalkozott a miért? – kérdéssel, nemülönben e hadműveletek gazdasági és társadalmi vetületeivel. Mind ennek a tanulmánynak, mind pedig a Bethlen kezdeti honvédelmi politikájával, vagy török politikájával foglalkozó írásoknak kiindulási alapja az volt, hogy minden, amit Bethlen tett, helyes, indokolt és kiváló, s akik ezt nem értették meg – vagy egyenesen szembefordultak Bethlennel – a haladással kerültek ellentétbe.³²

Ezek a szemléleti fogyatékoságok jellemzik azt a regényes elemeket tartalmazó Bethlen életrajzot is, amely alapvetően még Keserői Dajka János, Bojthy Veres Gáspár és Kemény János írásai nyomán készült. Ezek az írások pedig semmiképpen sem tekinthetők elsőrendű forrásértékűeknek! Bojthy Veres munkáját maga Bethlen írta, bizonyára az utókor tudatos befolyásolására. Az utóbbi pedig mindenekelőtt azzal a határozott politikai tendenciával készült, hogy Kemény János magát a *felmagasztalt Bethlen Gábor* politikai örökösének tüntesse fel. Amiben ez az ifjúsági kiadvány talán többet nyújtott a tizenkét évvel korábban megjelent Bethlen-életrajznál, az az volt, hogy fokozottan támaszkodott a Szekfű által feltárt eredményekre is. Ezek figyelembevételével fogalmazódott meg Bethlen életművének végső summázása: „Sokrétű, sokoldalú egyéniség volt, kinek életéről, tetteiről sokfajta képet alkothatott az utókor embere, ha külön-külön és nem összefüggéseiben vizsgálta azokat. Így született meg egyik oldalon Bethlen Gábor a ‚törökbérenc’, a megbízhatatlan jellemű, kizárólag hatalmi vágytól hajtott, szívtelen, rideg, kemény ember képe; a másik oldalon az eszményesített, hibáktól mentes, kora és kora társadalma fölött álló szellemalak. Mindkét kép torz és hamis. Nem lehet és nem is szabad őt ma élő emberekre alkalmazott erkölcsi és politikai mércékkel mérni, mert akkor csak hamis képet kaphatunk róla. Erényeivel é hibáival együtt korában a haladás élvonalában állt, s így méltán került a magyar nép történetének nagy emberei sorába.”³³

Több újabb cikk és tanulmány után látott napvilágot 1969-ben a Bethlen Gábor háborúit összefoglaló monográfia. Ez a mű egy szélesebb európai és magyarországi gazdasági, társadalmi és politikai körkép megrajzolása után foglalkozott Bethlen Gábornak az önálló Erdély védelmében kifejtett tevékenységével, majd az 1619-től 1626-ig vívott háborúi történetével. Ezt követően kísérletet tett arra, hogy meghatározza Bethlen háborúinak helyét a magyar és az egyetemes történelemben. A munka többéves hazai és külföldi levéltári kutatás adatai alapján tisztázza Bethlen háborúinak a történetét, annak szellemében, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel. Ezért minden egyes hadjárat előtt elemzés alá veszi a kül- és belpolitikai helyzetet, valamint a politikai célokat, a célhoz rendelkezésre álló gazdasági és katonai erőforrásokat. Az újonnan feltárt adatok segítségével a mi? mikor? és hogyan? történet tisz-

tázásán, illetve pontosításán túl sikerült több kérdésben új eredményekre jutni a miért? -et illetően is. Sikerült eloszlatni a korábbi történetírás tévedéseit Bécs 1619-es ostromával kapcsolatban, vagy a fehérhegyi csata utáni erőviszonyokat illetően. A munka megállapította, hogy a nikolsburgi békekötésben elért eredmény a legtöbb volt az adott körülmények között elérhetőből és igyekezett reális képet adni a magyarországi nemesség magatartásáról is. Az 1623-as támadás értékelésénél szembe szállt azokkal a nézetekkel, amelyek egyértelmű sikerként könyvelték el ezt az alapjában kétséges nem megalapozott katonai vállalkozást. Az 1626-os hadakozás megítélésénél állást foglalt amellett, hogy Wallenstein nem szenvedett „szégyenletes kudarcot”, hanem ellenkezőleg: lényegileg sikerrel – bár nem presztizsvesztés nélkül – oldotta meg a reál bízott stratégiai feladatokat. A néptömegek katonai szerepét el túlzó korábbi véleményekkel ellentétben kimondja, hogy az adott hadművészettörténeti viszonyok között „a rendkívüli alkalomra fegyverbe szólított, gyakorlatlan jobbágytömegekkel nem lehetett jelentős katonai eredményre számítani.” A munka alapjában negatívnak tekinti a Habsburg oldalán küzdő magyar nemesség magatartását, de szembe száll azzal a nézettel is, hogy azok emiatt árulóknak minősíthetők. Bethlen háborúit ellentmondásaival együtt igazságos háborúknak értékeli. Egyetemes történeti jelentőségükkel kapcsolatban azonban rámutat arra a tényre, hogy Magyarország területe nem volt a harmincéves háború fő hadszíntere, úgyszintén arra is, hogy a Habsburg-szövetségi rendszer Bethlent nem tekintette olyan fő ellenségnek, „aki ellen támadó akciót kell folytatni katonai erejének teljes megsemmisítéséig.” Főként azért nem, mert nem kívántak nyílt háborút a Bethlen mögött álló török birodalommal. E körülmények alapján járultak hozzá Bethlen háborús eredményeihez.³⁴

A három esztendővel később megjelent újabb hadtörténeti monográfia Bethlen hadseregének társadalmi helyével és alkotóelemeivel, e hadsereg szervezésével és hadművészetével foglalkozott. Bethlen hadművészete egyetemes és magyar hadművészettörténeti helyének meghatározásánál a munka állást foglalt amellett, hogy a gazdasági és társadalmi elmaradottságból adódó korlátokat nem törhette át Bethlen kimagasló értékű hadszervezői és hadvezéri tevékenysége sem. E hadművészetre jellemző volt többek között az, hogy a stratégiai eredmények nagyobbak voltak az elért harcászati sikereknél. A fejedelem hadászati fölénye azonban *korlátozott fölény* volt, mert nem vezetett – s nem is vezethetett – az ellenségben aratott megsemmisítő győzelemre. A gazdasági, társadalmi viszonyok elmaradottsága alapvetően korlátok közé szorította a Bethlen által elérhető eredményeket, ám a fejedelem heterogén összetételű, „a császári seregnél gyengébb fegyverzetű és rosszabb képzettségű hadseregével az adott körülmények között elérte mindazt, amit katonailag elérhetett és megvalósíthatott.” Hadseregének hadművészetét azonban semmiféle hadvezéri zsenialitás, vagy a háború jellegéből fakadó erkölcsi tényező sem emelhetette a korszak egyetemes hadművészetének élvonalába.³⁵

Noha a Bethlen Gábor háborúit és hadművészetét tárgyaló említett két munkát mind a hazai, mind a külföldi kritika alapvetően pozitívan értékelte, számos hiányosság található azokban is. Így méltán hiányolható Erdély belső problémáinak, – különösen az abszolutizmus kérdésének – elmélyültebb elemzése, vagy Bethlen Gábor személyének kritikusabb megítélése. Ám elkerülte például jelen írás szerzőjének a figyelmét az a körülmény is, hogy *Bethlen Gábor a Habsburg-ellenes hadjáratait alapvetően nem erdélyi katonasággal vívta, hanem főként magyarországiakkal, mindenekelőtt hajdúkkal.* A hiányosságokat a Bethlen Gábor hajdúkatonáival foglalkozó hosszabb tanulmány,³⁶ valamint a nagy fejedelem emberi árnyoldalaira is rámutató, a fiskális perekkel foglalkozó írásk³⁷ továbbá a XVII. századi magyar végvári katonaság történetéről szóló monográfia³⁸ gyekeztek legalább részben pótolni. De ezek

után sem mondható el joggal az, hogy nincsenek további teendő a hadtörténetírásban Bethlen Gábor háborúinak és hadművészetének kutatása terén. Mielőtt azonban erről szólnánk, szeretnénk még két tanulmánnyal foglalkozni, amelyek jelentősen előbbre vitték Bethlen Gábor történelmi helyének jobb, teljesebb megismerését.

Az egyik munka R. Várkonyi Ágnes írása, amely Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc személyének és történelmi szerepének összevetésével elemzi a nagy fejedelem történelmi tevékenységét, történelmi szerepét. Rendkívül figyelemre méltó többek között az a megállapítása, hogy a XVII. századi magyarországi társadalomra nehezedő roppant megterhelés olyan erőkoncentrációt eredményezett a feudális társadalmi rendben belül, amely kedvező környezetet teremtett Bethlen tevékenységéhez is. Ennek hangsúlyozása már csak azért is nagyon fontos, mert a történelmi munkák – természetesen jelen írás szerzőjének korábbi tanulmányai is – hajlamosak voltak Bethlen személyiségében és történelmi szereplésében amolyan véletlenszerű „üstökös”, vagy a társadalomból messze kimagasló szírfokot látni. Ez a Bethlen személyét idealizáló és történelemformáló szerepét el túlzó szemlélet elfedte előttünk annak meglátását, hogy Bethlen Gáborhoz hasonló kvalitású személyiség bizonyára több is volt XVI–XVII. századi Magyarországon, s elért eredményeinél nagymértékben játszott közre az a körülmény, hogy ilyenek időben megelőzték, illetve munkájában támogatták őt. De sokszor elfeledkeztünk arról is, hogy a harmincéves háború kirobbanása nélkül Bethlen minden valószínűség szerint nem léphette volna át az erdélyi fejedelem határait és nem gondolhatott volna komolyan az ország keletéről történő egyesítésre. R. Várkonyi Ágnes szintén fölöttébb érdekes és értékes meglátása az, hogy milyen óriási szerepe volt Bethlen eredményeiben sajátos helyzetének. Nevezetesen annak, hogy a nemesi társadalom szélén helyezkedett el, hogy ifjú korában oly sokáig élt török területen és hogy több nép érintkezési pontján fejtette ki történelmi tevékenységét.³⁹

A másik méltán megemlítenő munka Kosáry Domokosnak egy viszonylag rövidebb terjedelmű folyóirati cikke. Ebben a szerző a nagy fejedelem politikai célkitűzéseit elemelve, állást foglal a mellett, hogy a magyar területek egyesítése mindaddig nem volt megvalósítható, amíg a török hódítót ki nem szorították az ország *központjából*, harmadik részéből. Így Bethlen távolabbi célja törvénytörően nem valósulhatott meg, mert annak mind a török, mind a Habsburg-hatalom útjában állt. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy az erdélyi centralizáció bevezetését a magyarországi rendek élesen elleneztek és hogy Erdély Magyarországhoz képest is szegény volt és elmaradott. Bethlen háborúinak reális eredményét a szerző abban jelöli meg, hogy Erdély nem került veszélybe, „nem lett rátörő hadak prédája”. Bethlen nem jutott Pfalzi Frigyes cseh király sorsára, sőt biztosította a maga számára a gazdaságilag fontos Tisza-vidék birtoklását is. Kosáry Domokos eredményként jelöli meg azt is, hogy a török – Bethlen akcióit felhasználva – csupán két várat tudott elfoglalni Magyarországon. Állást foglal amellett, hogy Bethlen Habsburg-ellenes hadjáratai nem gátolták a török elleni háborút, mert „a Habsburgok nem is akartak ekkoriban ilyet indítani.” Bethlen személyével kapcsolatban kifejti, hogy ő valójában „kivételesen nagy formátumú politikai tehetség volt”, s ezért uralkodása, a két török intervenció között, az utódok szemében „a biztonság aranykorának tűnt.” Nagy eredménye, hogy a kicsiny erdélyi bázist megszilárdította és a török függést a lehetőségekhez képest lazítva, fejedelemiségét „önálló nemzetközi politikai tényezővé emelte.” Az ország egyesítését meg kellett kísérelnie, mert a török gyengesége és a Habsburg-hatalom lekötöttsége viszonylag kedvező alkalmat nyújtott az egyesítésre. A XVI–XVII. században „az ő próbálkozása mutatott leginkább a független, centralizált nemzeti abszolutista állam perspektívája felé. A perspektíva helyes volt, a keresztülvitel megkísérlése is. Még pontosabban az,

hogy ezt saját bázisának veszedelme nélkül tudta megkísérelni.⁴⁰

A Bethlen-irodalomnak ez a vázlatos áttekintése is elének tárja egyrészt azt, hogy Bethlen Gábor életművének megítélésében a kortársi irodalomtól kezdve máig terjedően meglehetősen ellentétes felfogások uralkodtak. Másfelől viszont azt, hogy ez az életmű még ugyancsak sok további kutatást igényel, ha pontosan és időt állóan meg akarjuk határozni Bethlen Gábor erdélyi fejedeleme és választott magyar király helyét a magyar és az európai történetben. Hosszú lenne mindannak a kérdésnek és problémának a felsorolása, amelyek még további kutatásokat igényelnek a fenti cél eléréséhez. A teljességre törekvés igénye nélkül csupán néhányat szeretnénk megemlíteni ezek közül.

Gazdaságtörténeti téren tüzetesebb vizsgálat szükséges annak megnyugtató tisztázásához, hogy Bethlen Gábor célkitűzései mindig összhangban voltak-e az adott viszonyokkal és lehetőségekkel? Úgyszintén alapos kutatást igényel annak a felderítése is, hogy az erdélyi állam gazdasági megerősítése háborúk révén milyen károsodásokat okozott a többször is hadszíntérré változtatott magyarországi területeken, s ezzel mennyire gyengítette e terület török elleni védelmi képességét? Ennek keretében érdemes megvizsgálni például annak a vádnak a megalapozottságát – vagy megalapozatlanságát – is, miszerint Bethlen hadakozásai több mint kétszáz ezer magyar halálát okozták volna a királyi Magyarországon. Mi Pázmány Péternek ezt a vádját Bethlen szavaival cáfoltuk, ám ez még önmagában nem lehet megnyugtató ellenérv!⁴¹ Ugyanakkor konkrétan kell elemezni azt a problémát is, hogy Bethlen politikája Erdélyben és Magyarországon mely társadalmi osztályokat és rétegeket érintett pozitívan és melyeket negatívan? További kutatásokat igényel annak a megállapítása is, hogy az erdélyi fejedelmi hatalom jellegében – különösen Bethlen Gábornál – hogyan érvényesült a török függés? Nevezetesen az a körülmény, hogy Erdély a török birodalom „különleges státus” részét alkotta!⁴²

Tisztázásra vár még több probléma a hadtörténet és a hadművészettörténet területén is. Így például annak a részletes elemzése, hogy Bethlen hadserege milyen pénzügyi-anyagi alapokra épült, s hogy a hadsereg eltartása milyen mértékben vette igénybe, merítette ki, az ország gazdasági erőforrásait? Az szintén tisztázásra vár, hogy a Habsburg-ellenes hadműveletekben milyen áldozatokat hozott a magyar nagybirtokos réteg és a vármegyék nemessége? – hiszen e téren rendkívül eltérő, ám egyik vonatkozásban sem kielégítően megalapozott hipotézisek olvashatók a különböző munkákban. Nem kerülhető el annak konkrét elemző vizsgálata sem, hogy Bethlen Gábor hadművészete milyen tekintetben szárnyalta túl Bocskai István, Báthory Gábor vagy I. Rákóczi György hadművészetét? Az igazság ugyanis az, hogy Bethlen hadművészetének feltétlenül csúcsként való tekintése meglehetősen szubjektív megítélés terméke volt, nem pedig megbízható paraméterek alapján történt összehasonlítás eredménye.⁴³

Bethlen Gábor személyének, történeti cselekedeteinek és azok történeti helyének a jobb, teljesebb megismerését alapvetően hátráltatta az, hogy a fejedeleme leveleit és az ő sugalmazására írt kortársi történeti munkákat különösebb ellenőrzés és összevetés nélkül elsődrendű forrásként kezeltük. Ennek nyomán hittük el többek között azt, hogy ő is török ellen küzdő katonaként kezdte pályafutását, hogy döntő szerepe volt a Bocskai-szabadságharcban, hogy az életét féltve kellett ártatlanul elmenekülnie Báthory Gábor bosszúja elől, hogy vétlen volt az előd meggyilkolásában, vagy hogy a nagy tervei főként a magyarországi urak áldozatkészségének hiánya, illetve árulásai miatt szenvedtek hajótörést. A kortársi közvélemény és az utókor „manipulálására” készített írások beható felülvizsgálata nélkül nem ismerhetjük meg azt a Bethlen Gábort, aki valóban élt és formálta a történelmet a „magyar romlás” századában.

E sorok írója meri remélni, hogy az évfordulós ünnepségek újabb lendületet adnak a magyar nemzeti múlt – mind pozitív, mind negatív vonásait tekintve – jobb, teljesebb megismerését is előmozdítani hivatott Bethlen kutatásoknak is.

„Nincsen vétek nélkül rollad sokat szollni, / Sokkal nagyobb vétek nem is emlegetni” – idézte Bethlen emlékét halála után mintegy fél évszázaddal az erdélyi történelmes verselő. Vitathatatlan történeti tény, hogy az egykori birtokától megfosztott kamaszfiú életútja a fejedelmi trónig, majd magyar királlyá választásáig nemcsak göröngyös, de praktikákkal, törvényszegésekkel, barát és ellenség félrevezetésével is tarkított volt!⁴⁴ Tulajdonképpen ezek nélkül Bethlen Gábor nem is érhetne volna el mindazt, amit elért: nem lehetett volna sem Erdély legnagyobb fejedelme, sem a magyar nemzetet „bátor tábor”-ra tevő és Európában elhíresítő hadvezér és választott magyar király! Ő is korának gyermeke volt. Azé a koré, amikor a színlelés, vagy a méreg, s a gyilkolás nemcsak a shekspere-j színpadi hősök kellékárkában játszott szerepet, hanem a politikai vezetőkben is.⁴⁵ Mai morális mércékkel nem mérhetjük Bethlen Gábor cselekedeteit, hanem csakis a saját koráival. Ha ezt követjük, másodlagos járulékos tényezőkké válnak azok a negatívumok, amelyeket Bethlen ellenségei – nemegyszer felnagyítva – előtérbe helyeztek, míg követői és hívei – nemegyszer elvakultan – tagadták. A késői utókor tisztultabb szellemével egyik magatartási formát sem tehetjük magunkévá, hiszen a történeti kutatások elért eredményei alapján ma már valóban ki tudjuk emelni Bethlen Gábor történeti alakját „a századok folyamán ráarakódott kontroverz elemek közül” és vissza tudjuk helyezni „azon termékeny történeti talajba, amelyből a valóságban kinőtt.”

Jegyzetek

- 1 A verset l. gr. Mikó Imre szerk. Erdélyi történelmi adatok, Kolozsvárt, 1856. II. köt. 342–343. o.
- 2 Brandenburgi Katalin 1629. november 16-i levele Apafi György portai követhöz: Történelmi Tár, 1882. évf. 62. o.
- 3 Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály Históriaja. Pest, 1852. 26. o.
- 4 L. Katona István: Historia Critica Regum Hungariae (42. kötet, Pest, 1779–1817.)
- 5 L. Pray György: Gabrielis Bethlenii Principatus Transylvaniae coaevis documentis illustratus. Pest, 1816.
- 6 L. Kemény János: Önéletírása. 1607–1655. Kiadta Romy Károly György: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta. Pest, 1815–1817., majd Szalay László: Magyar történelmi emlékek. Pest, 1856–1860. Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája kilencz könyvei, Kiadta Kemény Zsigmond, Pest, 1853.
- 7 Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedeleme kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. uő: Bethlen Gábor fejedeleme levelezése. Budapest, 1887., továbbá kisebb publikációk a Történelmi Tár 1885., 1879., 1888., 1893–1895. évfolyamaiban.
- 8 Szalay László: Magyarország története. Pest. 1865. IV. köt. Többek között ezeket írta Bethlenről: „Uralkodása nem volt belső, külső nagyság nélküli, s még nagyszerűbbnek mutatkozik, ha terjedelmesebb színhelyen fejlesztheti tehetségeit.” /606. o./
- 9 Horváth Mihály: Magyarország történelme. Pest, 1872. V. köt. 287–291. o. Máshol ezt írja: „Bethlen Gábor egyike történetünk legkitűnőbb férfiaiak.” /345. o./ „Az ő kormányzása alatt rend és jog, fegyelem és igazság, atyai gond és jó indulat uralkodott az igazgatás minden ágában.” /349. o./
- 10 Kövári László: Erdély történelme. Pest, 1863. IV. köt. 214–249. o.
- 11 Gindely Antal – Acsády Ignác: Bethlen Gábor. Budapest, 1890. 87., 100. o.
- 12 Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól II. Ferdinánd haláláig. /Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története. Budapest, 1898. VI. köt. / 422. o.
- 13 Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor életrajza. Pozsony–Budapest, 1885. 4. o. V. ö. uő: I. Rákóczy György. 1593–1648. Budapest, 1893. 147. o.
- 14 Maros-vásárhelyi Nagy Szabó Ferenc: Memorialéja. /Erdélyi történelmi adatok, I. köt. 115–143. o./
- 15 Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. Az id. részeket l. : 5., 25., 63., 78–79., 113., 172., 186., 190., 206–207., 276–279. o.
- 16 Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor. Budapest, 1923.

- 17 A Szekfü-biográfia ismertetését I.: Protestáns Szemle, 1929. évf. 123–129. o.
- 18 *Rugonfalvi Kiss István*: Az átértékelt Bethlen Gábor. Debrecen, 1929. 8., 108. o.
- 19 *Szőcs István*: Az ördökszekér és Makkai Sándor. Bukarest, 1979. 8.
- 20 *Makkai Sándor*: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. Kolozsvár, 1929. Az id. részeket I.: 7., 15., 21., 95. o.
- 21 *Angyal Dávid*: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. Századok, 1930. évf. 605. o.
- 22 *Makkai László*: Erdély története. Budapest, 1944. Az idézettek I.: 365., 370., 374. o.
- 23 *L. Rónai Horváth Jenő*: Magyar Hadikronika, Budapest, 1895. II. kötet.
- 24 *Olchváry Ödön*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen-Hadtörténelmi Közlemények, 1890. évf. L. még *uő*: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen vívott háborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 1888. évf.
- 25 *Gyalóky Jenő*: Bethlen Gábor mint hadvezér. Hadtörténelmi Közlemények, 1929. évf. 462. o.
- 26 *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1940. XV. köt. 138., 182., 446. o.
- 27 *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor mint hadszervező. Budapest, 1952. /Különnyomat a Századok 1951. évf. 3–4. számából/ Az idézettek I.: 5–6. o. 32., 38–39. o.
- 28 *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor. Budapest, 1952. 104–105., 122. o.
- 29 L. Magyarország története 1526–1790. Budapest, 1962.
- 30 L. erre pl. az ún. „*sóskifli*” ügyet! *Wittman T.*: Bethlen Gábor mint hadszervező, 36. o. V. ö. A magyar történettudomány helyzete és feladatai. *Kosáry Domokos* hozzászólása. Századok, 1953. évf. 4. sz. 653. o.
- 31 *Mráz /Zimányi/ Vera*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok, 1953. évf. 4. sz. 513., 548., 554–555., 564. o.
- 32 *Nagy László*: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. Hadtörténelmi Közlemények, 1960. évf. 2. sz. L. még *uő*: Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben. Hadtört. Közl. 1962. 1. sz. és *uő*: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. /A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben./ Hadtört. Közl. 1963. évf. 2. sz.
- 33 *Nagy László*: Bethlen Gábor, a nagy fejedelem. Budapest, 1964. 216. o. L. még *uő*: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének erkölcsi arculatához. Hadtört. Közl. 1965. évf. 3. sz.
- 34 *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969.
- 35 *Nagy László*: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. L. még *uő*: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. Hadtört. Közl. 1973. évf. 3. sz., valamint *uő*: Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i turchi e con gli Asburgo. /Megjelent a „Venezia e Ungheria nel Rinascimento” c. kötetben Firenzében, 1973-ban./
- 36 L. *Nagy László*: A hajduk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. KLTE Debrecen 1975.
- 37 L. *Nagy László*: Erdélyi „boszorkányperek” a politikai hatalom szolgálatában. Századok, 1978. évf. 6. sz. valamint *uő*: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor . . .” /Megjelenés alatt a Magvető Könyvkiadónál./
- 38 L. *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978.
- 39 L. *R. Várkonyi Ágnes*: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok, 1972. évf.
- 40 *Kosáry Domokos*: Magyarország és Kelet-Európa a XVI–XVII. századi nemzetközi politikában. Valóság, 1973. évf. 31–33. o.
- 41 A problémát a forrásmegjelölésekkel I. *Nagy L.*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért, 436. o.
- 42 L. erről újabban *Nagy L.*: i.m. Századok, 1978. évf. 6. sz. 1132–1138. o.
- 43 L. *Nagy L.*: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban, 197–205. o. V. ö. újabban *uő*: „Öreg” Rákóczi György hajdúkatonaí. Magyar Történelmi Tanulmányok XII. KLTE Debrecen, 1979. 31., 36. o.
- 44 L. erről legújabb *Nagy László*: Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. /megjelenés alatt a Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyvében/
- 45 Erről legújabb *I. Stigethy Gábor*: A machiavellizmus. Budapest, 1977.
- 46 *Szekfü Gy.*: i.m. 5. o.

Mezey Barna:

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORMÁNYZATA BETHLEN GÁBOR KORÁBAN

Bethlen Gábor fejedelemmé választása az erdélyi állam fejlődésének új periódusát nyitotta meg. Uralma idején megszilárdult Erdély nemzetközi státusza, rendeződtek a belpolitikai viszonyok. Bethlen kemény kézzel törekedett a Habsburgok elleni küzdelemre alkalmas, centralizált erdélyi állam megteremtésére, a megalapozott gazdasági bázisra épülő, a rendektől függetlenedett fejedelmi hatalom kiépítésére. Bethlen Gábor uralkodása a független Erdély történetének különleges szakaszát jelenti: kísérletet az abszolút monarchia kiépítésére. A feltételek hiányában erre nem kerülhetett teljes mértékben sor, ám a fejedelmi hatalom primátusa elvitathatatlan volt. Az abszolútizmusra törekvő államhatalom gazdasági alapjait létrehozó merkantilizmus elemeinek ösztönös, elméletileg nem megalapozott, de számottevő eredményeket felmutató alkalmazása jellemezte a fejedelem gazdaságpolitikáját, sajátos kelet-európai feltételek és Erdély különleges viszonyai között.¹ Bethlen erdélyi államának struktúrája a centralizált gazdasági irányítás követelményeihez igazodott. A továbbiakban ennek az államapparátusnak néhány jellegzetes vonását kívánjuk felvázolni. A központi állami szervek rendszerének alkotmányjogi áttekintésével röviden képet szeretnénk rajzolni az erdélyi állam kormányformájáról, a kormányzati szervek felépítéséről, egymáshoz való viszonyokról.

Fejedelmi hatalom és országgyűlés

Az önálló erdélyi állam élén a *fejedelem* állt. A fejedelmi méltóság előzménye az 1526 előtti Magyarország erdélyi közigazgatási szervezetében keresendő. Az Árpád-házi királyok óta az erdélyi vajda volt ebben az országrészben a magyar király teljes hatalmú helyettese² – kivéve ha királyi herceg igazgatta e területeket. A vajda hatáskörébe a katonai és a közigazgatási ügyek irányítása tartozott, jogköre azonban kiterjedt a bíráskodásra is. A király nevezte ki, s közvetlenül neki volt alárendelve. A királyi tanács előtt az Erdélyt érintő ügyekben referált, s ítélezése ellen is a királyhoz vezetett a perorvoslat útja. Már a feudalizmus korai szakaszában kialakult segítő apparátusa: az alvajda és – a későbbi kancelláriát már körvonalazó – ítélmester, titkár, nótáriusok és subnótáriusok köre.³

Az erdélyi vajda széles hatásköre, jelentős hatalma jóval a háromrészre szakadás előtt, már a királyság fénykorában fölvetette az önállósodás gondolatát: példa erre a Károly Róbert által levert László vajda, aki kezében tartva a székely, valamint a szász ispánságot is, magát fejedelemnek szólíttatta és teljes önállóságra törekedett.⁴ Az erdélyi állam önállósága azonban csak a XVI. század második felére érlelődött meg.⁵ Míg azonban a királyi Magyarországon a belpolitika központi kérdése továbbra is a királyi hatalom és a rendek küzdelme maradt, Erdélyben kialakulhatott az erős fejedelmi hatalom. Itt ugyanis a fejedelemnek, mint legnagyobb földbirtokosnak, nem

volt jelentős ellenfele. Nem alakultak ki a magyarországihoz hasonló mammut-föld-birtokok,⁶ ebből következően hiányzott a magyarországi mintájú, a központi hatalom ellensúlyát képező nagybirtokos arisztokrácia; nem kötötték a fejedelem kezét immunitások, a kevésbé fejlett rendiség nem lehetett hatalmának korlátja. Nem akadt autoritásának vetélytársa azért sem, mert gyakorlatilag mindvégig sikerült sértetlenül megőrizni az ország területének mintegy 15–20 százalékát kitevő⁷ fejedelmi nagybirtok-hálózatot, amely a mindenkori hatalmi bázist biztosította. Erre támaszkodva a fejedelem – legalábbis elvileg – saját tetszése szerint nevezhette ki az erdélyi tisztségek viselőit, korlátlanul intézhette a belügyeket, az adott kereteken belül a külügyet is, senki sem szólhatott bele a kincstári jövedelmek felhasználásában, adományozásokba, nemesi rangra emelésekbe. A fejedelmi hatalom azonban természetesen csupán addig terjedt, ameddig annak birtoklója kiterjeszthette azt. Egyes uralkodók, mint pl. Báthory István, Bocskai István, vagy akitől Bethlen is sokat tanult, Báthory Zsigmond, az erdélyi külpolitikai elkötelezettséget és a reális lehetőségeket szem előtt tartva éltek e hatalmukkal. Mások – ezzel ellentétben – sokszor koncepciótlan hatalmi harcokban, belső csatározásokban gyengítették, éltek föl az ország erejét. Ezt példázza a Bethlent közvetlenül megelőző Báthory Gábor, aki Erdély belső viszonyait teljesen zavarossá tette, külpolitikai státuszát megingatta.

Az anarchiába, szinte végveszélybe került ország trónjára lépő Bethlen szívós munkával stabilizálta fejedelemsége helyzetét, fokozatosan kiteljesítette, gazdasági intézkedéseivel megszilárdította hatalmát. Többek között birtok-gazdálkodásával elérte a főnemesi családok /mintegy 40–50 familia/ kisszámú csoportjának háttérbe szorítását; mind gazdaságilag, mind politikailag a fejedelmi elgondolások függvényévé tette őket már az 1615. évi kolozsvári országgyűlés „birtoktörvényével”⁸. Ez volt első lépcsője annak az erőfeszítés-sorozatnak, amellyel a Habsburg-birodalomnál gazdaságilag jóval fejletlenebb erdélyi államból szilárd anyagi alapokkal rendelkező fejedelemséget kovácsolt. Az eredmény: az olykor évi félmilliót is megközelítő bevétel mellett még tartalékai is voltak, Bécs ugyanekkor hétmillió adósságával szemben!⁹

Poszciójának megszilárdításában jelentős szerepet játszott a török támogatás. Már Drinápolyban fejedelemnek jelölte a diván,¹⁰ a „választás” érvényrejtetésére pedig sereget adott mellé. Az országgyűlést Kolozsvárra a szultán megbízottja, Szkanter pasa hívta egybe, s 1613 október 23-án a „libera electio” a török hadak asszisztenciája mellett ment végbe. A török sereg ezt követően kivonult az országból,¹¹ s Bethlen uralkodása alatt „az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruináltatott”. Hatalmának korlátait megszüntették ugyan az athnáméban foglaltak,¹² ám rendkívül politikusként, kiváló érzéssel lavírozva képes volt az adott lehetőségeket a maga javára nagymértékben kihasználni.

Bethlen Gábor fejedelmi hatalma az adott viszonyok között szinte korlátlan volt. A szorosabb értelemben vett fejedelmi jogkörbe tartozó ügyeken túl /hadügy, belügy, külügy/ a gazdasági élet irányításának minden szála az ő kezében futott össze, őt illette meg a legfőbb bírói hatalom, és széles körű jogai voltak a törvényhozásban is. Ez a fejedelmi szuverenitás már valóban megközelítette a magyar király jogkörét. A különbség fejedelmi elődeihez képest az, hogy Bethlen Gábor tudatosan építette külpolitikailag önállósodó, külön célokat követő államát. Erdélyt ő is a magyar ügy, az országgyűlés és a függetlenség védelmezőjének tekintette,¹³ ugyanakkor azonban az erdélyi fejedelmi hatalom önállóságát hangsúlyozta, tudatosította.

Az erdélyi állam Bethlent megelőző irányítói Transzilvániát még következetesen a magyar királyság részének tekintették, uralmi ideológiájukat a szentkorona-tanhoz kapcsolták, magában hordva ezzel az ellentmondást a Habsburgok magyar uralkodókénti elismerése és saját, széles körű hatalmuk, többnyire Habsburg-ellenes politikájuk

között. Például Báthory Zsigmond hosszabb ideig csak a magyar király erdélyi vajdája címet viselte, s csupán 1593-tól, a prágai szerződés nyomán vált használhatósá a „fejedelem” megnevezés.¹⁴ Az erdélyi fejedelemség független, a bécsi igazgatási apparátushoz nem kapcsolódó állam volt – fejedelmei általában mégis igyekeztek magukat jóváhagyatni, alkalmanként kineveztetni a Habsburgokkal. De a fejedelmi ideológia mégsem ismerte el a Habsburgokat Erdély hűbérurainak, az országot a középkori magyar állam örökösének és letéteményesének tekintette.¹⁵ Ezért meg kellett küzdeni a királyi Magyarország politikusainak felfogásával, akik Erdély függetlenségében a szentkorona sérelmét, a magyar államiság súlyos megcsönkulását látták – ugyanakkor Erdély önállósága, keresztény fejedelme jelenthette e korban a magyar országgyűlés egyik reményét.

Így Bethlen Gábor hatalmának elméleti alapjaként a protestáns egyházi uralmi ideológia szolgált, amely elvetette a katolikus töltetű szentkorona-tant. A kálvini szellemben uralkodó fejedelem hatalmának tehát már nem lehetett – még elméletben sem – korlátja a katolikus Habsburgok hűbérurasága.¹⁶

De az erdélyi nemzetek uniójának gyűlése sem korlátozhatta Bethlen fejedelmi hatalmát, aki olyan tekintélynek örvendett, mint Erdély egyetlen más fejedelme sem. A *rendi országgyűlés*¹⁷ funkciója Bethlen Gábor alatt főként a fejedelmi akarattal egyező irányú döntéseknek, illetve a fejedelem elhatározásainak jóváhagyására szorult vissza. Érdemi kérdésekbe a fejedelem nem tűrt beleszólást. A rendek így különösen a külügy /háború, béke, nemzetközi szerződések/ irányításába nem bírtak befolyással, amelyekbe a fejedelem még legbizalmasabb embereinek sem engedett bepillantást. Az adót ugyan a gyűlés szavazta meg /s ezt rendszeresen megtette/, ám a befolyt összeg felhasználásában, a kincstári jövedelmek forgatásában szerepet nem kaptak. A választási feltételek elvben – papíron – kellőképpen körbezárták Bethlen mozgásterét, a fejedelem fel is esküdött megtartásukra,¹⁸ tehát a rendek politikai fegyver elméletileg létezett – csupán életlen volt ez a fegyver. Egyfelől gyengének bizonyult az ereje teljében levő fejedelmi hatalommal szemben, másfelől a gyűlés összetétele következtében nem is kerülhetett kenyértörésre a dolog.

Formailag az országgyűlés és a fejedelem együttesen birtokosai a törvényhozó hatalomnak. A gyűlésben azonban a fejedelem mindig ki tudta alakítani „többségét”. A gyűlés résztvevői a rendek követői voltak /a magyar vármegyék, városok, a székely székek és városok, a szász székek, városok és vidékek, valamint a Partium küldöttei/, továbbá a vagyonuk, s ebből eredő rangjuk alapján meghívottak, és végül a regalisták, a „királyi” meghívólevéllel rendelkezők, akik mind a fejedelem odaadó hívei közül kerültek ki. Az egyébként tisztségük, rangjuk alapján amúgy is hivatalosokon kívül a fejedelem meghívhatta mindazokat, akiknek jelenlétét a saját akarata érvényesítéséhez szükségesnek ítélte, egyes udvari tisztségek viselőit, táblai bírákat, familiárisait. Ezeknek számát törvény nem maximálta, ily módon „majorizálni” lehetett a gyűlést. Fokozta a regalisták jelentőségét, hogy az erdélyi országgyűlés a rendi diéták fejletlenebb kategóriájába, az egykamrás gyűléstípusba tartozott,¹⁹ így minden meghívott egy helyütt, egy kamarában tárgyalt és szavazott. A regalisták mellett Bethlen pozícióját erősítették azok a központi és vármegyei tisztségviselők is, akiket ő nevezett ki, s akik szintén részt vettek az országgyűléseken.

Megszüntette azt a korábbi gyakorlatot, amely szerint az országgyűlést évente két alkalommal /ez olykor évi ötöt is jelentett, pl. 1614, 1615 vagy 1616-ban/ hívták össze, s elfogadta a rendekkel az évi egyszeri összehívás szabályát.²⁰ Ez teljesen elegendő volt az adómegszavazásra és a rendek elé vitt fejedelmi elhatározások tudomásulvételére.

A fejedelem joga volt a rendi diéta összehívása, az országgyűlés helyének és idejének, a regalisták számának, személyének meghatározása, a gyűlés elnökének kinevezése, a saját proposícióinak előterjesztése, a tárgyalások során hozott határozatok egyenkénti jóváhagyása, majd a rendek által elfogadott articulusok szentesítése. Ezzel szemben az országgyűlés megszavazhatta az adót, becikkelyezhette a Bethlen által kötött szerződéseket, a rendek is terjeszthettek be proposíciókat, joguk volt továbbá a diéta időtartama alatt tartott nemzetenkénti részgyűléseken posztulátumok tárgyalására és kérhették azoknak orvoslását.

Az országgyűlésnek Bethlen szempontjából valójában az volt a szerepe, hogy a fejedelmi proposícióknak törvényi formát adjon.

Az erdélyi rendi diéta látszat-hatalmára és jelentőségére világít rá az egyik országgyűlési iromány – törvényszöveg – hátlapjára írt kortársi megjegyzés: „Articulus, de senki sem tartja meg, s hát héjában²¹ Ez tökéletesen jellemző Bethlen politikájára, amelynek folytán lehanyaglott a rendi törvényhozás tekintélye, s ezzel egyidejűleg természetesen egyre nagyobb jelentőségre tett szert a fejedelmi jogalkotás, Bethlen rendeletei, utasításai, parancsai fontosabb szerepet kaptak, mint az articulusok.

Az országgyűlés törvényhozói hatalmának csorbulásáért a diéta számára az ítélkezés terén gyakorolt tevékenység nyújtott némi kárpótlást. A rendek elé kerülő, jelentős peres ügyek – nota-perek, hamispénzverés, vérfertőzés, boszorkányság, paráznaság, bigámia, esetenként vagyoni perek stb. – elbírálásába a fejedelem, legalábbis nyíltan, jobbra nem avatkozott bele, ami azonban nem jelentette azt, hogy néhány fontos politikai ügyben ne gyakorolt volna nyomást a diétális ítélkezésre.²²

Kormányzati szervek és kormányzati tevékenység

A központi közigazgatás teendőit a fejedelem bizonyos fokig megosztotta különféle szervekkel és főtisztviselőkkel. Rangban, bár nem fontosságban a kormányzati szervek között a legmagasabb helyen a *fejedelmi tanács /Status Consilium/* állott. A jogszabályok szerint a fejedelem köteles volt a tanács véleményét figyelembe venni, a Consilium hozzájárulása nélkül bel- és külügyi kérdésekben nem intézkedhetett, nagyobb jelentőségű adományozásra sem volt joga, sőt főbb tisztviselőket nevezhetett ki.²³ Mindezek alapján egyértelmű, hogy célját tekintve a Tanács olyan rendi szerv lett volna, melyen keresztül a „három nemzet” a fejedelmi uralommal szemben befolyást akart szerezni, a hatalom gyakorlását ily módon irányítani. Feladata még, a rendi felfogás szerint, a fejedelem ellenőrzése mind törvényhozó, mind pedig végrehajtó tevékenységében. A valóság azonban egészen másképp festett Bethlen Gábor uralkodása idején. A fejedelem a Consilium segítségét a lényeges ügyekben nem tartotta szükségesnek, összehívását, véleményének kikérését egyszerűen mellőzte. A tanács jelentéktelenségét példázzák azok a kérvények, amelyekben a Consilium meghallgatását, állásfoglalásának figyelembevételét kérte a fejedelemtől.²⁴

Bethlen más módon is megerősítette pozícióit a Status Consiliummal szemben. A törvények szerint a tanácsosokat a fejedelem jelölése alapján az országgyűlés választotta, összesen 12 főt „a három nemzetből”.²⁵ A tanácsba azonban főként udvari méltóságokat viselő főurak és a fejedelem udvari familiárisai kerültek be /gubernátor, kancellár, udvarmester, udvari hadak főkapitánya, főkomornyik, főhadbíró, néhány főispán/. A központi hatalom fő tisztviselőinek kinevezési jogát pedig a fejedelem magának tartotta fenn, akarata így feltétlenül érvényesülhetett. Emellett a törvény által megjelölt 12 fős tagságot csupán irányszámnak tekintette: valójában annyi tagja volt a Tanácsnak, amennyit az uralkodó kinevezett.²⁶ Különösen Bethlent nem lehetett arra kényszeríteni, hogy akarata ellenére valamennyi tanácsosát egybehívja.

A fentiekből következően a Fejedelmi Tanács nem válhatott országos kormány-szervvé, állandóan működő hivatalná. Erdély igazgatására – főként Bethlen fejedelemsége idején – minimális befolyással bírt. Az esetleg elébe kerülő ügyeket is a köz-igazgatás valóságos irányítója, a kancellár referálta. Ilyen körülmények között a tanácsosi rang nem jelzett valódi hatalmat – pusztán cím, megtiszteltetés maradt csupán. Ám Bethlen nem volt a tanácsosok ellen, csak az országgyűlés, a három nemzet őt korlátozni kívánó rendi szervének befolyását kívánta elhárítani. Ahogyan ő maga írta: szükséges, hogy az uralkodó „udvarában tökéletes, tiszta életű tanácsos embereket igyekezzék tartani”.²⁷

Alaposan megválogatta tisztviselőit, s mivel elsősorban nem szervekkel, hanem tisztviselőkkel dolgozott, munkatársainak kiválasztására különös gondot fordított. Levelei s cselekedetei bizonyítják, hogy a hivatalokba rátermett – s főként becsületes – tisztet igyekezett állítani;²⁸ a tehetségesebb fiatalokat pedig Heidelberg és Marburg egyetemén vagy az ő általa alapított gyulafehérvári főiskolán taníttatta, ily módon kívánt az utánpótlásról gondoskodni. Nem tekintett származásra vagy felekezeti hovatartozásra: egyik kancellárja katolikus, a másik szombatos volt.²⁹ Pontos munkát követelt, s a törvények, „régijó szokások, rendtartások” megtartását. Kemény kézzel irányította államát, gondosan választotta ki és szigorúan ellenőrizte hivatalnokait.

Bethlen Gábor fejedelemtént már *kormányzót* nevezett ki maga mellé, öccse, Bethlen István személyében. A gubernátor – mint az uralkodó „első, belső titkos tanácsosa” – Bethlen távollétében, például hadjáratok idején, Erdély belügyi igazgatását tartotta kézben. Rendeleteket adott ki, sőt, országgyűléseket is tartott, s az ott elfogadott artikulákat ő erősítette meg, a távol levő fejedelem azonban írásban, utasításokkal irányította a kormányzó tevékenységét.³⁰

Az erdélyi fejedelemség korában a közigazgatás vezetője lényegében a *kancellár* volt. A fejedelem bizalmasaként, első tanácsosként választott tisztviselő nem véletlenül érdemelte ki az elismerést. A korábbi vajdai kancelláriából kiemelkedő, majd differenciálódó szerv élén ugyanis többnyire Erdély jelentős személyiségei, politikusai, ideológusai tevékenykedtek, mint Csáky Mihály, Forgách Ferenc, Kovasóczy Farkas, Jósika István vagy éppen Péchy Simon, Bethlen első kancellárja. Alkalmanként ez egyet jelentett azzal is, hogy a gyengekező, vagy a kormányzati ügyekre kevésbé koncentrááló uralkodók idején a kancellárok voltak az államügyek tényleges irányítói.

1556-tól a kancellária szervezete kettévált. Az ún. *nagyobb kancellária /Cancellaria Maior/*, e jól szervezett, jelentős apparátussal működő centralizált kormányzati hatáskörébe tartozott, az igazságszolgáltatást kivéve, a teljes kormányzati tevékenység. Vezetője a *főkancellár /a fent említett differenciálódástól kezdődően a kancellárt neveztek így/, az ő irányítása mellett ténykedtek: az alkancellár, főtítkárok, titkárok, altitkárok, jegyzők és deákok. Bethlen azonban még ezt a bizalmas híve által vezetett szervet sem hagyta ellenőrzés nélkül: többször előfordult, hogy maga tette szóvá egyes helytelen, elhamarkodott kancelláriai kiadványok káros következményeit, s vont a felelősségre az érintett cancellistákat.³¹ A kancellár szerepének s így személyének fontosságából következett, hogy a fejedelem igényt tartott kinevezésének, valamint felmentésének, illetve feltétel nélküli elbocsátásának jogára.*

A *kisebb kancellária /Cancellaria Minor/*, a fejedelem felsőbbbírósa, a *Fejedelmi Tábla* ítélkezésével kapcsolatos írásbeli tevékenységet bonyolította le. Székhelye a fejedelem székhelye volt. Munkáját a Tábla két *protonotarius*a, az erdélyi, illetve a magyar ügyek referensei irányították, hozzájuk beosztva jegyzők, írnokok dolgoztak.

Az állami iratok, a fejedelmi hatóságok okiratainak, jogszabályainak megőrzésére már 1557-ben kijelölték a *Gyulafehérvári Káptalant*, amely az egyházi birtokok szekularizációjával jutott a fejedelem kezére és vált országos /állami/ levéltárrá.³²

Ugyanez az országgyűlés „négy kitűnő férfit” választott és bízott meg az állami iratok kezelésével.³³ A káptalan levéltárában helyezték el a fejedelmi kiadmányokat, nyílt parancsokat, törvényeket és rendeleteket, instrukciókat, eskümintákat, királyi könyveket, a kincstári szervek iratait, a számadásokat, kimutatásokat és nyugtákat. Bethlen széles körű államszervező tevékenységét jelzi az uralkodása idején jelentősen felduzzadt iratanyag, amelynek nagy részét a fejedelem levelezése tette ki.³⁴ Az államvezetésben Bethlen Gábor nagy szerepet tulajdonított az írásbeliségnek, ennek következtében a kancellária és a levéltár működésének is. Végrendelésében meghagyta, hogy különösen a külpolitikai vonatkozású iratanyagot „az ország cancellarius a egy könyvbe irassa, tartsa oly bátoroság helyen, ahonnet el ne vesszen”. Szigorúan megparancsolta, hogy a követek, orátorok a töröknek vitt értékes ajándékokról az elszámolásokat, a fejedelemtől kapott instrukciókat és a követjelentéseket a kancellárián adják be, s azokat „a deákoknál levő registrumokból” a rendek közül bárki megtekintheti.³⁵

A jelentősebb tisztségviselőknél és a közigazgatásban működő tiszteken túl a fejedelem környezetében több *udvari méltóság* is tevékenykedett, így a főkomornik, főkapitány, főhadbíró stb. Ezek közül szerepénél fogva kiemelkedett az *udvarmester*, aki a Bethlen korában terebélyesedő, Európa-szerte ismertté váló *fejedelmi udvar* feje volt, felügyelt a curia életére, a fejedelmi szolgálatban állókat feleskette, ellenőrizte. Fontos feladata volt a külhoni követek illő fogadásáról és elszállásolásáról gondoskodni.³⁶

Az erdélyi állam fejlettsége ekkor még nem érte el azt a szintet, hogy a központi hatalom feltétlenül külön hivatalszervezet útján, intézményesen érvényesítse befolyását az ügyintézésre. Mint az előzők során láthattuk, ha létre is hoztak már bizonyos állami szerveket, a lényegi ügyintézés egyes személyek kezében futott össze. Ugyanez volt jellemző a pénzügyi, gazdasági igazgatásra is, ahol az irányítást Bethlen a *főkincstartóval* /*Supremus Thesaurarius*/ osztotta meg. A kincstartóság működéséről egyedül az ő korából maradt fenn jogszabály: a főkincstartó 1620-ban készült instrukciója,³⁷ mely szerint hatásköre kiterjedt az egész kincstári igazgatásra, a jövedelmek rajta keresztül folytak be a fejedelmi kincstárba. Jelentőségét különösen megnövelte Bethlen kora-merkantilista gazdaságpolitikája. Tudatában volt ennek a fejedelem is: „Mindenféle tisztviselő tőle függ és neki udvarol” – írta a főkincstartóról; volt idő, hogy a kormányzó után ezt a funkciót tekintette a második legfontosabb tisztségnek Erdélyben.³⁸

A *kincstartóság* adminisztratív vezetője a *főpénztárnok* /*Generalis Perceptor*/ volt, akit – Bethlen Gábor jóváhagyásával – a főkincstartó nevezett ki. Mivel pedig a főkincstartót maga Bethlen nevezte ki, ily módon a pénzügyi igazgatás szerve is teljes egészében a fejedelem közvetlen befolyása alatt állott. – E szervezethez tartoztak még az *alsóbb tisztek*, s az azok munkáját ellenőrző, a számadásokat felülvizsgáló *exactorok*. A *fiscus* tisztjei szedték a *fiscalis* birtokok bérbeadása esetén az árendát, kezelték a bányákat, intézték a pénzverést és a nemesérc beváltását, irányították a kamarákat, értékesítették a sóaknák termelését. A kincstartóság alá rendelve működött a harmincadhivatalok hálózata; a *fiscalis* igazgatás feladata volt a dézsások ellenőrzése is. Ez utóbbiak tevékenységét a fejedelem személyesen figyelemmel kísérte.³⁹ A kincstartóság irányította az adószedőket, sőt a postaszolgálatot is.

1614-ben Bethlen Gábor megkísérelte a „három nemzet” megadóztatását keresztülvenni: javaslatot tett az *Aerarium Publicum* /*Közpénztár*/ felállítására, amelyet nem a jobbágyok, hanem a nemesek, előkelők és a városok s „az székely és az szász uraink” stb. adóiból tartottak volna fenn. A megoldás kompromisszumosra sikerült: csak alkalmi adót szavazott meg a diéta, így tulajdonképpen megakadályozták az országos pénztár állandó működését.⁴⁰

Mint ismeretes, a nikolsburgi béke után Bethlen személyes irányítása alá került hét magyarországi vármegye /Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abauj/ és Kassa szabad királyi város. Ez a terület nem olvadt be az erdélyi államszervezetbe,⁴¹ így a fejedelem maga tartotta kézben és irányította a Kassán székelő *szepesi kamarát* /*Camera Scepusiensis*/. E hatóság már a királyi Magyarországnak is egyik legjobban működő gazdasági szerve volt.⁴² Bethlen idejében pedig a fejedelem utasítások egész sorával – ha kellett fenyegetésekkel – kényszerítette ki a kamarától rendeleteinek pontos, lelkiismeretes végrehajtását.⁴³

Bethlen Gábor gazdaságpolitikájának vezérlő elve, mint említettük, egyfajta ösztönös merkantilizmus volt. Külpolitikájából, államszervezéséből származó feladatai erős gazdasági bázist követeltek: így jutott el, a gyakorlatban, a merkantilizmus bizonyos elemeinek alkalmazásáig. Célja a merkantilizmus kezdeti irányzatának, a monetár rendszernek megfelelően a központi hatalom erősítése érdekében a fejedelmi bevételek maximális növelése volt. Ezért minden lehetséges módon törekedett az erdélyi ipar államilag támogatott fejlesztésére, a kereskedelem bővítésére. Egész gazdaságpolitikai, gazdaságirányítási koncepciója a bevételek emelésére irányult. Már első intézkedései is a jövedelemfokozással kapcsolatosak: az 1588-ig visszamenően felülvizsgált és visszavett adománybirtokok a kincstár bevételeit gazdagították.⁴⁴ Ugyanez vezette az egyházi birtokok zálogbaadásakor. Az adózás szabályozásával /adóösszeírást rendelt el, új normát bocsátott ki a decimaszedésről⁴⁵ jelentős mértékben fokozni tudta a befolyó jövedelmeket, az adóösszeg nagyságát. Kezére játszott az országgyűlés is, amikor a választási feltételekben kötelezte őt arra, hogy az árendába adott harmincadokat, bányákat, aknákat vissza kell vennie. Különös figyelmet szentelt a regálék-nak. Jogszabályt alkotott a harmincadvámról; a bányászat fejlesztése a bányabevételek rohamos növekedését hozta; a fejedelem külön jövedelmeket szerzett fejedelmi monopóliumok felállításával.

Az ipar vonatkozásában Bethlen egyik célja a szászok monopóliumának megtörése volt. Azt kívánta elérni, hogy fölszámolja a szász egyeduralmat az áruterelésben. Menedéket adott morva anabaptista menekülteknek, mestereiket kiváltságokkal bátorította az iparúzésre. Később szlovák, lengyel, magyar, német, osztrák iparosokat hívott Erdélybe, az áruterelés kibontakozásának segítésére. A konkurrencia fokozására még kontárokkal is dolgoztatott. Megkísérelte a bontakozóban levő vékonyka áruterelést összekapcsolni a nagy mennyiségben főlhalmozódott pénzzel, e próbálkozása azonban nem vezetett teljes eredményre. A pénz valójában még nem találta meg az utat az iparhoz, nem jöttek létre manufaktúrák. Pedig egyes áruk iránt mesterséges /állami/ keresletet is kialakított: a viszonylag fejletlen polgárság ez irányú csekély mértékű igényeit pótlandó, megrendelésekkel támogatta a termelést. A segítséget azok a céhek kapták, amelyek valóban termeltek, produkáltak, ezzel szemben az árujukat vagy a termelést visszatartó céheket megbüntette, másokat megszüntetett.⁴⁶ A bányászat fejlesztéséhez kettős érdeke is fűződött. Egyfelől az ipari termelés nyersanyag szükségletét /réz, vas stb./ akarta biztosítani, másfelől a nemesérc-bányászat volt pénzügyi manővereinek legjelentősebb alapja. A bányaművelés fellendítésére telepített át az alsómagyarországi bányavárosokból közel 200 német bányászt.⁴⁷

Az ipari termelés számára létfontosságú piac kiterjesztésének szüksége megkövetelte a kereskedelem fejlesztését. A kereskedőket védte a nemesi önkénytől, a nemeseket pedig kereskedésre buzdította; lehetővé tette számukra, hogy a városokban is kereskedhessenek. Megtörte a szászok kereskedelmi monopóliumát; a zsidó és görög kereskedők szabad mozgást kaptak Erdélyben. A kereskedelem ügyét megpróbálta szilárdan kézben tartani, tisztségviselőit, megbízottait részletesen kidolgozott instrukciókkal látta el.⁴⁸ Uralkodása vége felé kiterjedt monopóliumrendszert hívott életre.

Bethlen – kis túlzással Erdély első kereskedője – a méz, viasz, higany, bőr, szarvasmarha, ló, vas, réz stb. kivitelére vonatkozó tilalmakkal biztosította a fejedelmi kereskedelem sikerességét. Alkalmazott felvásárlási és eladási kényszert is. 1627-ben a kereskedelmi forgalom megkönnyítése végett a királyi országrész és a fejedelem irányítása alatt álló hét vármegye között harmincadcsökkentési egyezményt hozott tető alá /az ún. tokaji egyezmény/.⁴⁹ A monopóliumok /pl. viasz/ felvásárlására begyűjtő és felvásárló bizottságokat hozott létre.⁵⁰

A kereskedelemmel kapcsolatos probléma volt az árak kérdése is. Pénzreformjai serkentették az áruforgalmat, ám amikor a hadjáratok anyagi terhei miatt átmenetileg pénzrontáshoz folyamodott, mikor megjelent a csekélyértékű Bethlen-garas /vagy ötpénzes/, az árak emelkedni kezdtek, kivirágzott a spekuláció. Szigorú büntetés terhe mellett törvényekkel tiltotta meg, hogy a kereskedők aranyat, tallért, ezüst pénzt kivigyenek az országból.⁵¹ Változott a helyzet, amikor 1625-ben jó pénz kibocsátását rendelte el, s lehetővé tette, hogy ha a királyi Magyarországon és Lengyelországban hasonló értékű pénzt veretnek, akkor „minden kereskedő rendel szabadosan menjenek, jöjjenek, életeket, nyereségeket keressék, az marhát isten igazság szerint való árán adják; azonképpen mézárások, tőzsérek és az egész község szabadosan adjon, vegyen, kereskedjék . . . mind az három birodalomban egyaránt. . .”⁵²

A Kassán és Nagybányán veretett állandó értékű pénz kibocsátása⁵³ után már szigorúan megkövetelte a limitációk betartását, s annak ellenőrzésére mind a három nemzetből „fő és generális inspektorokat” rendelt.⁵⁴

A limitációkat egyébként országos biztosok és külföldi piaci megbízottak⁵⁵ jelentései alapján limitáló bizottságok állították össze. Az árakat Bethlen instrukciói nyomán országreszentről nem azonosan állapították meg, így például az olcsóbb megélhetési viszonyokra hivatkozva a székely és szász székerekre vonatkozóan magasabb árszabású limitációt készített a fejedelem. Ezzel a differenciálással valójában az ország egyes részei között mutatkozó különbségek, az életnivó lehető kiegyenlítése irányába tett lépést.⁵⁶

Az eddigiekben fölvezeltük az erdélyi központi kormányzati szervek struktúráját, működésük főbb jellegzetességeit, munkásságuk eredményeit és fogyatékoságait. Szóltunk arról, hogy – megerősítve a központi hatalmat – a fejedelem messzire tekintő tervei szolgálatába állította Erdély gazdaságát és államát, biztosítva az állam centralizált működésének feltételeit. „Maga volt saját magának minisztere”, szorosan kezében tartotta a közigazgatás, a gazdaságpolitika szinte minden szálát.

A bethleni életmű, a „nemzeti abszolútizmus” kísérlete megfelelő követők híján ugyan nem teljesedhetett ki, elért eredményei alapján azonban a kor Európájának elismert tényezőjévé vált, s a nagy fejedelem alakja méltán érdemelte ki a kortársak és az utókor megbecsülését.

Jegyzetek

1. Erre nézve: *Mráz Vera*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, Századok 1953/4. sz. 512–564. o., valamint *R. Várkonyi Ágnes*: Bethlen, Zrínyi, Rákóczi, Századok, 1972/3. sz. 609–642. o.
2. Az első gyulafehérvári comes 1096-ban tünt föl, az első erdélyi vajda címet viselő pedig 1265-ben: Vö. *Makkai László*: *Historiae de Transsylvaniae*, Bp., 1946., 318–359. o.
3. Az erdélyi fejedelmi hatalom kibontakozására vö. *Király János*: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bp., 1908., *Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet, Bp., 1978., *Ivő* még az 5. sz. jegyzet/ A fejedelmi hatalom jellemzésére: *Bíró Vencel*: Az erdélyi fejedelem jogköre, Kolozsvár, 1912., Uő: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542–1690, Kolozsvár, 1917; *Szilárd Katica*: Az erdélyi fejedelem jogköre 1556–1571, Bp., 1910; Bethlen Gábor korára: *Herczegh Erzsébet*: Bethlen Gábor uralkodásának belső története, Bp., 1915. és *Makkai Ernő*: Bethlen Gábor országalkotó politikája, Bp., 1929., *Huszár Ferenc*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542–1690., Bp., 1921.

4. *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bp., 1910, 710. o.
5. *Erre Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése, Bp., 1979. *Sinkovics István*: Az ország három részre szakadása /1526–71/, /Magyarország története 1526–1790, szerk. H. Balázs Éva–Makkai László/, Bp., 1962., 16. o. és 120–123. o., *Trócsányi Zsolt*: A fejedelmi kor erdélyi kormányzata 1540–1690 /A magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervek szervezeti és működésének története 1526–1867/, Bp., 1959, 84. o., *Varga Endre*: Erdély bírósági szervezete, I. Az erdélyi fejedelemség kora /A magyar bírósági szervezet és perjog története, szerk. Varga Endre/, Bp., 1951., 85. o. valamint *Timon*: im. 706. s. kk. o.
6. *Makkai László*: Erdély története, Bp., 1944., 431. o.
7. *Barta*: im. 261. o.
8. 1615 /kolozsvári/: 9. articulus; EOE VII. 281. o. A törvénycikk értelmében fölülvizsgálták az 1588 óta eladományozott fiskális birtokok ügyét: a megalapozatlan vagy érdemtelen adományok visszaállították a kincstárra és Bethlen Gábor gazdasági hatalmát gyarapították.
9. A bevételekre vonatkozó adatok: *Wittman Tibor*: Az erdélyi fejedelmek és a magyarországi uralkodó osztály függetlenségi és rendi küzdelmei 1607–64. /Magyarország története 1526–1790, szerk. H. Balázs Éva–Makkai László/, Bp., 1962., 173. o.
10. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a porta; *Történelmi Tár*, 1882., 54. o.
11. Vö. *Keserü Dajka János*: Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei /közli: Makkai László: A fejedelem/ Bp., 1941., 5. o.
12. Behlen Gábor athnaméja: *Mikó Imre*: Erdélyi történelmi adatok 2. Kolozsvár, 1856., 336–342. o.
13. Bethlen Gábor Nádasdy Tamásnak 1619 november 2./közli *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei – továbbiakban Bethlen pol.lev./ Bp., 1879., 151. o.
14. „Nos Sigismundus Batory de Somlyo, Waiuoda Transsylvaniae et Siculorum Comes . . .” /1592. évi fehérvári diéta, EOE. III. 409./, de az 1593. gyulafehérvári országgyűlés határozataiban már „princeps” szerepel.
15. Vö. Bethlen Pol.lev. XXXVII. 23. o., XLII. 29. o., továbbá EOE VI. 374. és 548. o.
16. Lásd *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor, Bp., 1929., 154–155. o., *Makkai László*: A fejedelem, XVI. o., *Szenci Csena Péter*: Helvét hitvallás, Debrecen, 1616.; továbbá *Szepe Korocz György*: Basilikon doron, Oppenheim, 1612. o.
17. Az erdélyi diétákra lásd: *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi fejedelemség országgyűlései /Adalék az erdélyi rendiség történetéhez/, Bp., 1976., *Szilágyi Sándor*: Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatizmus kezdetén, Századok, 1876., 36. o., valamint az Erdélyi Országgyűlési Emlékek egyes bevezető tanulmányai.
18. 1613 /kolozsvári/: 3. articulus /Bethlen Gábor conditio/ EOE. VI. 358; Formula juramenti novi electi principis Gabrielis Bethlen, EOE. VI. 368. o.
19. A rendi országgyűlések típusaira: *Otto Hintze*: Staat und Verfassung, Leipzig, 1942; az erdélyire pedig *Trócsányi*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései, 7–15. o.
20. 1622 /besztercei/: 16. articulus; EOE. VIII. 115. o. Az évi országgyűlések számáról táblázatos kimutatás: *Trócsányi*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései, 16–17. o.
21. EOE VII. 289. o.
22. *Trócsányi*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései, 162–174. o., valamint *Nagy László*: Erdélyi „boszorkányperek” a politikai hatalom szolgálatában, Századok, 1978/6. sz.
23. Vö. A Conditioikat; 1613 /kolozsvári/: 3., 4., 5., 8., 9. stb. articulus EOE. VI. 359. o.
24. Forrásmegjelölés nélkül közli az adatot *Wittman*: Bethlen Gábor, 34. o.
25. Lásd az 1548 /kolozsvári/: országgyűlés végzéseit EOE I. 243.
26. Vö. *Kardoss Margit*: Bethlen Gábor udvara 1613–1629, Bp., 1918., 29. o., és *Varga*: Erdély bírósági szervezete, 85. o.
27. Bethlen Gábor végrendelete /1629/; /Magyar gondolkodók, 17. század. szerk. Tamóc Márton/ Bp., 1979., 110. o.
28. Bethlen Gábor Rhédey Ferencnek, 1614. február 10. Bethlen pol.lev. XV. 12. o.
29. *Redmezi T. János*: Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli Isten Anyaszentegyházával cselekedett jótéteményeiről, Kassa, 1622, 36–38.
30. 1620. és 1621. /fehérvári/ országgyűlések articulusai, EOE VII. 547. és 559., valamint Bethlen Gábor Bethlen Istvánnak, 1620 szeptember 29. EOE VII. 552. o.
31. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor levelezése, 1887 /továbbiakban Bethlen lev./ 23. o. Bethlen Gábor Thurzó György nádornak; A kancelláriáról: *Trócsányi*: A fejedelmi kor erdélyi kormányzata 84. o.
32. *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi kormányhatósági levéltárak, Bp., 1973. 6. o.
33. 1557 /tor dai/ articulus
34. Vö. Országos Levéltár, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak F. 12. Lymbus
35. Bethlen Gábor végrendelete, 112–113. o.

36. Vö. *Gindely Antal–Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara, Bp., 1879, továbbá *Kardoss*: Bethlen Gábor és udvara 34–35. o., *Szekfü*: Bethlen Gábor, 171. o., Bethlen Gábor instructiója Csuthi Gáspár udvarmestere számára, közli *Toldy Ferenc*, Új Magyar Múzeum 1852/52, 638–686. o.
37. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle V. /1898/, 41–43. o.
38. Bethlen lev. 123. o.
39. Történelmi Tár, 1908, 229. o. /a zálogbaadott birtok árendájáról/; a bányákról: 1613 /kolozsvári/: 8. articulus, EOE VI. 360. o.; a sóértékesítésről: 1614 /meggyesi/ 35. articulus, EOE VI. 422.; a harmincadvámról: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle /1894/, 300. o. és EOE VIII. 226. o.; a dézsmákról 1625 /gyulafehérvári/: 10. tc., EOE VIII. 270. o.
40. 1614 /meggyesi/: 5. articulus, EOE VI. 414. o. és *Mráz*: im. 563. o.
41. Bethlen Gábornak a nikolsburgi békét megerősítő oklevelét közli: *Sinkovics István*: Magyar történelmi szöveggyűjtemény II/1. 1526–1790; Bp., 1968. 447. o. – 1624. július 7-én kelt az erdélyi diéta biztosítólevele. EOE VIII. 239.
42. *Szekfü*: Bethlen Gábor, 175. o.
43. Vö. Bethlen Gábor utasításait a Szepesi Kamarának: 1619. november 27, 1621 január 2., 1621 február 10, 1621. december 6 . . . stb. Bethlen pol.lev. 156., 227., 246., 360. o. stb.
44. Vö. 1615. /kolozsvári/: 9. articulus. EOE VII. 281.
45. Vö. Történelmi Tár, 1885. 450–451. o.
46. *Szabó Károly–Szádeczky Lajos*: Székely Oklevéltár, VI. 1603–1698. Bp., 1897. 78. o.: Bethlen Gábor rendelete Balassy Ferenc udvarhelyszéki főkapitányhoz /1628./ *Mráz*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, 562. o.; *Wittman*: Az erdélyi fejedelmek és a magyar uralkodóosztály függetlenségi és rendi küzdelmei, 172. o.
47. *Szilágyi Sándor*: Bethlen és a bányavárosok, Történelmi Tár, 1893., 411. o.
48. 1616. /fehérvári/ 4. articulus EOE VII. 323. o.; 1623. június 18: Bethlen Gábor kiváltságlevele a zsidók számára EOE VIII. – 143. o.; Vö. Dániel Mihálynak adott instructio a monopóliumot megszegők felelősségrevonásáról. Történelmi Tár, 1886. 626. o.
49. A megegyezés a szarvasmarha, bor és egyéb, kisebb jelentőségű árucikkekre vonatkozott. 1627. május 18. EOE VIII. 422. o.
50. *Makkai L.*: A fejedelem, XV. o.; Bethlen Gábor nyílt parancsa a méz és a viasz egyedárú behozatala ügyében 1629 július 23. EOE VIII. 509. o. stb.
51. Vö. 1622. /kolozsvári/ 21. tc. EOE VIII. 102. tc., 22. tc. uo. 1623. /fehérvári/: 5. és 6. articulus, EOE VIII. 127. o.
52. Bethlen Gábor rendelete 1625 december 12. EOE VIII. 310. o., és még ehhez: 1625 /fehérvári/: 4. articulus EOE VIII. 268., továbbá Bethlen pol.lev. 431. /1627 április 13./
53. *Huszár Lajos*: Bethlen Gábor pénzei. Kolozsvár, 1945. 54. o.
54. 1627 /fehérvári/: 1. articulus EOE VIII. 367. o.
55. A bécsi, lembergi, krakkói és nándorfehérvári vásárokon voltak jelen Vö. EOE VIII. 299. o.
56. 1625. és 1626. ban, továbbá 1627. tavaszán és őszén bocsátott ki limitatiót Bethlen Gábor. Vö. *Makkai E.*: Bethlen Gábor országalkotó politikája, 90. o.

Tarnóc Márton:

IRODALOM ÉS MŰVELŐDÉS BETHLEN GÁBOR ÁLLAMÁBAN

Erdély belső ellentéteinek elcsendesítése, a török és német között hatalmas diplomáciai erőfeszítéssel és ajándékokkal megteremtett katonai egyensúly, a rendezett fejedelmi birtokok gazdasági ereje, és az egész ország mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének fellendülése tette lehetővé a nagy fejedelem számára, hogy a korában jelentéktelenségre kárhozott, sokat szenvedett országot a felemelkedés útjára vezesse: szellemi életének, általános műveltségének színvonalát oly magasra emelje, hogy a kortársak és a későbbi nemzedékek tudatában országglásának tizenhat esztendeje méltán aranykorra nemesedhetett.

Bethlen Gáborban hatalmas alkotó energiák feszültek. Terv és megvalósítás, szándék és tett, teremtő fantázia és valóságérzék oly szerencsésen párosult egyéniségében a nagy élettapasztalattal, kitartással, politikai és katonai ravaszsággal, de az emberek iránti megértéssel, szeretettel és mély vallásossággal is, hogy igazi belső lényének maradéktalan bemutatása szinte lehetetlen feladatnak látszik. Ha egyetlen szóval kellene megmondanunk: milyen fejedelem volt Bethlen Gábor? Csak ezt válaszolhatnánk: *építő*. A szónak köznapi és átvitt értelmében egyaránt.

Szenvedéllyel és örömmel, költséget nem kímélve erősítette bástyákkal Fogaras várát, kövel és téglával a váradi földbástyát, megújította Vajdahunyad, Déva és több más erősség, udvarház, kastély „romladozott állapotját”. A gyulafehérvári öreg templom régi, faragott kövekből készült, de Básta György pusztításai idején kiegészített tornyát „szépen megépíttetvén, órát és harangokat szerezvén bele, az tetejét tündöklő zöld mázos cserepekkel és drága, nagy aranyas gombokkal úgy megékesítette, hogy az embereknek szemeket felette gyönyörködtesse, és némineműképpen messziről is magához vonja”.¹

Az erdélyi arisztokrácia képviselőit arra kötelezte, hogy fejedelmi székhelyén, Gyulafehérvárott, rangjukhoz méltó palotát vásároljanak vagy építsenek, hogy országgyűlések és egyéb ünnepi alkalmak idején legyen hol lakniok, ezzel is emelve a székesfőváros tekintélyét, szépségét. Az építési kedvet olcsó telkek biztosításával is fokozni kívánta. Terveinek átgondoltságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy nem csupán egyes szép paloták építésére, hanem átfogó városrendezésre is törekedett. A kortársak őszinte csodálattal és elismeréssel szóltak „az országban való építő, jeles gondviselésről” és úgy látták: „minden előtte való fejedelmeket nemcsak felért, hanem sokképpen felül is haladott: kiért az maradéktalanul jeles és véghetetlen emlékezetben lészen”.²

Az ilyen nagyarányú építkezések kiváló munkaalkalmat teremtettek a kőfaragók, építőmesterek, ácsok, kovácsok, asztalosok, szobrászok, festők számára. A hazai mesterek mellett olasz, német építészeket is foglalkoztatott, szívesen is jöttek hozzá, mert jól megfizette őket. A legnagyobb gondot a gyulafehérvári fejedelmi palota csinosítására fordította. Egyik odaadó híve igen szépen, nagy megjelenítő erővel így ír

erről: „Gyulafehérvárott az fejedelmi házakat híres imperátoroknak, királyoknak, fejedelmeknek és legnevezeteseb hatalmas városoknak képeivel és annak felette az egész világnak bölcsen leíratott figuráival, piros márványoszlopokra építettett gyönyörűséges folyosókkal, drága aranyas kárpitokkal és egyéb sokat érő, tündöklő eszközökkel oly ékesekké tétette, hogy akik beléjek mennek, azt vélhessék, hogy azokban nemcsak Erdélyt, hanem mind az egész világ kerekességét lássák, és hogy nem házakban, hanem néminemüképpen valami gyönyörűséges földi paradicsomban sétáljanak”.³

Öröm és büszkeség árad ezekből a sorokból. Ilyen szépen, humanista igényességgel, a végtelenre és az örökkévalóságra függesztett szemmel, már nagyon régen – Hunyadi Mátyás óta – nem írtak magyar uralkodó építő tevékenységről. E rövid kis bekezdésből ugyanaz a csodálat, ugyanaz a hangulat árad, melyet Oláh Miklós *Hungaria*⁴ című művének Budát, de különösen a nagy király visegrádi nyaralóját leíró fejezetében érezhetünk. Ahogyan az apróbb részletektől fokozatosan az egész világegyetem érzékeltetéséig, a földi paradicsomig eljut, gondolatilag összecseng azzal a hagyománnyal, mely szerint a Visegrádon járt követek leveleiket így írták: Kelt ekkor és ekkor, Visegrádról, a földi paradicsomból.

A kor műveltjeinek gondolkodásában „az tisztességes deáki tudományok, melyek az jó dolgoknak kútfejeinek mondatnak”, igen nagy becsben állottak. Mélységesen hitte a Bibliára épülő tudás és műveltség megváltó erejében: „Melyek hogy minden kincsnél ez földön drágábbak legyenek, nyilván vagyon; mert ezek az ifjúságot legelgetik /tanítják/, a vénséget gyönyörködtetik, az jószerencsés dolgokat megékesítik, az szerencsétleneknek pedig bátorságos kifogó helyt és vigasztalást adnak”.⁵

Az emberi tudás őrzésében, fejlesztésében, továbbhagyományozásában mindig a könyvtárak és az iskolák játszották a döntő szerepet. Ezekre a fejedelemnek megkülönböztetett gondja volt. Művelődéspolitikai, tudományos, művészi és bibliofil szempontok egyaránt közrejátszottak abban, hogy Mátyás király budai könyvtárának mintájára Gyulafehérvárott „mindenféle bölcs könyvekkel bővelkedő bibliothecát” alapított.⁶ Az oktatás-nevelés, az iskolaügy területén pedig olyan kezdeményezéseket köszönhetünk neki, melyek kedvező hatása, áttételesen, máig érezhető. Megtiltotta a földesuraknak a tanulni vágyó jobbágygyerekek visszatartását az iskolából. Nemesi rangot adományozott a jobbágyorsorból származó prédikátorok számára. Megbecsülte és jól megfizette a tanárokat; pénzzel, természetbeni juttatásokkal támogatta a hazai iskolákat. Nem keveset költött arra, hogy külföldi egyetemeken arra érdemes, tehetséges magyar diákok minél nagyobb számban tanulhassanak. Törekvéseinek végső célja a gyulafehérvári iskola tudományos és pedagógiai színvonalának oly mértékű emelése volt, hogy itthon is megszerezhessek a fiatalok azt a tudást, amiért messzi országokba kellett eddig vándorolniuk. Ennek érdekében hívta meg a gyulafehérvári iskolához Opitz Márton, a 17. századi német költészet teoretikusát, a németalföldi származású Alstedt János Henriket, a tudományban az enciklopedikus irányzat egyik úttörőjét, továbbá az ugyancsak Enciklopediájáról híres Bisterfeld János Henriket és Piscator Lajos heidelbergi tanárt, a görög, latin és keleti nyelvek elismert szaktekin-télyét. Opitz még Bethlen életében Erdélybe látogatott, de nehezen szokta meg az új környezetet, és rövidesen visszament Sziléziába. Alstedt, Bisterfeld és Piscator pedig, noha Bethlen meghívására indultak el, tényleges működésük I. Rákóczi György uralkodásának idejére esik.⁷

A külföldi iskoláztatás elősegítésével, a hazai oktatás anyagi, és erkölcsi támogatásával, tervszerűen, nagy távlatokban gondolkodva azon munkálkodott, hogy Erdélyben minél több „házának sok fő dolgaiban hasznosan szolgáló”, művelt ember

legyen; a magas szinten képzett értelmiségi réteg képviselői megtalálják helyüket és szerepüket az életben, mert „ha gondviselés reá nem leszen, rövid üdön országunk és maradékink is veszedelmesebb állapotra juthatnak, nem lévén támaszok, kik az gondviselésben mindnyájunknak succedáljanak /javunkra legyenek/”.⁸

Bethlen Gábor kiválasztottjai, akiknek külföldi iskoláztatását a fejedelem személyesen támogatta, főként Heidelbergben, David Pareus, a lutheránusok és reformátusok összebékítésén fáradozó kiváló professzor környezetében tanultak, és hazatérve, magas állásokat töltöttek be. Bojthi Veres Gáspár a fejedelem udvari történetírója lett, Geleji Katona István, Erdély püspöke, de a többiek is: Gyöngyösi Kiséri István, Váci Sutoris /Varga/ Péter, Szilvási K. Márton fontos szerepet játszottak Erdély szellemi életében, bár adatszerűen róluk kevesebbet tudunk. Unokaöccsét, ifj. Bethlen Istvánt, a „kis grótot”, ugyancsak a heidelbergi egyetemre küldte tanulni a fejedelem. Ugyanakkor a királyi Magyarország területéről is maga köré gyűjtötte a tanult embereket. Melotai Nyilas István, a fejedelem udvari papja írja *Speculum trinitatis* /Szentháromság tükre/ című munkájának előljáró beszédében és ajánlásában: „mely nagy serénységgel gyűjté maga mellé Magyarországból a tudós egyházi embereket . . . annyira, hogy majd alig vagyon Erdélynek oly szurdékja /zuga, elrejtett helye/, melyet Fölséged tudós emberekkel meg nem rakott volna”.⁹ Név szerint tizennégyet sorol fel a Magyarországról Erdélybe települt papok, tanult emberek közül, és ez önmagában sem csekély szám, a korabeli viszonyok között.

Elismeréssel kell szólnunk arról is, hogy a fejedelem eredményesen fáradozott udvara zenei műveltségének ápolásán. Kiváló külföldi énekeseket és muzsikusokat hívott Gyulafehérvárra, rendszeresen foglalkoztatta őket – különösen Brandenburgi Katalinnal kötött második házassága idején –, a legkülönfélébb udvari ünnepek alkalmával. Még ennél is lényegesebb azonban, hogy a meglehetősen hézagos adatokból – összhangban művelődéspolitikájának lényegével –, a fejedelem tudatos zenei nevelésre irányuló törekvései látszanak kibontakozni előttünk.¹⁰

Az értelmiség legjelentékenyebb rétegét a prédikátorok alkották, de tanárok, orvosok, fejedelmi és városi főhivatalnokok, és a csupán hazai iskolát végzett, kifejezetten világi értelmiségiek is jelentős szerepet játszottak. A fejedelem, a fejedelmi család és a gazdag főúri, nemesi, valamint polgári familiák kultúra és művészetpártoló tevékenysége szabta meg azokat a kereteket, melyek a Bethlen-kori Erdély és a hozzá tartozó felső-magyarországi megyék irodalmi, művészeti, kulturális életét meghatározták.

Bethlen Gábor uralkodásának tizenhat esztendeje az irodalomban és tágabb értelemben a művelődés egész területén meghatározó jelentőségű. Ha csak futó pillantást vetünk azokra a művekre, melyeket a szerzők vagy fordítók a fejedelemnek ajánlottak, az irodalmi fejlődés fő tendenciáinak keresztmetszete áll előttünk. Ez a túlnyomórészt vallási, politikai, történelmi, bölcséleti irodalom, noha mélyen az erdélyi valóságban gyökerezik, nem provinciális elzárkózás gyümölcse: sok szállal kötődik az akkori Európához, és ahhoz az európai látókörű politikához, melyet a fejedelem képviselt. Tulajdonképpen ez az irodalom a bethleni politika tudományos és irodalmi eszközökkel való szolgálata.

Bojthi Veres Gáspár *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgai* című latin nyelvű munkájában, Redmeczki T. János *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbéli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéményiról* című magyar nyelvű művében egy sajátos, a politikai propagandát, történetírást, erkölcsant, fejedelmi tükröt egyesítő műfaj keretében örökölte meg a fejedelem alakját és tetteit. Melotai Nyilas István a 20. zsolttár prédikációkban kifejtett magyarázatait használta fel a bethleni politika propagálására. Pataki Füsüs János pedig, a magyarországi rendek érdekeit is figyelembe véve elmél-

kedik – Justus Lipsius államelméleti művének ismeretében – a fejedelmi erényekről; azzal a céllal, hogy megnyerje a rendeket Bethlen politikájának elfogadására, támogatására.

A fejedelmi udvarban keletkezett művek sorából nyelvi-stiláris értékei alapján messze kiemelkedik Háportoni Forró Pál Quintus Curtius-fordítása */Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, macedonok királyának viselt dolgairól íratott históriája/*. Ez a munka Bethlen költségén, az ő személyes kívánságára, vagy ahogy a fordító mondja Bethlennek szóló ajánlásában: „az Felseged parancsolatjából fordított”. Háportoni Forró Pál a Bruno Christoph által kiadott szöveget fordította magyarra, és bizonyára a fordító kérésére, a fejedelem Várfalvi Kósa Mátyással lektoráltatta a kéziratot. Ízelítőül idézünk abból a fejezetből, mely arról szól: hogyan oldotta meg Nagy Sándor a gordiusi csomót? „Frígiában, melyen az hadakat általviszi vala, több faluk valának, hogysem mint városok. Akkor benne egy város vala, mely régen Midasnak híres-neves királyi lakóhelye volt. Az városnak neve Gordium, melynek mellette az Sangarius vize foly, és azon városnak az Pontustól és Ciliciai tengertől egyaránt való messze volta vagyon. Ez tengerek között Ázsiának igen keskeny közit értették lenni, mind az két tengerszoros torkokra szorítván az földet. Mely föld, miért – hogy az derékfölddel összevé, de nagy rész szerint az haboktól környülfogatik, szünetnek kőpét mutatja, és ha közöttük vékony választást nem tenne, az tengereket, melyeket most kétfelé választ, egybeeresztené. Sándor az várost birodalma alá foglalván, az Jupiternek templomában bémene. Az szekeret, melyben nyilván vala, hogy Gordius, Midasnak az atyja hordoztatott, megnézé, mely bizonyára ékességből az alábbvaló és közönséges szekerektől nem külömböz vala. Sok egymásban kötötetett és foglalásit elrejtő csomókkal összveszorítottatott, feljegyzésre méltó kötés vala. Annak utána az ott lakosok azt vallván, hogy isteni felelet adatott volna, hogy Ázsia azé lenne, azki azt a megfejthetetlen kötést megódná, annak az jövendőlésnek bételjesítésére kívánsága indula. Az király környül mind az frigiabélieknek, s mind pedig az macedonoknak nagy sokasága vala: amazok az megódás felől kétségesek, emezek pedig az királyoknak vakmerő bizodalma felől szorgalmatosok lévén. Mert az kötéseknek rendi úgy összveszorítottatott volna, hogy az kötés honnat kezdetnék és hová rejteznék, sem okossággal, sem látással eszében ember nem vehetné. Annak megódásához kezdvén, attól fél vala, hogy hiábanvaló hozzáfogása gonosz szerencsére fordulna. Ő az rejtekes böcskökkel hiába sokáig tusakodván, mondá: semmi nem áll azon, miképpen ódoztassanak meg, és az szíjgyeplőket szablyával mind elvagdolván, az jövendölést megréfalá, vagy bételjesíté.”¹¹

A fejedelemnek ajánlott művek szerzőinek sorából messze kiemelkedik a tudós nyelvész, költő és író Szenci Molnár Albert alakja, akit Bethlen igen szeretett volna közvetlen környezetében megtartani. Ki is nevezte „tisztos javadalommal a fehérvári gimnázium felügyelőjévé”, de a nyugtalan vándorhumanista visszament Németországba. A fejedelem nem haragudott meg reá, mert tudta, hogy külföldön talán még inkább használhat hazájának, Erdély fejedelmi politikájának. Szenci Molnár Albert három művét ajánlotta Bethlen Gábornak: a *Jubileus esztendei prédikáció-t*, a *Latin-magyar-görög lexicon-t* és élete legnagyobb fordítói vállalkozását, Kálvin János *Intitutió-jának magyar nyelvre fordítását, Az keresztyéni religiora és igaz hitre való tanítás-t*.

Bethlen pártfogoltjai között számos külföldi egyetemet végzett, európai műveltségű tollforgató tevékenykedett, de olyan, akit az ország határain kívül is ismertek és elismertek, csak egy volt: Szenci Molnár Albert. Jelentősége költői zoltárfordítása, nyelvtana, szótára, nagyszerű prózafordításai mellett éppen abban van, hogy a magyar irodalom és műveltség legnagyobb propagátora volt német nyelvterületen a 17. században.¹²

A költészetben – új elemekkel gazdagodva – továbbélnek azok a hagyományok, melyek a 16. század második felének irodalmában gyökereznek. Az archaikus bibliai epika területéről érdekes példája ennek Szentmártoni Bodó János *Az tékozló fiúnak históriája* című éneke. A festészetben és tágabb értelemben a képzőművészeti alkotásokban már évszázadokkal korábban is úgy ábrázolták a bibliai jeleneteket, mintha kortárs események lettek volna. Olyan kosztümben, amelyet ők maguk is viseltek. Az irodalom mezejéről is idézhetünk példákat arra, hogy egyes bibliai történetek újrafogalmazása alkalmával – főként az események mélyebb lélektani indoklása céljából – egyes részleteket jobban hangsúlyoztak, bővebben kifejtettek. /Bornemisza Péternél és másoknál./ *Az tékozló fiúnak históriájá* azonban meglepően, sőt vakmerő módon anakronisztikus. Költői fantáziával oly erősen színezett és bővített, hogy e tekintetben egyedülálló a régi magyar irodalom történetében. Mintha a Biblia csak az alapötletet adta volna az énekszerzőnek, oly szabadon és elfogulatlanul bánik anyagával. Az ő tékozló fiúja, mint egy elkényeztetett fiatal 17. századi nemes, „Szerelmes atyjától ingyen sem búcsúzik, Könnyen járó pej lován csak elficánkódozik”, miután gazdag örökségét atyjától kicsikarta. És nem a bibliai földekre, hanem Németországba viszi a lova, ahol a vendégfogadóknak mértéktelen evés-reivásra, fényűző ruhákra, szép asszonyokra, muzsikaszóra számolatlanul szórja a pénzt:

„Hegedűsnek, síposnak másfélszáz aranyat,
Trombitásoknak adott Tallért háromszázat,
De az Fraucimereknek mind selyemruhákat,
Bővön szerze nagyhamar igen szép cifrákat”.

Mikor az utolsó fillért is eltékozte, olyan mélyre süllyed, hogy a disznók vályujából kénytelen enni. Megbánja, amit tett, és visszatér atyjához. Ez a szülői házból induló és oda visszatérő történet a 17. századi mindennapi életet gazdag részletezéssel, festő ecsetjére kívánczó mozgalmassággal mutatja be.

A Bethlen Gábor korabeli költészet egyik fő jellegzetessége a mindennapi polgári élet, a termelő-építő munka szépségei iránti fogékonyság. Szinte az *építő* fejedelem költészetbeni tükrékként, megjelennek az irodalomban a különböző mesterségeket, az építő és termelő munkában hasznosítható anyagokat dicséző versek. E műfaj úttörője éppen Szentmártoni Bodó János. Hallgassuk csak meg, milyen himnikus szavakkal tud szólni olyan köznapinak tűnő fémről, mint a vas:

„Vassal építik az szép templumokat,
Vassal faragják az nagy kőházakat,
Vassal építik az szép palotákat,
Vassal ássák meg az szép halastókat.

Vassal vágják ki aranyat az földből,
Ha mit megisznak az aranyedényből,
Vassal gyűjtik azt az szőlőhegyekből,
Vassal keresnek búzát is az földből.

Vassal csénálnak helyet salátának,
Vassal készítenek fészket az hagymának . . .”¹⁴

Hasonlót olvashatunk *Az sónak dicsiretéről való magyar ritmusok*-ban, vagy *Az malom és ácsmesterségeknek dicsiretéről való ének*-ben is.¹⁵

Természetes, hogy az a Hunyadi Mátyás és Bethlen Gábor párhuzamra épülő történelmi és politikai koncepció, melyet a fejedelem történetírói kimunkáltak, a költészetben is teret kapott és további árnyalatokkal gazdagodott. A korszak legátfogóbb,

gondolatilag és szemléleti szempontból legigényesebb versciklusa, Prágai András *Sebes agynak késő sisak*¹⁶ című, a harmincéves háború első harmadának fejedelmeit és hadvezéreit bemutató, Balassi-strófákban írt, színszerű alkotása fogalmazza meg a költészet eszközeivel azt a Bethlen-portrét, melyet a fejedelem hívei, politikájának elkötelezettjei mélységesen igaznak éreztek. Nem születési kiváltság, hanem személyes kiváltság emelte a fejedelmi székbe. A régi magyar királyok és hadvezérek nyomdokain jár, és Attilához hasonlóan isten kardját viseli az oldalán. Nem alaptalanul mondja tehát magáról:

„Egész napkeletnek,
napnyugoti résznek,
félelmire én vagyok

...

Az Hunyadi Mátyást,
amaz magyar királyt,
az németek mint félték,
az bécsi asszonyok
síró gyermekeket
Mátyással ijesztgették.
Engem sem kívánnak,
valakik karomnak
erejét megismerték.”

Ez a fejedelmi arckép rokonságot mutat azokkal a vonásokkal, melyeket Antonio Guevara rajzol fiktív Marcus Aurelius életrajzában hőse arcára, *Horologium Principum* című művében, melyet *Fejedelmeknek serkentő órája* címmel Prágai András fordított magyar nyelvre.

Bethlen államának Gyulafehérvár mellett legfontosabb művelődési központjai voltak: Kolozsvár, Debrecen, Sárospatak és Kassa. Az itt működő protestáns prédikátorok, írók, fordítók, énekszerzők munkássága nem szigetelődött el a királyi Magyarország főként katolikus jellegű irodalmától. Vitatkoztak egymással és tanultak is egymásól. Alvinci Péter és Pázmány Péter vitája, Bethlen Gábor és Pázmány Péter levelezése, Eszterházy Miklós és Bethlen ellentétei és vitái mind azt mutatják: a fejedelem politikai koncepciója nem csupán Erdély, de az egész magyarság sorsára kereste a megoldást, a két országrész egyesítésének lehetőségét.

Amikor 49 éves korában örökre lehunyta szemét Erdély legnagyobb fejedelme, a gyászversek őszinte megrendültséget és félelmet tükröztek. Félelmet amiatt: mi lesz az ország sorsa, hogyan alakul életük? Hazánk édesatyjának fejünk ékességének, vitéz fejedelmünknek, nemzetünk virágának, életünk világának, rongyos scholáink és tanuló ifjúságunk kegyelmes patrónusának nevezték. Úgy érezték, hogy véle „elrepült immár, amaz fönix madár”. És Zrínyi Miklóstól tudjuk: „nem mindenik seculumban születik fönix, és sok esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen, s maga nemzetének megvilágosítója.”¹⁷

Amit leginkább óhajtott, amire egész életét feltette, amiért a csatatereken katonaként, a nemzetközi kapcsolatokban messze tekintő diplomataként harcolt: Erdély és Magyarország egy koronás fő alatti egyesítését – nem érthette el. Talán innen ered az a mély szomorúság, mely megrendítően szép végrendeletéből árad, és az a bizonyos vonás is az arcán, melyet először a magyar történeti irodalomban Szalay

László vett észre: „A magyar faj egységét, a szétszaggatott hazának együvévalóságát élesen érezte; a kínos vonás szája körül talán arról is szól a szemlélőnek, hogy ez irányban megfejtés nélkül hagyta feladatát.”¹⁸

De amit elért, arra a késői nemzedék századok múlva is büszke lehet. És mi is, születésének 400. évfordulóján, megbecsüléssel és szeretettel idézzük nevét annak a fejedelemnek, „kinek noha szemei régen elhunytanak, mindazonáltal az tőle viseltetett jeles dolgoknak szép emlékezeti az embereknek elméjében még most is halhatatlanul él, és égő szövetség gyanánt fényesedik.”¹⁹

BETHLEN GÁBOR KULTURÁLIS TÖREKVÉSEI

Jegyzetek

- 1 *Háportoni Forró Pál*: Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak . . . históriája. Debrecen, 1619. /A Bethlen Gábornak szóló ajánlásban/
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 A renaissance Magyarországon. Válogatta és a jegyzeteket írta: *Kardos Tibor*. Bp., 1961. 569–575. /Magyar Klasszikusok/
- 5 *Háportoni Forró Pál*: I. m. A fejedelemnek szóló ajánlásban
- 6 *Vita Zsigmond*: Bethlen Gábor szellemi arcképéhez. Könyvtára. Tudománnyal és cselekedettel című tanulmánykötetében. Bukarest, 1968. 11–22.
- 7 *Váro Ferenc*: Bethlen Gábor nemesítő iskolája. Erdélyi Múzeum 1903. 233–246. *Zsinka Ferenc*: Bethlen Gábor címeres levele papok részére. Nagyeniedi Album. Szerk.: *Lukinich Imre*. 1926. 101–110. – *Herepei János*: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Szerk.: *Keserű Bálint*. Budapest – Szeged, 1965.
- 8 *Lukinich Imre*: A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása 1619–1628. Nagyeniedi Album 1926. 79–80.
- 9 Idézi *Herepei János*: Adattár I. 199. /Szilvási K. Mártonról szóló cikkében./
- 10 *Szabolcsi Bence*: A magyar zene évszázadai. Tanulmányok a középkortól a XVII. századig. Sajtó alá rendezte: *Bónis Ferenc*. Bp., 1959. 246. /Magyar Zenetudomány I./
- 11 *Háportoni Forró Pál*: I. m. 37–39.
- 12 *Tolnai Gábor*: Szenci Molnár Albert személyisége. Bevezető tanulmány Szenci Molnár Albert Válogatott művei-hez. Tolnai Gábor irányításával sajtó alá rendezte: *Vásárhelyi Judit*. Magvető Kk., 1976. 7–38.
- 13 Régi Magyar Költők Tára XVII. század 4. köt. Sajtó alá rendezte: *Stoll Béla, Tarnóc Márton és Varga Imre*. Bp., 1967. 400–421.
- 14 Uo. 397.
- 15 Uo. 439–445.
- 16 *Komlowszki Tibor*: Egy manierista „Theatrum Europaeum” és szerzője /Irodalomtörténeti Közlemények 1966. 85–105./ – Régi Magyar Költők Tára XVII. század 8. köt. Bethlen Gábor korának költészete. Sajtó alá rendezte: *Komlowszki Tibor és Stoll Béla*. Bp., 1976. 36–107.
- 17 *Zrínyi Miklós*: Mátyás király életéről való elmélkedések /Zrínyi Miklós Prózai munkái. Sajtó alá rendezte: *Markó Árpád*. Bp., 1939. 231.
- 18 Idézi *Szekfű Gyula* Bethlen Gábor című monográfiájában Bp., 1929. 282.
- 19 *Háportoni Forró Pál* írja idézett művében, Bethlen Gábor atyjára vonatkoztatva, a fejedelemnek szóló ajánlásban.

Herczegh Géza:

BETHLEN GÁBOR KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEI

Bethlen Gábor külpolitikáját „rejtélyesnek”, „kiismerhetetlennek” minősítette már nem egy kortársa. Thomas Roe, a konstantinápolyi angol követ azt írta róla: „letépné az ingét, ha azt sejténé róla, hogy tudja gazdája szándékait”.¹ Ellenségei, akikben nem volt hiány, még sokkal rosszabbat állítottak róla – „senza fede et senza legge” embernek nevezték.² Szekfü Gyula is alig leplezett ellenszenvvel fiigyelte. Több mint fél évszázaddal ezelőtt írott könyve – Németh László találó kritikája szerint – „példája annak, hogy kell egy nagy történelmi alakról legkevésbé rosszat mondással a legrosszabbat gondoltatni”. A fejedelem külpolitikája azonban aligha lett volna annyira rejtélyes, ellentmondásos, ha vizsgálatánál országának valóban különleges, rendhagyó helyzetéből indultak volna ki. Akik Erdélyt nem értették, Bethlent sem érthették.

Az Erdélyi Fejedelemség sajátos helyzetét nem könnyű az államjog vagy a nemzetközi jog hagyományos fogalmaival meghatározni. Erdély a szultánnak, a Török Birodalom uralkodójának hűbéres állama volt. Évi adót fizetett, hadat csak a török kormány – a Fényes Porta – engedélyével viselhetett, választott fejedelmét a szultán erősítette meg tisztségében, az látta el athnaméval – kinevezési okirattal – és fejedelmi jelvényekkel. Ezt a státust a XIX. század szakirodalma „felszuverén”-nek nevezte. Elismerte az ilyen helyzetben levő államok nemzetközi jogképességét, de kétségbe vonta nemzetközi cselekvőképességüket. A régebbi korok felfogása azonban nem volt ilyen szigorú. Miután nem állt az államok egyenjogúságának elve alapján, nem tagadta szuverenitásukat sem. Hugo Grotius, a nagy jogtudós – egyébként Bethlen kortársa – kimondotta, hogy a főhatalmat az is birtokolhatja, akit egyenlőtlen szövetségi szerződés köt. „Ide kell sorolni azokat a jogokat is, amelyeket ma a védelem, az oltalom és a gyámolítás jogának neveznek”.⁴ Az egyenlőtlen felek között létrejött szerződés jellemzője, „hogy az erősebb fél nagyobb tiszteletben, a gyengébb pedig több segítségben részesül”.⁵ Az ilyen szövetségesnek – mondotta – pénzt is fizetnek a védelem biztosításáért, de róluk szólván Grotius nem látott semmi okot annak kétségbevonására, hogy az ilyen nemzetek szuverenitással rendelkezzenek, a pénzfizetés csupán méltóságukat csorbítja.⁶ Felfogása híven tükrözte a XVII. század nemzetközi gyakorlatát, hiszen a szultán hűbérurasága nem tartotta vissza az európai hatalmakat attól, hogy Erdély fejedelmével nemzetközi megállapodásokat kössenek, még ha nem is tekintették magukkal egyenrangú félnek. Az Erdélyi Fejedelemség a maga korában egyébként sem jelentett egyedülálló esetet, miután hasonló helyzetben volt Moldva és Havasalföld, valamint a krími tatár kánság is, de csak hasonló és nem azonos helyzetben.

Jogállása híven tükrözte földrajzi helyzetét. Keletről, délről és nyugatról egyaránt a Török Birodalom, illetve a töröknek alávetett országok vették körül. Drinápoly és Brassó között jóval kisebb volt a távolság, mint Pozsony és Kolozsvár között, ame-

lyeket a hódoltsági terület török helyőrségei választottak el egymástól. Erdély – ahogyan akkor mondogatták, „igen oda bé vagyon”, „a török torkában vagyon” – tehát helyzeténél fogva a Török Birodalomhoz, a Portához kellett igazodnia. Hiába fűzte számtalan társadalmi, gazdasági és politikai kötelék Magyarországhoz, nem szakadhatott el a töröktől és nem egyesülhetett a Magyar Királysággal mindaddig, amíg Buda török kézen volt, egyszerűen azért, mert nem lehetett volna a török támadásával szemben megvédeni, amelyre pedig bizton számítani kellett, ha a Habsburg-ház kinyújtja kezét Erdélyre.

A török külpolitika egyik legfontosabb célkitűzése Mohács óta annak megakadályozása volt, hogy a Habsburgok uralma a történelmi Magyarország egészére kiterjedjen. Ezért és nem másért foglalta el 1541-ben Budát, és a többi magyarországi hódítása is elsősorban ezt a célt szolgálta. Mondhatni, nem a régi önkormányzattal rendelkező erdélyi vajdaság vált el Magyarországtól, hanem a Szapolyai-ház uralma alatt álló Magyarország zsugorodott össze Erdélyre és néhány, vele határos vármegyére. A Fejedelemség különállása azonban, mely eredetileg a török hódítás negatív következménye volt, idővel más, mélyebb politikai tartalmat kapott. A Habsburg-uralom keserű tapasztalatai a XVI–XVII. század fordulójára már megérlelték Magyarországon azt a meggyőződést, amit Bocskai István – saját régebbi politikájával ellentétben – úgy fogalmazott meg, hogy „valameddig pedig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetsegnél, a németnél léssen és a Magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani, mert nekik /ti. a magyarországiaknak/ is oltalmokra, javokra léssen”.⁷

Erdély különállása tehát előfeltétele volt annak, hogy a magyar királyság megőrizhesse különleges helyzetét a Habsburg Birodalomban, hogy védelmezhesse a rendek kiváltságait, az uralkodói abszolútizmus bevezetésére irányuló törekvésekkel, a protestáns vallás szabadságát az ellenreformációval szemben. Ezt a szerepet viszont azért tölthette be, mert Erdélyt a török „megvédte” a Habsburg-ház hatalmától.

Ki védelmezte azonban Erdélyt a török szultánnal szemben?

Maga a Habsburg Birodalom, pusztán létezésével. Erdély helyzetének sajátosságát az adta meg, hogy nem csupán a török szultántól függött, hanem szoros kapcsolatban állt a Habsburgok magyar királyságával is, az előző ötszáz éves közös történelmi fejlődés eredményeként. Uralkodóját „Erdély fejedelmének és a hozzá kapcsolt magyarországi részek urának, a székelyek ispánjának” nevezték, és az új ország hatalmi súlypontja hosszú időn keresztül éppenséggel a „részekben” nyugodott. Fejedelmi családjai, a Báthoryak, a Rákócziak magyarországi nagybirtokos főurak közül kerültek ki, gazdasági-társadalmi szerkezete lényegében nem különbözött a királyi Magyarországtól. Azonos jogfelfogás és szemlélet jellemezte mindkettőt, míg a korabeli török társadalomtól egy világ választotta el az erdélyieket.

Ezeket a széles körű kapcsolatokat csak a Fejedelemség egész társadalmának radikális átalakítása esetén lehetett volna elszakítani, amivel azonban a török meg sem próbálkozott, hanem megelégedett a politikai különválasztással és a Fejedelemség külső kapcsolatainak ellenőrzésével. Az erdélyi állam és a török birodalom érdekei nem egy vonatkozásban ellentétben álltak egymással. Miként a régi nagy birodalmak, a török sem akarta, hogy hűbéresei megerősödjének. Az éppen kormányzó fejedelmeknek mindig akadt ellenjelöltje, akit a Porta szükség esetén előtérbe állíthatott, vagy éppenséggel haddal láthatott el, hogy az engedetlen fejedelmet elkergesse. Ilyen ellenjelöltként került Bethlen Gábor is Erdély trónjára, amikor Báthory Gábor szakított a törökkel, de az ő személye sem jelentett kivételt, mert ha a török valamilyen okból elégedetlen volt vele, a Portán nyomban felmerült Homonnay György vagy Báthory András neve. A Magyar Királysággal való kapcsolat miatt azonban a török nagyobb mértékben respektálta Erdély önkormányzatát, fejedelmének méltóságát,

mint pl. Havasalföldet, amelynek vajdái ritkán öregedtek meg tisztségükben.⁸ A török ugyanis joggal tarthatott attól, hogy erőszakos beavatkozása esetén Erdély mégis csatlakozik Magyarországhoz és azzal is számolnia kellett, hogy egy Erdély ellen irányuló támadás nagyszabású török-habsburg háborúvá válik, amire Szulejmán szultán utódai egyre kevesebb hajlandóságot mutattak. A fejedelemség tehát a törökkel szemben „természetes” hátvédet talált a Habsburg-ház birodalmához tartozó Magyarországon.

Nemcsak a török ragaszkodott azonban ahhoz, hogy olyan fejedelem uralkodjék Erdélyben, akiben megbízik, a magyar koronát viselő Habsburg uralkodók és tanácsosaik is arra törekedtek, hogy a fejedelmi tisztelet olyasvalaki töltsen be, akit saját – titkos – hívőknek tekinthetnek. Nekik is voltak tehát jelöltjeik, sőt adott esetben ellenjelöltjeik. Báthory Istvánnal szemben Békes Gáspárt támogatták, Vitéz Mihályt a prágai udvar biztatta a Báthory András elleni hadjáratra és Homonnay György is a Habsburg-ház minisztereitől kapott bátorítást. Ezért azután a fejedelmeknek nemcsak szultáni megerősítésre volt szükségük, hanem arra is, hogy uralmukat a mindenkori Habsburg uralkodóval elfogadtassák. Már János Zsigmond egyezséget kötött 1570. szeptemberében Miksa császárral, Báthory István pedig megválasztása után – igaz, titokban – hűségesküvet tett Miksának és ezt a hagyományt követte Bethlen az 1615. évi – titkos – nagyszombati egyezséggel, amelynek értelmében kötelezte magát arra, hogy „elimeri Ófelségét /ti. II. Mátyást/ és utódait a kereszténység fejének, Magyarország királyának, fejeinek és előljáróinak, Erdélyt a magyar korona elválaszthatatlan részének és a korona jogai ellen nem vét”.⁹ Az, hogy az erdélyi fejedelemnek fenn kell tartania kapcsolatait Magyarországgal, éppúgy az akkori politika abc-jéhez tartozott, mint az, hogy Buda visszafoglalása előtt nem szakíthat a szultánnal. Ezt fogalmazták meg – mintegy Bocskai végrendeletében foglaltak párhuzamaként – a magyar vármegyék küldöttei egyik Bethlenhez írott levelükben, mondván: „Erdélyország is csak addig marad meg az ő gyönyörűséges állapotjában és csak addig lesznek Erdélyben magyar fejedelmek, míg a török Magyarországot respektálja; ha ettől és a keresztény fejedelmektől nem fog tartani, úgy bánik vele, mint a Bosznasággal, felkapázza őket”.¹⁰

Lehetséges volt-e egyáltalán a két szembenálló nagyhatalom mindegyikével jó viszonyt fenntartani? Háború idején a fejedelem nyílt színváltásra kényszerült, ha azonban béke volt a két hatalom között, a kettős játéknak megvolt a reális lehetősége, de annyi bizonyos, hogy a bonyolult helyzetet jellemző kettős függés bonyolult és szövevényes politikára kényszerítette azt a fejedelmet, aki Erdély trónját nemcsak megszerezni, de megtartani is akarta.

Ennek a politikának nem volt nagyobb mestere Bethlen Gábornál. A Porta bizalmának megtartását, ápolását tekintette politikája alappillérenek és ennek érdekében olyan súlyos áldozattól sem riadt vissza, mint amilyen Lippa átadása volt, de egyébként nemigen támogatta a török célkitűzéseit¹¹ és ha mégis megtette, ez irányú „érdemeit” állandóan emlegette és mértéktelenül eltúlozta. Az 1615. évi nagyszombati egyezség nem tartotta vissza attól, hogy négy évvel később fegyverrel támadjon a király és császár ellen, de még sikereinek csúcspontján sem szakított teljesen a Habsburgokkal, hanem mindig nyitva hagyta a megegyezés lehetőségét. Alapjában nem Bethlen volt tehát „kétszínű”, nem az ő politikája volt ellentmondásos, hanem államának – és következésképpen saját magának – tényleges helyzete.

Ezen az éppenséggel nem irigylésre méltó állapoton csak az változtatható volt, ha sikerül az ország hajdani egységét helyreállítani, mely ennek következtében elég nagy lett volna ahhoz, hogy ismét önálló politikai és hatalmi tényező lehessen Közép-Európában.

Attól kezdve, hogy Magyarország két világhatalom – a török birodalom és a Habsburg-ház – ellenállhatatlan vonzásába került, szembe kellett néznie azzal az alapvető kérdéssel, hogy a kettő közül melyikhez igazodva próbálja ha nem is függetlenségét, de legalább területi integritását megvédeni. I. Ferdinánd hívei azzal érveltek, hogy a töröktől egyedül a Habsburgok nagyhatalmú dinasztiája védheti meg az országot, az 1528 után Szapolyai János körül csoportosuló török orientáció képviselői szerint viszont a célt csak a szultán barátságának keresése útján lehetett elérni. Mindkét irányzat kudarcot vallott. A Habsburgok még csak komoly kísérletet sem tettek arra, hogy az országot Szulejmán seregeivel szemben megvédjék, a szultán pedig János király halála után, kormányának tetteivel bizonyított hűsége dacára, magának foglalta el az ország központját.

Buda elvesztését követően a nagy kérdés már úgy fogalmazódott meg, hogy milyen úton lehet az elvesztett egységet helyreállítani. A megoldást általában úgy képzelték el, hogy az ország keleti része alkalmas időben – és ezen Buda visszafoglalását értették – megtér a Habsburg király hűségére. Az alkalom azonban egyre később és amikor az elviselhetetlen helyzetbe belenyugodni nem tudó politikusok – így Fráter György 1551-ben, majd Báthory Zsigmond 1595-ben – az alapvető feltételek megvalósulása előtt mégis megkísérelték az egyesítést, az mindkét esetben katasztrófális következményekkel járt. A Habsburg-ház nem tudta a török visszaszorításához szükséges katonai erőt biztosítani, az eredménytelen hadjáratok nyomán az ország csatatérre változott, gazdaságilag teljesen tönkrement és a fizetetlen zsoldoshadak garázdálkodása mellett az uralkodóház központosító, elnyomó politikája is fokozott súllyal a megnyomorodott országra nehezedett.

Volt-e azonban más lehetőség az ország egységének helyreállítására? A Béccsel szembe forduló Bocskai nem zárkózott el a töröktől, amennyiben támogatásának hasznát vehette, de a kizárólagos török orientációt ő is elutasította és a Habsburg-dinasztiával való kiegyezésre törekedett. Bocskai sikere azonban azt a reményt keltette, hogy Erdély kiindulópontja lehet egy újfajta, keletről induló egyesítésnek, persze akkor, ha ennek egyéb feltételei is adottak.

A Habsburg-dinasztia hatalmi bázisát nem a maradék Magyarország, hanem más tartományok és országok alkották. Nem nálunk lehetett tehát uralmát megdönteni, hanem annak igazi központjában. Ha ez bekövetkezik, Magyarország is könnyűszerrel lerázható a most már egyértelműen „német”-nek nevezett igát, új szövetséget és új kapcsolatokat keres a szomszédos országokban, amelyekre támaszkodva megállhatja a helyét a törökkel szemben is.

Ennek lehetősége merült fel a Habsburgok két prágai helytartójának 1618. május 23-án bekövetkezett „defenztrációjában”, a cseh rendek felkelésével. A csehek a dinasztiai trónfosztottnak nyilvánították, szövetséget kerestek a Habsburg-uralommal szintén elégedetlen felső- és alsó-ausztriai, valamint a magyarországi rendekkel, sőt Bethlennek, aki előtt a cseh korona megszerzésének reményét is megcsillantották. Az osztrák Habsburgok országainak nagyrésze – Tirol és a belső ausztriai tartományok kivételével – szövetkezett egymással a dinasztia ellen. Egy rendi vezetésű közép-európai konföderáció volt kialakulóban, mely – feltéve ha megszilárdul – a török ellen is tekintélyes erőt képviselhetett volna. Ezt a nagy alkalmat Bethlen nem hagyhatta kihasználatlanul. Miután előzőleg megszerezte a Porta engedélyét, seregével támadásba lendült és néhány hét alatt egész Felső-Magyarországot elfoglalta. Pozsony városa és a korona is Bethlen kezébe került. 1619. novemberében a cseh felkelők és Bethlen hadai már Bécs alatt jártak, II. Ferdinánd uralma és dinasztiájának jövője válságos helyzetbe került.

Eközben a csehek nem Bethlent, hanem Frigyes pfalzi fejedelmet választották meg királyuknak, akinek külpolitikai összeköttetéseihez fűzött reményeik azonban téveseknek bizonyultak. Apósa, I. Jakab angol király nem támogatta és a protestáns észak-német fejedelmek sem álltak melléje, sőt a császárválasztás alkalmával éppen az ellenreformációs buzgalmról ismert II. Ferdinándra adták szavazataikat. Jellemző, hogy még a Domus Austriaca hagyományos ellenfele, Franciaország, a protestánsok túlsúlyától tartva legalábbis egy ideig úgy látta, hogy meg kell menteni a Habsburg-házat a végső bukástól. Az új császár saját erővel aligha tudott volna megbirkózni a nehézségekkel, de szövetségeseinek segítségével bízva elszánta magát a fegyveres leszámolásra. Spanyol seregek indultak Ferdinánd megsegítésére és a madridi udvar bőséges pénzküldeményeket is folyósított. Az újjászervezett katolikus Liga Miksa bajor herceg vezetésével a pápa jelentős anyagi támogatásával, szintén a császár mellé állt, sőt – területi nyereségek reményében – a lutheránus szász választó is. A Habsburgok szövetségi rendszeréhez tartozó Lengyelország területéről csapatok törtek be Észak-Magyarországra és Bethlennek Erdéllyel fennálló összeköttetéseit veszélyeztették.

Ferdinánd tehát olyan erőket hozhatott mozgásba, amelyekhez viszonyítva a csehek – osztrák, magyar és erdélyi szövetségeseikkel együttvéve is – gazdasági és katonai téren jóval gyengébbek voltak. Bethlennek, mint erdélyi fejedelemnek a jóvődelméért kb. évi háromszázezer forintra becsülték, amit jó gazdálkodással még növelni is tudott, mintegy félmillióra, ebből az összegből azonban nem lehetett nagyobb létszámú, korszerűen felszerelt állandó hadsereget fenntartani!² Bethlen hadereje legnagyobb részben könnyű lovasokból állt, gyors volt és mozgékony, de a korszerű zsoldos seregekkel nem mérkőzhetett. Jelentősebb pénzügyi támogatást viszont nem tudott szerezni. 1620. januárjában formálisan is szövetséget kötött a csehekkel, amit három hónappal később Prágában új szövetség – konföderáció – erősített meg, amelynek értelmében a két ország rendjei ötévenként közös országgyűlést tartottak volna, a külügyek és a hadügyek intézése érdekében pedig közös tanácskozásokat a nádor és a cseh „defensorok” között. A szövetség azonban gyenge alapokon nyugodott. A csehek nem tudták anyagilag támogatni a súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdő fejedelmet, aki viszont éppen ezért nem nyújthatta azt a fegyveres segítséget, amit a csehek tőle vártak. A hadművelet folytatása helyett Bethlen fegyverszünetet kötött Ferdinánddal, hogy helyzetét Magyarországon megszilárdíthassa. Bethlen igazi nagysága éppen abban mutatkozott meg, hogy a sikerek közepette sem mulasztotta el a körülmények józan, tárgyilagos mérlegelését. A közhangulat ugyan kedvező volt, hívei az ország királyának akarták kikiáltani, de Bethlennek nemcsak a Habsburgok ellenállásával, hanem a török ellenzésével is számolnia kellett. A Portán ugyanis kijelentették, miszerint „Bethlen Gábor, ha isten adja, legyen Magyarországi koronás király bátor, de Erdélyt mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy bírja; mert Erdély szultán Szulimán találmánya és sajátja az a hatalmas császárnak...”¹³ A török nem bánta volna, ha Bethlen magyar király lesz, de azt már nem akarta, hogy Erdély és Magyarország egyesüljön, még akkor sem, ha az erdélyi vezetés mellett jön létre. „... ha én magamat megkoronáztattam volna – írta Bethlen – soha énnálam bolondabb, de nyomorultabb fejedelem nem lett volna, mert mindjárt az országnak végházai éntől megadatni kívánta volna /ti. a török/, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy ellenem támad a német mellé.”¹⁴

Bethlennek sikerült ugyan a Porta ellenkezését leszerelni és királlyá választásához a beleegyezést megszerezni, de a török támogatásában sohasem lehetett biztos, annál kevésbé, mivel Bethlen akcióját Vác elfoglalására használta fel. Amikor a beszercebányai országgyűlés 1620. augusztus 25-én királlyá választotta, a választást elfogadta ugyan, de ekkor sem koronáztatta meg magát. Tudta, hogy a királyságot könnyebb megszerezni, mint megtartani.

Katonai téren a kezdeményezést a császár és a Liga seregei ragadták magukhoz és Felső-Ausztria megszállása után Csehországba nyomultak, hogy egyesült erővel verjék le a felkelést. A csehek Bethlentől kértek segítséget, aki azonban nem akarta egész seregét kockára tenni, és miután a fegyverszünet lejárt, csak 6–8 ezer főnyi könnyű lovas indított Prága felé, akik portyázó hadműveleteikkel hasznos szolgálatot tettek, de a harcedzett császári katonasággal szemben nem tudtak helytállni. November 8-án a Prága melletti Fehér-hegynél a cseh sereg súlyos vereséget szenvedett és az egész ország Ferdinánd hatalmába került. A leszámolás könyörtelen volt. A cseh rendi ellenzék elfogott vezetőit lefejezték, a nemesi birtokoknak több mint a felét elkobozták, sok ezren kényszerültek kivándorlásra.

A fehérhegyi csata következtében Bethlen helyzete is lényegesen rosszabbra fordult. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a koronát végeredményben Prága alatt vesztette el, mert a magyar rendek harci kedve és áldozatkészsége a csata után ugyancsak megcappant és a nyugati országrész főurai, attól tartva, hogy a cseheket sújtó megtorlás őket is utóléri, egymás után pártoltak el tőle. Bethlen távolról sem látta ügyét elveszítettnek, de miután hasztalan próbált új szövetségeseket szerezni, változó sikerű küzdelmek és hosszas alkudozások után 1622. január 6-án megbízottai útján megkötötte a császár követeivel a nikolsburgi békét, amelyben le kellett mondania eredeti célkitűzéseiről, a magyar királyi címről és a koronát is kiadta kezéből. A magyar királyság és az erdélyi fejedelemség egyesítése meghiusult, Bethlennek be kellett érnie az élethossziglan neki juttatott Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj megyékkel, Kassa városával, német birodalmi hercegi címmel. Megkapta a János Zsigmonddal és Báthory Zsigmonddal kapcsolatban már sokat szerepelt Oppeln és Ratibor hercegségeket. A rendi jogok és a protestáns vallásszabadság tekintetében a béke újat nem hozott, de a fejedelem hatalmának megnövekedése biztosította ezek betartását.

Miután Magyarországot és Erdélyt a törökre támaszkodva – a biztató kezdetek dacára – sem tudta egyesíteni, fel kellett, hogy merüljön benne az egyesítés másik lehetősége, azaz a Habsburg-ház segítségével és annak vezetése alatt. Bethlen ezt a lehetőséget nemcsak végiggondolta, de meg is próbálkozott vele, amikor megkérte II. Ferdinánd lányának, Cecília Renáta főhercegnőnek a kezét. Először 1623 nyarán tett erről megbízottja, Károlyi Mihály útján említést Esterházy Miklósnak – a katolikus vallásra áttérés lehetőségét is felvetve –, majd a következő évben, most már újabb támadását követő békealkudozások során, pontosabban körvonalazta új házasságának tervét. Kamuthy Farkast 1624. január 11-én kelt titkos utasítással Pázmányhoz küldte, hogy „sub maxima rosa communicajjon vele minden dolgokat... és ha az mi opinionok szerint találja ő kegyelme, úgy közölje az secretumokat vele, de írásban semmit be ne adjon”.¹⁵

Az utasításban részletesen kifejtette elgondolásait: „... elmémet gyenge discursusim által fárasztottam abban mindenkor, miképpen szerezhessek az én hazámnak, nemzetemnek egy állandó tökéletes békességet; tudván pedig nagy hatalmas fejedelmek között való forgását országomnak, consideráltam nagy erejét a töröknek, és attól körül való vétetését hazámnak, arra nézve kényszeríttem kedvét keresni; de másfelől viseltetném az keresztyén affectustól, úgykeztem igaz sinceritással

abban, miképpen Ő felségek jó akaratját és protectióját magamévá tehessem, nem is munkálódtam fejedelemségemnek kezdetitől fogva semmiben úgy, mint az egyben, tudniillik, hogy én az felséges austriai házat igazán magamévá csinálhassam...”¹⁶

Őszinte volt-e ez az ajánlat, vagy pedig az ellenfél megtévesztését szolgáló diplomáciai sakkhúzás? Valóban kész volt a nagy fordulatra Bethlen? Aligha lehet kétséges, hogy igen. A nikolsburgi békében számára átengedett hét vármegyével Bethlen megszerezte azt a maximumot, amit török szövetségében elérhetett. Tudhatta, hogy a török ténylegesen nem segíti Magyarországot egészének megszerzésében és amennyiben segítséget nyújt, többet árt, mint használ. Ha ki akar lépni a török által Erdélyre szabott szűk keretek közül, azt csakis a Habsburgokra támaszkodva tehetné. Ne felejtjük el, az ajánlat megtételének idején a császár és a Liga seregei győzelmesen haladtak előre Németországban, míg a török birodalmat lázongások és belső zavarok gyengítették. Kész volt tehát a török kapcsolatok „nagy fundamentumát” elrontani, hogy hitelt szerezzen „Ő felségeknél” és a Fráter György, János Zsigmond, majd Báthory Zsigmond által járt útra lépni, de – csakis kellő biztosítékok mellett.

A törökkel való szembefordulás legfontosabb feltételének – amennyiben ez Buda visszavétele előtt egyáltalán elképzelhető volt – azt tekintették, hogy szükség esetén a Habsburg-ház teljes hatalmával valóban Erdély mellé álljon, ennek biztosítéka pedig akkor nem lehetett más, mint a császár lányának keze. Óriási dolog lett volna ez a köznemesi sorból kiemelkedett fejedelem számára, de ő sem jött üres kézzel. Az utasítás hosszasan sorolta az előnyöket, amelyeket Bethlen pálfordulása a Habsburg-ház számára hozhatott: Erdély örökös birtoka, a magyarországi Habsburguralom megszilárdítása, a császár helyzetének erősbödése a birodalomban és végül, de nem utolsósorban a török kiűzésének lehetősége. „... mert egyszerűen azt merem mondani, hogy valamit a török intra ambitum regni Hungariae kétszáz esztendő alatt recuperálnánk mindazokat, csak kívántatnék ehhez az én vékony értelemmel való tanácsadásomnak observatioja...”¹⁷

Ha a császár befejezi a németországi háborút és seregeit a szultán ellen fordítja, a siker komoly reményével kezdhetne volna meg a török kiűzését – hatvan évvel korábban, mint ahogyan az véglegesen bekövetkezett. A török viszonyokat kitűnően ismerő Bethlen figyelmét aligha kerülte el a török katonai erő hanyatlása és a nyugat-európai hadszervezet és harcmodor bontakozó fölénye. Bethlen tehát ebben a vonatkozásban reálisnak számolt, mint ahogyan realitásérzéke nyilvánult meg akkor is, amikor helyzetét nemcsak a törökkel, hanem leendő apósával szemben is biztosítani akarta. Nem kért keveset. – Magyarország egészének kormányzását. „Ő felsége gubernálná én általam Magyarországot... az egész directiót és gondviselést ő felsége bízná reám, hadd én procurálnám az országot, végházakat, az szükséghez képest akaratom szerint...”, de saját fejedelemségének megnagyobbítására is gondolt. „Nekem lenne absolutus principatusom csak az Fátmán túl való darab föld”¹⁸; azaz a hét vármegyéhez még további hét megye járult volna, s így a fejedelemség a Mohács előtti ország felét foglalta volna magába.

A diplomácia ősi gyakorlata szerint igényeit ugyancsak magasra szabta, hogy a tárgyalások során legyen miből engedni. Bethlen valószínűleg kevesebbel is beérte volna, ha a házasság valóban létrejön, de a tényleges hatalomhoz mindenképpen ragaszkodott volna, nehogy a császári kormányzat Magyarország és Erdély egyesítése után őt pusztá eszközként elsüllyeszthesse.

Szándékának őszinteségében tehát nem kételkedhetünk, de az már más kérdés, – és erre nehezebb felelni –, hogy Bethlen mennyire bízott tervének megvalósításában? Hitte-e vajon, hogy II. Ferdinánd és tanácsosai is készek megtenni a nagy fordulatot és két háborúja után éppen az ő személyére alapozni magyarországi politikájukat? A siker valószínűsége az ő szemében sem lehetett túlságosan nagy, hiszen más házassági terveket is forgatott fejében, de az esetleg megnyíló lehetőségek olyan csábítók voltak, hogy mindenképpen meg kellett próbálkozni vele.

Bécsben idegenkedve bár, de komolyan fontolgatták, mérlegelték Bethlen ajánlatát. II. Ferdinánd még unokatestvérének, IV. Fülöp spanyol királynak a véleményét is kikérte, akinek mindenható minisztere, Olivarez herceg, a házasság mellett nyilatkozott, ha ennek fejében Bethlen a katolikus vallás szabadságát biztosítja. Mikor azonban kiderült, hogy a fejedelem a főhercegnő kezével az ország kormányzását is meg akarja szerezni, az udvar elutasító álláspontra helyezkedett és II. Ferdinánd leánya helyett egy távoli rokon hercegnővel való házasságkötést javasolta. Ez viszont nem illett Bethlen politikai terveibe, mert nem volt elég erős záloga a török elleni hatékony Habsburg támogatásra. Hogy Bécs miért nem állt rá az alkura, az könnyen érthető, Erdély megszerzése érdekében a maradék Magyarország birtokát kockáztatták volna, hiszen – gondolták – Bethlen a kormányzó hatalom birtokában ismét szembefordulhat a császárral. Az pedig, ami Magyarország egészének birtokát – és Bethlen hűségét is – valóban biztosíthatta volna, azaz, hogy a Habsburg-ház politikai tevékenységének súlypontját keletre, a Duna völgyébe helyezze át, az minden bizonnyal meg sem fordult a császár minisztereinek fejében. Csak jóval később találkozunk ennek első, halovány nyomaival.

Bethlen tehát addigi politikáját folytatta, de azzal a lényeges eltéréssel, hogy tevékenységének horizontját kiterjesztve az észak- és nyugat-európai protestáns hatalmakkal igyekezett kapcsolatait szorosabbra fűzni. Az akkor már évek óta dúló harmincéves háborúban mindkét fél igyekezett új szövetségeseket szerezni az ellenfél hátában, de a nagy távolság, valamint a konkrét célok és érdekek egybe nem esése miatt megavásításuk komoly nehézségekbe ütközött. A császár ellenfelei örömmel fogadták Bethlennek a Habsburgok ellen irányuló akcióit, de tényleges segélynyújtásra, anyagi támogatásra már jóval kevésbé voltak hajlandók, Bethlen viszont nem akart és nem is tudott volna elszigetelten, magára hagyatva háborút viselni.

Néhány sorban aligha lehet Bethlen északi és nyugati kapcsolatait összegezni, a svédek, dánok, hollandok, angolok és a franciák irányába tett lépéseit és hozzájuk fűződő terveit ismertetni, amelyek pedig annyit foglalkoztatták és oly sok idejét kötötték le. Megvilágításuk érdekében a harmincéves háború egész hátterét fel kellene vázolni, amit azonban bizvást mellőzhetünk, mert a távoli protestáns államokkal kiépített kapcsolatai lényegében nem módosították országának nemzetközi helyzetét és külpolitikájának alapjait.

1626. március 2-án Bethlen házasságot kötött Brandenburgi Katalinnal, akinek révén Gusztáv Adolf svéd királlyal került sógorságba. Ekkor már harmadik támadásra készült abban a reményben, hogy Szilézia vagy Morvaország területén a németországi protestáns seregekkel egyesülhet. A dán király azonban vereséget szenvedett és Mansfeld is vert had élén érkezett Magyarországra, az egyesülés végett, nyomában az őt üldöző Wallensteinel. Bethlen bebizonyította, hogy nemcsak a rajtaütészerű támadáshoz ért, hanem az ellenséget csata nélkül kimerítő manőverezéshez is. Wallenstein nem ért el harci sikert, de Bethlen sem tudott győzni és újra béketárgyalásokra kényszerült. Követének, Quadt kapitánynak sikerült ugyan Bethlent

1626. november 30-án a westminsteri szerződéssel a hágai dán–holland–angol szövetségbe felvételre – a szövetségesei havi pénzsegélyt is ígérték neki –, de addigra már a fejedelem megkötötte a harmadik támadását lezáró pozsonyi békét, lényegében a nikolsburginak megfelelő feltételek mellett, azok némi megszorításával.

A harmincéves háború nevezetes epizódja – ahogyan a történészek Bethlen harmadik támadását nevezték¹⁹ olyan időszakra esett, amelyet a császári haderők és a katolikus Liga csapatainak fölénye jellemezett. Ebben az időben még bőven érkezett Spanyolországból és a pápai udvartól pénzügyi segély. A Habsburg-ház kiheverte az 1618–19-es évek nagy válságát, megszilárdította hatalmát Ausztriában és a cseh korona tartományaiban és – legalábbis akkor úgy látszott, hogy – a német birodalomban is döntő fölényre tesz szert. Franciaország és személy szerint Richelieu bíboros még nem vette kezébe a Habsburg-ellenes koalíció irányítását, még nem jelent meg a németországi hadszíntéren az a katonai erő, – Gusztáv Adolf serege –, mely a nagy háborúnak új fordulatot adott.

Bethlen fejedelemségének anyagi és katonai erői nem voltak elegendőek ahhoz, hogy a nagy küzdelem kimenetelét döntően befolyásolják, de Magyarországot megóvták Csehország sorsától és ez kétségtelenül Bethlen érdeme, az ő sikere volt, amely azonban nagyon is szerénynek tűnt az egyszer már megszerzett királyi címhez képest. Ehhez viszonyítva bizony kevés volt a hét vármegye. Bethlen megnövelte ugyan országának területét, de csak átmenetileg, hiszen halála után a hét vármegyének vissza kellett szállnia a Habsburg-házra és államának helyzete is „függő” maradt, a két nagyhatalom mindegyike jogot formált reá.

Ezért érdemelnek figyelmet azok a kísérletek, amelyekkel Bethlen a kettős függést kétoldali garanciává akarta változtatni. Török csapatok vettek részt Bethlen oldalán második és harmadik támadása alkalmával, ami új békeszerződéseket tett szükségessé a Török Birodalom és a Habsburg-ház között. Amit közvetlenül nem tudott Bethlen kivívni, azt most közvetve a török-habsburg alkuba bekapcsolódva próbálta kivívni. Az 1625-ös gyarmati tárgyalások során, amelyen az ő követei is résztvettek, azt akarta elérni, hogy a szerződésbe foglalják be a következő passzust: „Minthogy Erdély sok időtől fogván magának való szabados fejedelemség volt, ennek utána is mind az mostani fejedelmek idejében, s mind legitimus sucesorainak idejében ezen mostani szabados fejedelemségek agnoscáltassék és tartassék, utriquo hozzávaló mostani határaival, szabadságaival együtt s abban egyik féltől is bántása ne legyen.”²⁰ A „hozzávaló mostani határaival” formula a hét vármegye hozzácsatolásának nem is nagyon burkolt véglegesítését jelentette volna, II. Ferdinánd követi éppen ezért erélyesen tiltakoztak ellene. Ennél azonban lényegesen többről volt szó. Az ugyanis, hogy Erdélynek „egyik féltől is bántása ne legyen”, voltaképpen a függetlenség kétoldali garanciáját foglalta volna magába. Hollandiának, a Svájci Szövetségnek éppen ebben a korszakban sikerült végleg kiválniuk a Német-Római Birodalomból és teljes függetlenségüket nemzetközileg elismertetniük. Erre törekedett voltaképpen Bethlen is, de hasztalanul. A gyarmati béke szövegéből kimaradt az általa olyan hön óhajtott mondat.

A gyarmati béke megerősítését a török addig halogatta, míg új hadjáratra és új tárgyalásokra került sor, ezúttal Szónyben, az 1627-es esztendő nyarán. Bethlen újból felvetette a kétoldali garancia gondolatát, de ezúttal nem kapcsolta össze a hét vármegye birtokának kérdésével, hogy fel ne keltse a császár követjeinek ellenállását, hanem Erdély mellett Havasalföldet és Moldvát is igyekezett abba belefoglalni. Követének, Toldalagi Mihálynak ugyancsak nehéz dolga volt. Amellett úgy kellett viselkednie, mintha Erdély garantálása a császárral szemben a török kívánsága lett volna, másrészt a Habsburg-ház követjeivel is el kellett volna fogadtatnia a tervet.

Esterházy nádor – Bethlen régi ellenfele – bizalmatlanul fogadta a javaslatot, mely nem tetszett a töröknek sem és különösen nem az a szövegezés, hogy Erdélynek a töröktől sem legyen semmiféle bántása, hiszen azt sajátjának tekintette. Nem is sikerült a Bethlen által kívánt megfogalmazást a szerződésbe felvételni.

A fejedelem csalódása nagy volt, tapasztalt diplomatáját, Toldalagit, keserűen dorgálta miatta: „Octava praesentis írt leveledet ma /1627. szept./ 14. reggel hét óra után vöttük, lassan járt az posta. Megolvastván, úgy busulunk azolta, hogy azt sem tudjuk, mint vagyunk bele, és hogy Erdélynek s annak fejedelmének egyik hatalmas császártól se legyen semmi bántása, az német részről immár megígértetett volna conditionaliter, de az vezér úgy nem adeptálta, hanem csak a római császártól és hadaitól ne bántassék, úgy kívánja beírni, ha úgy nem lehet, kihagyják etc. . . . Csudáljuk, hogy magad ily könnyen láttatol ellépni mellőle /vagyis a fenti kívánságtól/, hiszen ez egyetlen egy dologért küldtünk fölöttébb oda; /kiemelés tőlem: H. G./ micsoda haszonnal vagy örömmel tudsz onnét hazádba jöni, ha ebben ily vétkesen kezdesz forgolódni?”²¹ Még aznap a budai basának is írt levelet, szemére hányva, hogy „Nagod azt kívánta, hogy úgy írják csak be, hogy Erdélynek és fejedelmének az római császártól és annak hadától bántása ne legyen. Mely dolgon igen sokat csodálkozunk és magunkban okát fel nem találjuk . . .” Még fenyegetőzött is: „Mert ha mostan az frigylevélben nem íratik, bizonyos legyen Nagod benne, igen hamar németté leszen Erdély”²² A Portán is panaszt kívánt tetetni ez ügyben.

Hiába volt minden. A szőnyi béke tizedik artikulusa csak annyit mondott: „Hatalmas török császár ő felségének az tengeren, az szárazon levő minden országainak az felséges római császár részéről és hadától bántások ne legyen; és azon felséges római császárnak, avagy tengeren, avagy szárazon levő minden országának azon hatalmas török császár részéről sem hadaitól semmi bántások ne legyenek.”²³ Erdély tehát – valamint Havasalföld és Moldva is – kimaradt a cikk szövegéből, amelynek így Bethlen számára semmi értéke sem lehetett. A fejedelem még egy kísérletet tett, amikor azt kérte, hogy a szultáni megerősítés alkalmával vegyék fel pótlólag a szövegbe Erdély sérthetlenségét, de a Portán ezt sem tudta keresztülvinni.

„Igen beteges vagyok” – írta sajátkezűleg egy 1627. augusztusában kelt utasításának szélére, pedig még ezután is nagy tervek foglalkoztatták – a lengyel királyság megszerzése. Szokott alaposágával körültekintően fogott hozzá ennek előkészítéséhez – még Moszkvába is küldött követeket²⁴, de a nálánál jóval öregebb, szélütött, lengyel uralkodó túlélte a fejedelmet, aki meghalt, mielőtt 50. évét betöltötte volna, lengyel terveit kétes értékű örökségként hagyva kevésbé tehetséges utódaira.

Alig 16 évig ült a fejedelmi trónon és ez a viszonylag rövid időszak szüntelen lázas diplomáciai tevékenységben telt el, amelyet háborúi sem szakítottak félbe, hiszen „külpolitikájának folytatásai voltak más eszközökkel”. Alighogy sikerült uralmát megszilárdítania, nagyszabású vállalkozásba kezdett, hogy Magyarországot Erdéllyel egyesítse és megszabadítsa a Habsburg-ház uralmától a csehekkel és az osztrákokkal szövetségben, majd ennek megvalósulása után – 180 fokos fordulattal – a Habsburg-házra támaszkodva próbálta ezt az egyesítést és a török kiűzését előkészíteni, hogy végül kétoldalú garancia útján megkísérelje államát valóban függetlenné tenni.

Egyik célkitűzését sem tudta megvalósítani és alighanem ezért látott Székfi Gyula – Szalay László nyomán – a fejedelem arcképén valami keserű vonást, amelyet a csalódások írtak az arcára. „Egy bevégezetlen élet félbemaradt alkotásai” – írta a fejedelem művéről Szilágyi Sándor, Bethlen iratainak szorgos kutatója.²⁵ Való-

ban nem sikerült országát, nemzetét kiragadnia a két malomkő nyomása alól, de mégis ő volt századának legsikeresebb magyarja, aki kiemelte államát abból az örvényből, amelybe a 15 éves háború lökte, fejlődését biztosította és a ránehezdő kettős függés dacára a kor európai diplomáciájának tevékeny szereplőjévé tette. A kívánatosot követve mindig megmaradt a lehetséges útján – ebben állt diplomáciájának lényege és ez volt sikereinek titka. Ha arra gondolunk, hogy halála után kétszáz évvel milyen küzdelmet kellett folytatni a magyar nyelv jogaiért, nemcsak érdeklődéssel, de némi meghatottsággal olvassuk latin kifejezésekkel teletűzdelt, de izes magyar nyelven írt sajátkezű utasításait követőihez, és a tőlük kapott, ugyancsak magyar nyelvű jelentéseket, mint az állami önállóság oly nehéz körülmények között elért bizonyítékait. A diplomácia fontosságáról mélységesen, minden kortársánál jobban meg volt győződve. Sok nehézséget okozott a megbízható, képzett diplomaták hiánya és rövid uralma nem volt elegendő ahhoz, hogy ezen a bajon segíteni tudjon, de világosan látta a szükséges teendőket, amint ez Bojthy Veres Gáspárhoz 1618-ban írt leveléből kitűnik. Ebből idézünk, hogy Bethlen saját soraival zárjuk külpolitikai törekvéseinek jellemzését:

„Ha elhatározta, hogy tovább is tanulj, s magasabb képzettséget szerezz, négy évig segíteni fogunk Téged . . . Elhatározásodról mielőbb értesíts . . . Hogy pedig szándékunkat ebben jól megértse, ahhoz tartsd magad, hogy ne csak a teológiai, hanem a bölcséleti tudományokat is alaposan megtanuld, *hogy amikor hazatérsz, úgy az egyházi, mind a polgári dolgokban is, s a külügyek igazgatásában segítségnek hasznát vehessük, magunk, nemzetünk, hazánk érdekében.*”²⁷

Jegyzetek

- 1 Sir Thomas Roe jelentéseiből idézi *Angyal Dávid*: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. A magyar nemzet története. VI. köt. Bp. 1898. 410. old.
- 2 Pater Hyacinthus kapucinus diplomata kijelentése Miksa bajor herceg előtt. L. *Szekfi Gyula*: Bethlen Gábor. Bp. 1928. 219. old.
- 3 *Németh László*: Szekfi Gyula. Kisebbségben I–II. Bp. 1942. 230. old.
- 4 *Grotius, H.*: A háború és a béke jogáról. I. köt. Bp. 1960. 279. old.
- 5 Uo.
- 6 *Grotius*: i. m. I. köt. 286. old.
- 7 Bocskai végrendeletét idézi *Benda Kálmán* a fejedelemről írott életrajzában. Bocskai István. Bp. 1942. 185. old. L. még: Magyar gondolkodók 17. sz. Szerk. Tarnóc M. Bp., 1979. 9–22. o.
- 8 Bethlen Gábor aránylag rövid uralkodása idején Havasalföldön hat, Moldvában meg éppenséggel nyolc vajda követte egymást a trónon és a XVII. század folyamán a Havasalföldön tizenhét, Moldvában pedig huszonnyolc vajdáról tudunk, akik közül többen kétszer, sőt volt aki háromszor is uralomra került – persze csak rövid időre. A vajdák névsorát ld. *Radics Elemér*: A Dunatáj. III. köt. Bp. 1946. 607. old. A politikai stabilitás hiányának nem egyedüli, de legfőbb oka a török politika volt, mely nem akarta, hogy a két országban szilárd központi hatalom alakuljon ki. A XVIII. században az ún. fanariota uralom idején méginkább ez volt a helyzet.
- 9 *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Pest, 1867. 73. old.
- 10 L. *Szekfi*: i. m. 238. old. A levél végül is nem jutott el a fejedelemhez, de Bethlennek nem is volt szüksége a kioktatásra, hiszen nagyon is tisztában volt a magyar királysághoz és azon keresztül a Habsburg Birodalomhoz fűződő kapcsolatok fontosságával, akárcsak elődei és kortársai, Bocskai, Illésházy, Homonnai Bálint stb. akiknek véleményét, nyilatkozatait Benda Kálmán foglalta össze Bocskai életrajzában. L. Benda Kálmán: i. m. 173–182. old. Ennek tudatos felismerése magyarázza meg egyébként Bethlennek azt a sokak számára feltűnő 1619-es javaslatát, hogy Magyarországot önálló választófejedelemségként a Német Birodalomhoz kapcsolja. Ha a Habsburgok uralma megdől – ami akkor egyáltalán nem látszott lehetetlennek – Magyarországnak szüksége lett volna új, a régebbinél értékesebb támaszra, segítségre a törökkel szemben és erre Bethlen csak akkor számíthatott volna, ha választófejedelmeként a birodalom ügyeibe is beleszólt.

- 11 Nem érdektelen ezzel összefüggésben megemlíteni, hogy a Porta távolról sem volt megelégedve Bethlennel. Még 1657-ben, II. Rákóczi György letétele alkalmával is intette a fővezér az erdélyi rendeket, hogy „a szokott adókat adjátok meg, ne úgy, mint Bethlen Gábor”. Szilády-Szilágyi: Török-magyarországi államokmánytár. III. köt. Pest, 1870. 446. old. Belső zavarai és a perzsák elleni háború miatt azonban a Porta nem gondolhatott arra, hogy Bethlen magatartásával szembeni elégedetlenségét nyíltan is kifejezésre juttassa.
- 12 A könnyűfegyverzetű magyar gyalognak havi 3, a lovasnak 4 forint zsold járt, de a jól felszerelt, tapasztalt zsoldosnak a németországi hadszíntereken már havi 8–12 forintot fizettek, a tiszteknek ennek többszörösét. Egy ötezer főnyi állandó hadsereg fenntartása tehát évi félmillióba került volna, többre, mint amennyi Bethlen egész évi jövedelme volt. Ezek az adatok magyarázzák meg azt a tényt, hogy Bethlen nem korszerűsítette hadseregét és katonáinak alig volt lőfegyvere.
- 13 Szekfű: i.m. 107. old.
- 14 *Szilády-Szilágyi*: Török-magyarországi államokmánytár. I. köt. 214. old.
- 15 *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Bp. 1873. 44. old.
- 16 *Szilágyi*: i.m. 45. old.
- 17 *Szilágyi*: i.m. 42. old.
- 18 *Szilágyi*: i.m. 53. old.
- 19 Bethlen első támadását 1619. szeptemberében indította, háborúját, amelyet hosszabb fegyverszünet szakított meg – az 1622. január 6-i nikolsburgi béke zárta le. Második támadását 1623. szeptemberében indította, de novemberben már ismét alkudozott és a háborút lezáró „bécsi” béke megkötésére 1624. május 8-án került sor. Harmadik hadjárata 1626. augusztus végén indult és ugyan-ezen év november 20-án már meg is kötötte a pozsonyi békét.
- 20 *L. Angyal Dávid*: i.m. 370. old.
- 21 *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a Porta. II. Történelmi Tár. 1882. 46–48. old.
- 22 Történelmi Tár. 1882. 51. old.
- 23 A szónyi béke szövegét közli Salamon Ferenc: Két magyar diplomata. Bp. 1884. 284–288. old.
- 24 *L. Wittmann Tibor*: Bethlen Gábor és az 1628–29. évi erdélyi-orosz szövetségterv keletkezése. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Bp., 1956. 35–51. old. A lengyel korona megszerzésének gondolata Báthory István óta állandóan kísértette az erdélyi fejedelmeket. Ha a személyes dicsőségkeresést nem is zárhatjuk ki az indítékok közül, lényegesen többről, országos érdekről volt szó. Egy lengyel-magyar perszonálunió, amelynek már régi hagyományai voltak, szinte önként kínálkozott arra, hogy a Habsburg és a Török Birodalom közé szorult Erdélynek /és Magyarországnak is/ támasza és szövetsége legyen, mindkét hatalommal szemben. Az ezzel kapcsolatos elképzelések reális elemeinek, ill. a velük szemben tornyosuló nehézségeknek a kifejtése már túlmenne e rövid összefoglalás keretein.
- 25 Szekfű: i.m. 278. old.
- 26 *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Bp. 1873. 5. old.
- 27 *Tarnóc Márton*: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. 25. old.

Pap Gáborné:

BETHLEN FEJEDELEMSÉGÉNEK MAGYARORSZÁGI FORRÁSAI

A Bethlen Gábor fejedelemmel és korával foglalkozó történész gazdag, kiterjedt forrásanyagra és ritka kutatói élményre számíthat. A forrásanyag egy részét a fejedelmi kormányzás, hadviselés, diplomáciai kapcsolatok intézésével összefüggő iratok alkotják, másik nagyon jelentős részét a fejedelem levelezése. E levelek pótolják mindazt, ami az egyéb fennmaradt forrásokból hiányzik, vagy az egykorú történetírók leírásaiból kimaradt. A hadműveletek és béketárgyalások szervezésében fáradhatatlan, államfőként és hadvezérekkel alkudozó fejedelemnek maradt energiája arra is, hogy a hadviseléshez szükséges anyagiak előteremtésével, vármegyék, városok adóztatásával, polgárok, köznép ügyeivel, vallási jogokkal és a tudomány hirdetőivel foglalkozzék. Százával küldte utasításait, leveleit országos, megyei, városi hatóságokhoz és magánosokhoz is. Sokat írt sajátkezűleg, igen sokat pedig saját kezű betoldásokkal, utóiratokkal tűzdelt meg. Ez a szinte beláthatatlan méretű levelezés Bethlen Gábor pályájának minden állomásához szolgált megbízható pontosságú adatokat, ugyanakkor hűen tükrözi a fejedelem emberi arculatát, egyéniségét.

Mindkét forrás-típus, a kormányzás, igazgatás hivatali iratai és a levelek megtalálhatók a hivatali és magánlevéltárakban is. A központi igazgatás, erdélyi és udvari politika iratmaradványai elsősorban a központi hatóságok, hivatalok levéltáraiban kereshetők. Számos kül- és belpolitikai esemény menete mégis a családi levéltárakból rekonstruálható, a család egyes tagjainak országos funkciói kapcsán odakerült iratokból.

Vagy száz év óta – ha a korábbi századok gyéribb számú publikációit nem említjük – szakaszosan ismétlődő hangsúlyt kap történetírásunkban Bethlen Gábor pályájának megrajzolása, értékelő beillesztése Magyarország – és Európa – történelmébe. A múlt század utolsó évtizedeiben fellendülő kutatások nyomán a forrásközlések egész sora jelent meg, önálló kötetek és kisebb terjedelmű tanulmányok, közlemények. Történetírásunkat ma is foglalkoztatja Bethlen Gábor életművének modern megfogalmazása. Ösztönző alkalom ehhez a fejedelem születésének 400. évfordulója. E jubileum kapcsán támadt igény egy útmutató elkészítésére, mely a kezdő kutatóknak nyújt segítséget a levéltári forrásokban való eligazodáshoz.

Ismertetőm szűkreszabott, személyes és rajtam kívül álló okokból nem törekedhet teljességre. Ahogy Bethlen Gábor politikája, diplomáciája kiterjedt egész Európára, úgy ágaznak szerte a források is. Az Erdélyből kiindult és Európa országait beszővő diplomácia szálai mentén haladva Stockholmtól Madridig és Londontól Isztambulig számos ország levéltáraiban lehetne kutatnunk. Földrajzilag korlátozni kellett tehát a forrásokról adandó ismertető kereteit. Más oldalról szabott határt a lehetőségeknek az egyes levéltárak anyagának tagolódása. Az igazgatás különböző területein és szintjein keletkezett iratoknak számos olyan sorozata van, amelyekből bőségesen várható a korszakra vonatkozó forrásanyag, mégsem jelentenek homogén, kutatásra kijelölendő egységeket. Ezekre a sorozatokra a tájékoztató csak utal.

A kutatónak tehát különböző levéltárakban kell tájékozódnia, ha Bethlen Gábor működésének bármely mozzanata érdekli is. E levéltárakban felhalmozódott iratanyag összetétele, rendje, kutatásának módja pedig a legkülönbözőbb.

Ismertetőmet az Országos Levéltárban található forrásokkal kezdem és az ország területén levő állami levéltárak és számításba jövő egyházi levéltárak anyagával folytatom. Végül könyvtári kéziratárak forrásaival zárom le. A külföldi, főleg a szomszédos országok területén működő levéltárakból a nálunk filmen meglevő, kutatható iratokról adok tájékoztatást. A Román Szocialista Köztársaság levéltáraiban levő forrásanyagról Kosáry Domokos munkái adnak kitűnő útmutatást: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. kötet /Bp. 1970/ és A romániai levéltárak feudális kori hungarica-anyagáról /Levéltári Szemle, Bp. 1975. 2–3 szám/.

Ha a kutató az Országos Levéltárban kezdi meg anyagfeltáró munkáját, Bethlen Gábor fejedelemségének történetére a következő levéltárakban kell kutatnia:

Erdélyi Országos Kormányhatósági levéltárak

Magyar Kincstári Levéltárak:

Magyar Kamarai Levéltár,

Magyar Kamara Archivuma

Szepesi Kamarai Levéltár

A Rákóczi Szabadságharc Levéltára

Magyar Kancellária Levéltára

Regnicolaris Levéltár

különböző családi levéltárak

filmtár

Az alábbiakban a felsorolt levéltárakon belül azokat a fondokat, állagokat vagy kisebb levéltári egységeket ismertetem, amelyekben közvetlenül Bethlen fejedelemtől származó, neki szóló vagy vele és működésével kapcsolatos iratok találhatók.

AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS KORMÁNYHATÓSÁGI LEVÉLTÁRAK /F SZEKCIÓ/

Az erdélyi fejedelmek politikai, pénzügyi, katonai és igazgatási ügyeivel kapcsolatban képződött iratokból jelentékeny mennyiséget őriznek az erdélyi hiteleshelyek levéltárai, a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent levéltára, és a fejedelmi kancellária, bár ez a megmaradt iratanyag csak töredéke a fejedelmi hatóságok egykori teljes iratanyagának. Bethlen Gábornak nem lévén utóda, Bethlen István halálával a családnak ez az ága kihalt, s az egykori fejedelmi levéltár szétszóródott. Egy része Rákóczi Györgyre szállt, ki már 1613 előtt fővezére volt Bethlennek és fejedelemsége idején is résztvett a közügyek intézésében. Így a fejedelmi levéltár töredéke részint a Rákóczi család levéltárába került /Magyar Kamara Archivuma, Archivum famaliae Rákóczi/. A család levéltárából II. Rákóczi Ferenc kiemelte a politikailag fontosnak ítélt iratokat. Ezek ma a Rákóczi szabadságharc levéltárának ún. felkelés előtti iratai közt fekszenek.

Az F szekció következő fondjai tartalmaznak összefüggő egységben, illetve jelentőségüknél vagy mennyiségüknél fogva említésre érdemes iratokat Bethlen fejedelemsége történetéhez:

F 1 *Erdélyi fejedelmi kancellária; Libri regii* /1581–1680/

A Királyi Könyvek sorozata fejedelmi jogbiztosító oklevelek, adomány- és kiváltságlevelek kötetekbe kötött másolatait tartalmazza; nagyjából időrendben halad. A Bethlen Gábor kori privilégiumok szövegét a VII–XV. kötetben találjuk /A IX. kötet hiányzik./

Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára

F 12 *Lymbus* /XVI–XVII. század/

Jelentősebb forrásanyagot az V, XIX–XXI és XXVI. fasciculus tartalmaz.

Fasciculus V; 2. tétel: Bethlen Gábor közigazgatási nyílt parancsai, hozzá intézett kérvények és ezekre adott válaszok /1623–1628/.

Fasc. V; 3–4. tétel: Politikai levelezés 1615–1629 közt. Jórészt a fejedelemhez írt levelek Alvinczi Péter, Debreceni Tamás, Dóczy András, Péchy Simon, Raduly moldvai vajda, Thurzó Imre és Szaniszló levélíróktól, valamint Bethlen Gábor levelei a fentiekhez és más kortársakhoz; levelezés a törökkel és a lengyel királyi kancellárral.

Fasc. V; 5. tétel: Diplomáciai tárgyalások iratai; említésre méltó Bethlennek a törökkel szembeni követelés-jegyzéke, 1629. májusi katonai szabályzata, a török-lengyel szerződés 1620-i megújítási okmánya, vagy Homonnai Györgynek Tholdalaghi Mihály részére Erdélybe küldésekor adott instrukciója.

Fasc. XIX: Általában gazdasági vonatkozású iratokat tartalmaz, pénzjegyzékeket, elszámolásokat, kimutatásokat a Portának küldött ajándékokról /1618–1629/. Figyelemre méltó az a leltár, amely a fogarasi fejedelmi tárházban megmaradt pénzekről készült 1629. december 10-én, közvetlenül a fejedelem halála után. E szerint különféle pénz nemekben 53 000 forint maradt ott. – A konvenciók sorozatában udvari alkalmazottak, szolgák és katonák konvenciói közt Szenczi Molnár Albert 1624. évi járandóságainak megállapítását találjuk Bethlen Gábor aláírásával.

Fasc. XX: Ugyancsak számadások, kimutatások a fejedelmi uradalmi jövedelmekről, pénzbeli és terményjövödelmek, készletek, kiadások jegyzékei az 1621–1629 közötti évekből.

Fasc. XXI: Mágóchy Ferenc Torna és Bereg megyei főispán levelezésének részeként néhány, a fejedelem által és hozzá írt, valamint Péchy Simonnak szóló levelet is tartalmaz a tétel.

Fasc. XXVI: Vegyes XVI–XVIII. századi iratok közt fejedelmi oklevelek, rendeletek, levelek találhatók. Ezek közül több Alvinczi Péternek szól /1614–1627/. A tételben szerepel Homonnai Drugeth György levele Raduly vajdához a Bethlen elleni akció ügyében /1616/.

Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára

F 15 *Protocola, libri regii et styliionaria* /1529–1827/

A nagybetűvel jelzett kötetekbe kötött iratok közül az A, C–E, G–L, N–P jelűek /13–14. és 16–28. raktári számúak/ tartalmaznak Bethlen Gábor kori birtokjogi vonatkozású iratokat, adásvételi, zálogosítási szerződéseket, adományok, birtokcserék dokumentumait. Ezek közt Bethlen Gábornak Daróczy Ferencel és Kamuthy Farkassal különböző helységeket illetően kötött egyezségei is szerepelnek.

F 21 *Armales* /XVI–XIX. század/

A 12 láda mennyiségű iratanyag betűjelzéses csoportokban fekszik. E csoportok Bethlen Gábor által kiállított címeres leveleket, jobbágyi sorból kiemelt közemberek részére nemesség-adományozó diplomákat is tartalmaznak. /Lásd még a Gyulafehérvári Káptalan Levéltárhoz tartozó Armales sorozatot: F 7./

F 25 *Miscellanea* /1526–1866/

Ez a sorozat őrzi az egykori fejedelmi levéltár egy töredékét. Az első csomóban levő iratok közt fekszenek a Bethlen Gábor korából származók; sok egyéb tárgyú irat mellett fejedelmi rendeletek, birtokjogi ügyekben kelt kiadványok, felterjesztések, kérvények.

F 29 *Articuli Diaetales* /XVI–XVII. század/

Az I. kötet /1. csomó/ tartalmazza Báthory Zsigmondtól Rákóczi Györgyig az egyes országgyűlések által hozott törvények szövegét. A határozatok megszövegezését a panaszok részletes leírása előzi meg. Mindezekből teljes kép alakul ki a Bethlent megelőző évekre, a rendek, megyék, városok és a köznép állapotáról, a korabeli visszaélésekről. – Bethlen Gábor fejedelemmé választásakor az 1613. októberi beiktatási és esküszöveg után hozott első törvényei már új stílust jelentenek a korábbi bejegyzett szövegekhez képest, az ország belső és külső egyensúlyának biztosítását célzó, törvénybe iktatott végzések az államvezetésnek merőben más formáját tükrözik. A kötetben találjuk a királlyá választás articulusait, az összes mesterségeknél adott fejedelmi szabályzatot s a kötetet lezáró 1626. évi gyulafehérvári cikkelyeket. /Lásd még F 11: *Articuli diaetales* és F 135: *Diaetalia*/

F 31 *Kolozsvár városát illető iratok* /1610–1629/

A város és polgárok pereskedései, szerződéseik közt fejedelmi birtokbaiktatási mandátumot találunk, valamint jobbgyszabadító rendelkezések és a kolozsvári lakosok közti vitákban concordia-szerzés dokumentumait, céh-privilégiumot, továbbá a fejedelmi kemény parancsok végrehajtásában aggályoskodó városatyák feljegyzéseit, kérvényeit. A kolozsvári „centumpatres” 1617. évi jegyzőkönyvei és a három nemzetből választott, felesküdtött szenátorok katalógusa is értékes forrás a korszakhoz.

Az erdélyi levéltárak következő sorozataiban feltehetően rejlik Bethlen-kori irat:

Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára

F 2 *Protocolla* /1540–1836/

Hiteleshelyi jegyzőkönyvek és okmányok gyűjteménye. Az egyes kötetekben nagyjában időrend van, de párhuzamosan vezetett jegyzőkönyvek és közbeékelte okmányok bonyolítják a kutatást.

F 3 *Centuriae* /1527–XIX. sz./

Birtokjog-biztosító iratok. Sem tárgyi, sem területi, sem időrendi szempont nem dominál, az iratokat 100 egységre /centuriákra/ osztották az ABC egy-egy, a sorozat végén kettőzött betűivel jelölve.

F 4 *Cista comitatum* /1527–XIX. sz./

Birtokjog-biztosító iratok tömegét törvényhatóságok szerint csoportosították. /Lásd még a Kolozsmonostori Konvent levéltárában a *Cista comitatum* sorozatot: F 17/

F 5 *Cista diversorum comitatum* /1527–XIX. sz./

Ugyancsak birtokjogi iratok, amelyek több törvényhatóságra vonatkoznak, így egy-egy törvényhatósági csoportba nem voltak beoszthatók.

F 6 *Genealogiae* /1527–XIX. sz./

Vegeyes, erdélyi családok genealógiáját érintő iratokat tartalmaz.

F 7 *Armales* /XVI–XVIII. sz./

Nagyrészt sorszámozott címerlevelek, benne számos Bethlen Gábor által adományozott.

F 9 *Miscellanea* /XVI–XVIII. sz./

Nem birtokjogi vonatkozású, jogbiztosító iratok.

F 10 *Cista appendicis* /XVI–XVIII. sz./

/a *Miscellanea* sorozat kiegészítője/.

F 11 *Articuli diaetales* /1505–1868/

Törvénysszövegeket tartalmazó kötegek, bennük a Bethlen Gábor fejedelem korában kiadott törvények szövege is.

Cista Diplomatica

F 128 *Céhiratok* /XV–XVIII. sz./

Céhek szerint csoportosított kiváltságlevelek /fejedelmek is/, articulusok; rendeletek, jelentések, céhek levelezéséből származó iratok.

F 135 *Diaetalia* /XVI–XIX. sz./

A kötetek egymást fedő időkorokból törvénysszövegeket, indokolásokat tartalmaznak; az „*Articuli diaetales* I. és III.” jelzésű szériák egyes kötetekben, nevezetesen a 169 /1601–1648/ és a 178 /1602–1639/ kötetben érdemes kutatni, továbbá előfordulhat még a korszakból származó articulus a 172–175. kötetekben.

Erdélyi Kincstári Levéltár

F 234 *Erdélyi Fiscalis Levéltár* /1527–1870 körüli évek/

Azokra a kincstári birtokokra vonatkozó iratokat tartalmazza, amelyek családok magszakadása, notaperbe vonása, rendek felosztása következtében, vagy a fiscus által támasztott másfajta jogigény révén szálltak a kincstárra. Az iratok tárgya igen változatos, sok a birtokjogi és tizedbérletügy, emellett a birtokok igazgatásával összefüggő leltárak, összeírások, urbáriumok, telepítések /örmény, görög, zsidó/, nemesfém- és sóbányák, pénzverés, aranyosóhelyek ügyeivel kapcsolatos. A fejedelmi korszakból aránylag kevés anyag van itt, néhány követi utasítás, a törökkel való érintkezés iratmaradványa.

Az iratokat alapjában birtoktestek, uradalmak szerint csoportosították, mivel azonban sok irat területi vonatkozása nem egyértelmű, s az uradalmak kiterjedése is változó volt, így a gyakorlatban a rendezés eredeti elvét többszörösen módosítani kellett, annál is inkább, mert a lezárt sorozatokba az újabban érkezett anyag technikailag sem volt beilleszthető. – Egy területi egységet egy-egy szekrény jelöl, ezen belül fasciculusok és betűrend. – A szövevényes rendszerű anyag kutatásához a meglévő egykori segédleteken túl Trócsányi Zsolt repertórium és ismertető leltára ad kitűnő eligazodást.

A 32 „szekrény” terjedelmű iratanyag bármelyik egységében előfordulhat Bethlen Gábor kori, vagy magával a fejedelemmel kapcsolatos irat, de nagyobb mennyiségű összefüggő korabeli forrást csak a teljes anyag illetve hozzá készült mutatók, lajstromok átnézésével tárhat fel a kutató.

MAGYAR KAMARAI LEVÉLTÁRAK /E SZEKCIÓ/

Magyar Kamarai Levéltár

A Magyar Kamara regisztratóriája

E 21 *Benignae Resolutiones* /1531–1772/

A sorozat az udvari kamarától és a magyar kancelláriától érkezett leiratokat, rendeleteket foglalja magában, a rendeletek keltének időrendjében.

E 41 *Litterae ad Cameram exaratae* /1529–1802/

A kamarához intézett levelek, kérvények; jelentések a Szepesi Kamarától a Pozsonyi kamarához. A keltezett beadványok általában adószedéssel, harmincad ügyekkel, pénzváltók visszaéléseivel kapcsolatos iratok. A tisztviselők azonban jelentést adnak politikai tárgyalásokról is, pl. a „hamis szívű és gonosz szándékú” Bethlen Gábor fejedelem béketárgyalásáról: /1621, n° 17/, Bethlen seregeinek mozgásáról, a katonai

helyzetéről, a környéken kerengő mendemondákról is tájékoztatnak. Mint az iratokból egyértelműen kiderül, egyes hivatalnokok megbízásból figyelik az erdélyi fejedelmi követek tetteit, sőt akad, aki hírszerzői és kémszervező tevékenységéről kertetelés nélkül ír /1622, n° 134/. Bár az iratoknak mintegy 5–6%-a vonatkozik a fejedelemmel kapcsolatos ügyekre – ezt az arányt a hézagosan meglevő lajstrom alapján állapíthatom meg –, az egész iratanyagból tükröződik a bethleni háborúk mindennapjainak számtalan gondja, veszélye, katonák pusztításai, élelmezési nehézségek, az egymást váltó uralkodók intézkedései nyomán fellépő vagyoni bizonytalanság s a különböző rendszereket kiszolgáló tisztviselők egyikének-másikának opportunizmusa.

Az iratok időrendben fekszenek. Egyes évkörök lajstromozása most folyik. A Fábiánné Kiss Erzsébet, Iványi Emma és Maksay Ferenc által készített, kéziratban levő időrendi lajstromnak a korra vonatkozó elkészült részét az ő szíves engedélyükkel átnézhettem.

Magyar Kamara Archivuma

E 136 *Diversae instructiones* /1531–1849/

Az uralkodók és udvari hatóságok utasításait tartalmazza. Ezek az országos fontoságú tárgyalásoktól a jobbágyság sérelmeiig minden olyan kérdéssel foglalkoztak, amely a kincstári igazgatásra tartozott. Közöttük erdélyi fejedelmek, nevezetesen Bethlen Gábor instrukciói is találhatóak. Az időrendben kezelt iratok egy részéhez hely- és családnév mutató is van.

E 142 *Acta publica* /1527–1856/

Az állagban foglalt iratokat a címnek megfelelően gyűjtötték egybe: az ország – Erdélyt is beleértve – fontosabb kül- és belpolitikai eseményeivel, művelődési kérdésekkel, egyházak helyzetével, igazgatási kérdéseivel kapcsolatosak.

A 48 fasciculusra osztott iratanyagban szinte mindenütt találunk elszórtan Bethlen Gáborral, illetve a korabeli erdélyi eseményekkel kapcsolatos iratokat, legtöbbet azonban a 13–21. fasciculus anyagában.

Ezek közt béketárgyalásokra kiküldött királyi megbízottak jelentései a galgóczi, hamburgi és törökországi tárgyalásokról, az erdélyi rendek nikolsburgi békét szentesítő nyilatkozata, Bethlen Gábor levelei többek közt Forgách Zsigmond nádorhoz, Péchy Simon levelek és a törökkel folytatott levelezés éppúgy megtalálható, mint a Báthori Gábor haláláról és temetéséről írt híradás, Bethlen Gábor koronázásának leírása, valláspolitikájáról feljegyzett észrevételek vagy a fiscus tiltakozása anabaptista főurak és nemesek ellen.

E 143 *Tractatus publici* /1605–1756/

Általában a béketárgyalások, békeszerződések előkészítésére és megkötésére kiküldött bizottságok, követek és az ő működésük során keletkezett iratanyagot foglalja magában. – A béketárgyalások korai előzményei, az utasítások, előkészítő tervezetek is itt találhatóak a zárószövegekkel, utólagos rendelkezések, végrehajtással kapcsolatos panaszok mellett. – Az iratanyag nagyrésze az uralkodónak Erdéllyel és a törökkel folytatott tárgyalásaira vonatkozik, de a lengyel és a havasföldi politikára vonatkozóan is találunk iratokat. – A 14. tétel tartalmazza az erdélyi fejedelmekkel és a törökkel folytatott tárgyalásokat.

E 148 *Neoregestrata acta* /1527–XIX. sz./

A nagyterjedelmű és változatos provenienciájú, jórészt tagolatlan iratsorozatokban az időrendi mutató ad a tájékozódásra némi lehetőséget. – A mutató iratfajtánként csoportosítja egy-egy év iratait. Az iratok nagyrészt jogi vonatkozásúak. – Bethlen

Gábertól sok adománylevél szerepel, főleg az 1614, 1626 és 1629. évekből; különböző mandátumok nagy számban; inscriptionales-ek, consensuales-ek, a legtöbb 1624-ből, vám-privilegiumok és néhány levél, köztük az 1623. évben a nádorhoz küldöttek említendőik.

E 149 *Acta Transylvanica* /XVI–XVIII. sz./

Az eredeti iratokból és másolati könyvekből álló sorozat jórésze jogbiztosító tartalmú dokumentumokat foglal magában, amelyeket a szepesi kamarához érkezett királyi leiratokból és a kassai kamarai adminisztrációhoz küldött határozatokból állítottak össze a XVIII. század végén. – A vagyonjogot és nemesi kiváltságokat biztosító iratok mellett – főleg a szomszédos országokkal tartott – diplomáciai kapcsolatok, béketárgyalások és országgyűlések iratai, belpolitikai harcokat tükröző levélváltások, utasítások jelentenek elsődrendű forrást Bethlen Gábor fejedelem bel- és külpolitikájának tanulmányozásához. – A „*Diaetales constitutiones*” elnevezésű kötet 1540 és 1650 közti időkörből törvénycikkeket tartalmaz, a megfelelő időszakból a bethleni articulusokat is.

E 152 *Acta Jesuitica* /XVI–XVII. sz./

A hatalmas terjedelmű iratanyagnak csak igen kis töredékében és csak általánosságban várhatók a témánkra adatok. Ezek a fejedelem korának valláspolitikájára vetnek fényt az udvar, ill. az egyház oldaláról. Megnézendő volna e tekintetben az „*Irregestrata*” sorozat Collegium Cassoviense 3. tételének az erdélyi jezsuitákat is érintő országgyűlési tárgyalásokkal és uralkodói döntésekkel kapcsolatos iratanyaga /1607–1659/ és a Residentia Sáros-Patakiensis 2. tételének egyebek közt protestáns ügyekre vonatkozó egyházpolitikai iratai /1595–1773/.

E 173 *Archivum familiae Dóczy* /1550–1692/

Dóczy András a felvidéki Dóczy család utolsó leszármazottja, felsőmagyarországi főkapitány, aki királyi biztosként vett részt az erdélyi tárgyalásokon. Az iratanyag nagyrésze az ő levelezéséből áll, a hozzá érkezett levelek közt több származik Bethlen Gábertól. Diplomáciai, hadszervezési, országgyűlésekkel, vallási ügyekkel kapcsolatos tevékenysége során levelezett Zsigmond lengyel királlyal, Rákóczi Györggyel, Thurzó Györggyel és Forgách Zsigmonddal is.

E 190 *Archivum familiae Rákóczi* /1559–1711/

Rákóczi Zsigmond fejedelem, valamint fia, I. György és II. Rákóczi György fejedelmek iratai értékes keretet adnak az 1613–1620 közti erdélyi politika történetéhez. A Rákóczi család tagjainak levelezése a család gazdasági és magán jellegű ügyein kívül a kül- és belpolitikának, katonai ügyeknek, egyházpolitikának is hiteles forrása. A Bethlen Gábor kori iratok az Archivum 1. és 2. csomójában keresendők. Több levelet találunk itt Bethlen Gábertól, Forgách Zsigmondtól, Péchy Simontól /főleg 1617-ből/, Dóczy Andrásról, Károlyi Mihálytól, Reez Andrásról, Rimay Jánostól, Alvinczi Pétertől, Thurzó Szaniszlóttól is. Bethlen Gábor levelei közügyekben, béketárgyalások előkészítése tárgyában írt sürgetések, elsősorban Rákóczi Györgyhöz; Alvinczi Péter prédikátor és Bornemissza János beajánlása 1629. szeptember 20-án Váradról, talán a Rákóczi Györgyhöz írt utolsó levele, melyben magához kéri, hogy akarát közölhesse vele. A levélírók közt Károlyi Zsuzsanna „principissa” szerepel még, továbbá Bethlen István, ki a fejedelem utolsó napjairól és betegsége súlyosságáról küld beszámolót Rákóczinak. – Értékes forrás az iratok közt a nikolsburgi béketárgyalás naplója 1622. október 1-től december 31-ig, melyet gondos részletességgel Thurzó Imre vezetett; vagy a zsitvatoroki békepontok be nem tartása miatt küldött 1621-i memorandum a török császárhoz; vagy Brandenburgi Katalin Kassára vitelének ceremóniája /1624/.

E 196 *Archivum familiae Thurzó /1505–1703/*

Az iratok jórésze a család két nádori tisztet betöltött tagjának hivatali működése során keletkezett /Thurzó György felsőmagyarországi főkapitány majd nádor volt 1617-ig; Szaniszló 1622-től 1625-ig/. Széles körű levelezésükben a külpolitikai kérdések, hadi események, hadseregszervezés, belpolitika különböző ügyeiről kaphatunk képet. Tárgykörük a zsitvatoroki béke, Erdély, és Ausztria viszonya, a török háborúk kérdése, Ráduly havasföldi mozgalma, szepesi városok, hajdú sereg, Bethlen Gábor többszöri levélváltása Thurzó Györggyel 1610–1624 közt Homonnai erdélyi trónkövetelése ügyéről s az 1621. évi békekötés kérdéseiről. Az iratok közt királyi, főhercegi, haditanácsi és más főhatósági leiratok, végvári összeírások, elszámolások, katonai jelentések Bethlen hadviseléséről, valamint Thurzó Imre, mint Bethlen Gábor teljhatalmú megbízottja előtt hűséget esküdött nemesek reverzálisai /1621/.

Mindezek az iratok a levéltár lajstromozott /acta publica/ sorozatának 102 fasciculusában található. A sorozatról csakúgy mint a lajstromozatlan /irregistrata/ sorozat nagyjából tárgykör szerint csoportosított 15 fasciculus terjedelmű iratanyagáról kitűnő áttekintést ad Maksay Ferenc repertórium.

Az irregistrata sorozat kevésbé bőséges forrásanyagot tartalmaz a bethleni korszakhoz, azonban itt is akadnak Bethlen Gáborhoz írt levélfogalmazványok és egyéb, politikai tárgyú iratok.

E 200 *Acta diversarum familiarum /1527–1867/*

Az itt őrzött családi levéltárak, hagyatékok terjedelme családonként legfeljebb egy-egy csomó. Köztük számos olyan család iratai is szerepelnek, amelyek Bethlen Gábor fejedelemsége idején fontos szerepet vittek a fejedelem oldalán vagy vele szemben. Így a Drugeth, Forgách, Illésházy, Lorántffy család irattörédei egyebek közt. A sorozat az iktári Bethlen családnak egy tételnyi iratát is magában foglalja, köztük Bethlen Gábor, Károlyi Zsuzsanna, Brandenburgi Katalin és Bethlen István kiadványait.

E 204 *Missiles /1526–XIX. sz./*

A levélgyjtemény anyaga a levélírók szerint, azon belül címzettek nevének betűrendjében fekszik. Bethlen fejedelemtől is magában foglal több levelet az 1614 és 1621 közötti évekből. A levelek Rhédei Ferenchez, Sarmasági Zsigmondhoz, Sáros megyéhez, a fogarasiakhoz és a partiumi generálishoz szólnak.

E 211 *Lymbus /1527–XIX. sz./*

II. series 102. csomó. 36. tétel XVI–XVIII. századi török levelei közt számos Bethlen kori is van.

III. series 133. csomó 18. tétele elsőrendű forrásanyagot tartalmaz a korszakhoz tárgyalások a császár és az erdélyi fejedelem megbízottai közt; Bethlen javaslatai, feltételei, melyeket a császár elfogad és a rendek elé terjeszt /1620–1621/; a bécsi magyar tanácsban 1621-ben készített feljegyzések a béketárgyalásokról; Eszterházy Miklós politikai tárgyú feljegyzései; instrukció a nádortól a fejedelemhez küldött követnek /1623/; Pázmány és Bethlen Gábor levelek.

E 554 *Városi és kamarai iratok*

Általában a felső-magyarországi katonai ügyekre, a katonaság élelmezésére, zsoldfizetésre, a végvári katonákra vonatkozó iratok található a sorozat Fol.Lat., Fol.Hung., Fol.Germ. címszavú különböző sorszámú jelzetein. Az iratokban Kassa, Modor, Pozsony város iratai szerepelnek a keresett időkörrrel; átnézésükkel feltehetően található Bethlen Gáborra vonatkozó forrás is.

*Szepesi Kamarai Levéltár**Szepesi Kamara /Kassai Adminisztráció/*E 249 *Benigna Mandata /1567–1748/*

A szepesi kamarához, illetve a kassai adminisztrációhoz intézett uralkodói leiratok és udvari rendeletek. Bethlen Gábor 1619-ben elfoglalta a Felvidéket és e területeket pénzügyigazgatás szempontjából a kassai kamara hatáskörébe vonta, a tisztviselőket ő nevezte ki. Így az időrendi sorozatban Bethlen Gábor számos rendeletét találjuk 1619. szeptemberétől 1620. decemberéig /51. csomó/.

E 254 *Repraesentationes, informationes et instantiae /1560–1773/*

A sorozatban található minden olyan irat, amely a szepesi kamarai adminisztrációhoz érkezett, de nem felsőbb szervektől származik vagy a kamarai ügyvitelben nem különítették el, mint lényeges tartalmú iratot. Bár várható volna a sorozatban Bethlen Gáborral kapcsolatos számottevő forrásanyag, az összesen négy csomónyi, 1613–55 közötti években keletkezett iratokból egy-két darab származik csak Bethlen Gáborról /az adatot Fábíánné Kiss Erzsébet kéziratos cédulamutatója alapján állapíthattam meg/.

E 270 *Bethleniana /1615–1628/*

Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony rendeletei a szepesi kamarához. Fizetésiutalások, dézsmaszedés vagy -elengedés, zsoldpénzek kifizetésére vonatkozó utasítások; salétrom-kiutalás a bányák szükségére, még „lövőszerszámok”, taracok és golyóbisok küldésére is utasítást ad a fejedelem. A legtöbb irat 1621-ből származik.

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC LEVÉLTÁRA /G SZEKCIÓ/

II. *Rákóczi Ferec fejedelem Levéltára*G 15 *Emigrációba vitt rész /1526–1712/*

A Rákóczi család levéltárából II. Rákóczi Ferenc által kiválogatott kül- és belpolitikai, valamint hadieseményekre vonatkozó ún. „felkelés előtti iratok” között Bethlen Gábor kori irat is található /Capsula A₄, fasc. 8/. A korra vonatkozóan több irat származik 1630–31-ből: Brandenburgi Katalin és Pázmány Péter levélváltása, instrukciók, békekötés a törökkel. Főleg azonban I. Rákóczi György által írt leveleket tartalmaz ez a korabeli forrás /fasc. 17/.

MAGYAR KANCELLÁRIAI LEVÉLTÁR /A SZEKCIÓ/

A 98 *Transylvanica /1600–1777/*

A kancelláriai levéltár erdélyi vonatkozású ügyiratokból összeállított sorozatának fasc. 8–11 jelzetű egységei Bethlen Gábor korának dokumentumait tartalmazzák.

Fasc. 8: Báthori Gábor fejedelem utolsó próbálkozásairól, a nádorhoz 1613. szeptemberében írt segítségkérésről és Bethlen uralkodásának kezdeti időszakáról tájékoztat kb. 1621-ig bezárólag. Követségbe és béketárgyalásokra küldötteknek adott instrukciók; Homonnai György és a fejedelem vitájáról adott kancelláriai vélemény, Homonnai erdélyi akciói, a katonái elleni panaszok; e mellett Bethlen Gábor levelei a tatárok betöréséről, a török igényekről /1614/, a cseh–morva–sziléziai szövetség ügyéről, lengyel kapcsolatokról szólnak. Követi jelentéseket olvashatunk Rimay János nápolyi követségből, a hamburgi tárgyalásra küldött megbízottaktól, a békeelőkészítés huzavonáiról.

Fasc. 9: Bethlen Gáborral és a törökkel kapcsolatos iratok címmel az 1622–23. évekből gyűjti össze a diplomáciai és a békekötés végrehajtásával kapcsolatos iratokat, a magyar kancellária mellett működött Magyar Tanács véleményeit; a békekötés után a foglyok ügyében a nádorhoz írt leveleket, az erdélyi és a török katonaság számáról adott tudósításokat, jelentéseket az országban levő csapatmozgásokról, a német katonaság állásairól. Az iratokból az esztergomi érsek Pázmány Péter politikáját feltáró levelezés is említendő.

Fasc. 10–11: Az előzőhöz hasonló tárgykörű iratokat tartalmaz a fejedelem haláláig terjedő időszakból. Ezekből az iratokból kiemelendő Eszterházy Miklós szerepe, véleménye a törökkel folytatandó béketárgyalásokról. Az anyag egy része a törökkel folytatott levelezés. Itt találjuk a Magyar Tanács véleményét a fejedelem és a király közti tárgyalások felfüggesztéséről, valamint a fejedelem Brandenburi Katalinnal kötendő házasságáról; továbbá Bethlen István levelét a budai török vezérhez, melyben a fejedelem halála esetére segítséget kér; a jelentéseket a fejedelem súlyos betegségéről s Pázmány Péter 1629. november 25-i levelét Bethlen Gábor november 15-i haláláról.

A Transylvania iratai értékes forrásanyagot jelentenek a bethleni fejedelemség egész időszakára, az uralomra jutástól a fejedelem halála utáni utódlás ügyében folytatott mesterkedésekig.

Ajánlható még a korszak általános képének megrajzolásához a Magyar Kancellária Levéltár alábbi iratainak átnézése:

A 14 *Insinuata consilii bellici* /1618–1770/

A bécsi udvari haditanácstól a kancelláriához érkezett uralkodói leiratok, illetve a haditanács átiratai.

A 20 *Litterae Camerae Hungaricae* /1573–1770/

A magyar udvari kamara felterjesztései között XVII. századi szepesi kamarai felterjesztések is vannak.

A 21 *Litterae Palatinorum* /1614–1765/

A nádoroknak a kancelláriához illetve a királyhoz írt levelei kormányzati, közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben.

A 95 *Acta Diaetalia* /1553–1751/

Királyi biztosok iratai az országgyűlések lefolyásáról, naplók, jegyzőkönyvek stb. országgyűlésenként csoportosítva.

REGNICOLARIS LEVÉLTÁR /N SZEKCIÓ/

N 39 *Tractatus pacis* /1463–1899/

A fond alapját a bécsi és zsitvatoroki béke irományai képezték, amelyeket Thurzó György nádor vett át az Archivum Regni számára az 1613. évi országgyűléseken. Később az iratok kiegészültek a nikolsburgi békeszerződés és általában a Habsburg uralkodóknak az erdélyi fejedelmekkel és a törökkel kötött békekötései irományával, királyi diplomákkal a békekötésekről, kiküldött képviselők utasításaival, békeszerződések szövegeivel.

N 49 *Diaetae antiquae* /1445–1727/

Az országgyűlések különböző provenienciájú iratai közül a Ladula L. következő fasciculust tartalmaznak Bethlen-kori iratokat:

Ladula L, Fasc.B.: 1604 és 1638 közti országgyűlések vegyes irományai; Fasc.K.: az 1619. évi országgyűlési iratokon kívül erdélyi fejedelmekkel folytatott vallásügyi tárgyalásokat, keltezés nélküli béketárgyalások iratait, Bethlen Gábor javaslatait.

CSALÁDI LEVÉLTÁRAK /P SZEKCIÓ/

Ha a családi levéltárak sorozatában Bethlen Gáborra vonatkozó forrást keresünk, magától értetődik, hogy elsőnek a *Bethlen család levéltárára* gondolunk. Az Országos Levéltár a család több leszármazási ágának iratai közül a küküllői vári és a bethleni ág anyagát őrzi. Bethlen Gábor az iktári Bethlen ágból származott, az iktári ág levéltárának nagyrésze pedig, csakúgy, mint a keresdi ágé ma is Erdélyben, a Román Szoc. Köztársaságban van. – Az egyes családi ágak levéltárai azonban nem mindig válnak el egymástól, irataik, mint annak idején a birtokok is, összekapcsolódnak, egymásra utalnak s a rokon szálak összekuszáltsága egy-egy ág levéltárának kibontását is megnehezíti. Ezért lehetséges, hogy bár a Bethlen családnak nálunk őrzött levéltárában kifejezetten Bethlen Gáborral kapcsolatos, vagy tőle származó irat kevés van, mégis az egész levéltár anyaga alapul szolgálhat a fejedelem és családja történetének, birtokügyeinek, gazdasági helyzetüknek, tudománypártolásuknak, a fejedelem társadalom- és művelődéspolitikája alakulásának, kapcsolatainak vizsgálatához. A meglévő repertórium segítségével ezért az egész Bethlen-levéltár gondos átnézése mindenképpen ajánlatos a kutatás elkezdésekor. A család levéltárát az Országos Levéltár a következő jelzeteken őrzi: P 55 és 56; P 1951-től P 1961 törzsszámok. – A Bethlen család romániai levéltárakban őrzött és nálunk meglévő iratairól a film-tári források felsorolásakor adunk tájékoztatást.

Az Országos Levéltárban levő sokszáz családi levéltár közül a továbbiakban azoknak a családoknak az irataiban keresendő elsősorban forrásanyag, amelyeknek a tagjai nádori tisztséget vagy más, magas országos méltóságot viseltek, és Bethlen Gábor fejedelemsége idején jelentős szerepet játszottak Erdély és a kir. Magyarország közéletében. Hasonlóképpen várható forrásanyag rokon vagy közelebbi baráti kapcsolatban állott családok irataiból is.

Nádori tisztelet Bethlen fejedelemsége idején a Thurzó család két tagja töltött be, György 1609-től 1617-ig és Szaniszló 1622-től 1625-ig. Közben, 1618 és 1622 közt Forgách Zsigmond, a Forgáchok ghimesi ágának leszármazottja viselte a nádori méltóságot, majd Esterházy Miklós 1625-től 1645-ig. Elsőnek ezért a Forgách és Esterházy családi levéltárakat vesszük sorra.

A bethlenfalvi Thurzó család iratai az Országos Levéltár Kamarai Archivumában vannak, ezekről ott már volt szó /E 196 Archivum familiae Thurzó/. A család közbirtokossági levéltára, másként Árvai Közirtokosság iratait Szlovákiában kezelik, a Besztercebányai Állami Levéltár Biccsei Fiók levéltárban. Ennek egyes sorozatait filmen hozzáférhető az Országos Levéltár Filmtárában.

Forgách család levéltára

P 287 *Jelzetes iratok* /1529–1783/

Series I. Fasc.A, No 71–163. A sorozatban nagy számmal szerepelnek Forgách Zsigmond nádor iratai. Az 1618–1622 időközből származnak Bethlen Gábornak hozzá intézett levelei. Az iratok közt számos királyi leirat is található, melyek Bethlen fejedelemmel uralomra jutásától kezdve foglalkoznak; a későbbi hadműveletekkel, pl. a pozsonyi vár védelmével kapcsolatos teendők, észrevételek gyakran szerepelnek Ferdinánd és Lipót főhercegnek Forgách Zsigmondhoz írott leveleiben. Az iratok tájékoztatnak Homonnai Drugeth György küldetéséről is, a Bethlen elleni akcióról /1616/, Bethlen Gábor pátense ellen, a fejedelem tekintélyének lejáratása érdekében

a tiszántúli hajdúkhoz küldött levélről. Ebben a sorozatban található az a diploma, melyben III. Ferdinánd 1640-ben, jóval Bethlen Gábor halála után Forgách Zsigmond fiainak, Ádámnak és János Zsigmondnak grófi címet adományoz különböző érdemeik mellett azért, mert királyhűségükben a „lázadó és lázadást szító” Bethlen Gábor hadjárata idején sem rendültek meg.

Series II. Fasc.HH.: Katonai vonatkozású és köztörténeti iratok a XVII. század első harmadából is, továbbá a Forgách család közügyekben résztvevő családtagjainak levelezése. Közte Bethlen Gábornak egy 1621. április 1-én kelt levele Ghirai tatár kánhoz a lengyeleken arazott győzelem hírével; ebben szövetséget ajánl a kánnak és 20 000 embert kér.

P 1890 *Vegyes iratok /1532–1875/*

1. tétel: Bethlen Gábor Kolozsvár városához írott néhány levele.

6. tétel: Rozsnyai Dávid konstantinápolyi török tolnács másolati könyve a Habsburg uralkodó, az erdélyi fejedelmek és a török császár közti béketárgyalások iratairól. A másoló az 1440–1650 közti időkörből gyűjtötte össze az iratokat, így a Bethleni korszakra vonatkozó források szép számmal találhatók a kötetben.

Esterházy család hercegi ágának levéltára

P 108 *Esterházy család hercegi ága*

Repositorium 71 Esterházy Miklós nádor iratai

449. cs. 1. tétel No 1–107 /1619–1629/: Esterházy Miklós nádor fogalmazványai és levélmásolatai között számos Bethlen Gábor levél katonai ügyekről, Erdély és a török ellentétének kérdéseiről, foglyok szabadon-bocsátásáról; a nádor elmékedései a király-választásról a főnemesek magatartásának latolgatásával, levelezése külpolitikai kérdésekben, mint Erdély és a török vagy Bethlen és a dán király közötti viszony tárgyában; egy levélfogalmazvány a királyhoz 1629. dec. 26-i kelettel kiértékeli a fejedelem halála után, a végrendelete kapcsán előállt helyzetet.

451. cs.: Bethlen Gábor levelei Esterházy Miklós nádorhoz. Első levele 1618. december 20-án, az utolsó 1629. július 18-án kelt. A levelek időrendben találhatók, összefűzve egy köteggben. Általában országos fontosságú politikai kérdéseket tárgyalnak és a fejedelem álláspontjáról tájékoztatnak Ferdinánd esetleges trónutódlásával, a fia megkoronázásáról szóló híresztelés heves visszhangjával, vagy a felvidéki várak és falvak prédálásáról szóló panaszokkal, háború és béketárgyalások kérdéseivel, diplomáciai lépésekkel kapcsolatban. Leveleiben Bethlen Gábor többször szinte szenvedélyes hangú szemrehányásokat tesz, vitába bocsátkozik a nádorral, azonban mindig a diplomáciai szabályok-szabta keretek között marad s a kor barokkos stílusának előírásai ellen nem vét. – Leveleiben gyakran jut kifejezésre a béke vágya, a hadak feloszlásának reménye, mindez a reálpolitikus-hadvezér feltételeivel, kikötéseivel. – A levelekben találunk adatot, amely a fejedelmi udvar szórakozási kultúrájáról tanúskodik: 1619. januárjában a fejedelem Esterházy Miklóstól „muzsikások”, főleg hárfás átengedését kéri rövid időre, mivel az ő külföldi zenészei hazamentek.

Esterházy Miklós nádor iratainak több kötegét érdemes még átnézni, amelyekben az uralkodók leveleit, mandátumait gyűjtötték össze. Ezekből részletes kép bontakozik ki a legtöbb bel- és külpolitikai kérdésben a Habsburg álláspontról.

Az alábbi jelzetek tartalmazzák az uralkodók említett levél-sorozatát: 453 cs. /1616–1621/: II. Mátyás és II. Ferdinánd szinte naponkénti parancsait, leveleit, illetve főhercegi leveleket, továbbá 454 cs. /1626/: 455. cs. /1628/: 456 cs. /1629–1630/: 461 cs. /1627–1642/ /részben/: 463 cs. /1615–1626/: 465 cs. /1617-től/: 466 cs.

/1627-től/: 476 cs. /1627/ és 470 cs. /1627–1645/ /részben/: 479. cs. 26/a tétel No 1–121 /1606–1629/: A köteg a török ügyekre vonatkozó nádori levelezést tartalmazza, benne a bicsei megegyezés, amely a zsitvatoroki szerződés kölcsönös át-hágásával okozott károk megtérítését célozza /1616/: II. Mátyás mandátumai a főkapitányokhoz és a megyékhez /1616–17/: a bécsi kapituláció szerint átadott 60 falu kettős adóztatásáról, felsorolással /1618/: követi utasítások; a zsitvatoroki, komáromi, szőnyi, gyarmati tárgyalások kivonatai; hódolt falvak összeírása /1628/: török és magyar panaszok és azokra adott válaszok.

Repositorium 98 Országos jelentőségű iratok

583. cs. J, No 125–212 /1606–1639/: Erdélyi fejedelmekkel, köztük Bethlen Gáborral folytatott tárgyalások, nikolsburgi békekötési irományok; parancsok, utasítások a török ellen a végvárak megerősítésére.

Ajánlatos még végignézni az alábbi jelzeteket.

Repositorium 47/B /310. csomó/

A különböző családok birtokjogára vonatkozó iratok közt a Bethlen családi birtokjoggal kapcsolatos tétel.

P 123 *Esterházy Miklós nádor*

II. Nádori iratok.

3.cs. g/ katonai elszámolások, zsoldjegyzékek /1609–1647/

4.cs. h/ török levelek

6.cs. i/ török ügyek tárgyalási iratai; basákkal levelezés /1593–1647/

7.cs. o/ erdélyi ügyek, béketárgyalások, törvények /1620–1643/

8.cs. u/ Miklós nádor feljegyzései közügyekről.

Esterházy család tatai levéltára

P 204 *Transylvanica*

Capsa 1 – Capsa 4: Nagyrészt birtokjogi családi iratok, főleg Bethlen István javára történt fejedelmi adományozások: Boldogasszonyfalva, Keresztúri telkek, Huszt és más Máramaros megyei községek birtokára; valamint a máramarosi akna sójővedelmének donatíója /1613–1626/: birtokbaiktatási utasítások, szerződések a küllői jószággal kapcsolatban engednek bepillantást Bethlen Gábor és rokonsága birtok ügyeibe.

Batthyány család levéltára

P 1314 *Missiles*

A sorozat Bethlen Gábertól 81 magyar és latin nyelven írt levelet, pátenst tartalmaz. A legtöbbet Batthyány Ferenchez írta Bethlen Gábor, de Thurzó Imre, Szepsi János, Starnberg György is szerepel a címzetettek közt. Számos parancsot küldött Zala, Vas, Sopron, Győr és Veszprém vármegyékhez, pátenseket a szlovén, steyer nemesekhez s a Carniola-i hercegséghez. – Bethlen Gábor levelei általában gazdasági ügyekkel, a hadsereg ellátásával, pénzkiutalásokkal, zsoldosok természetbeni járandóságának megállapításával és örökös anyagi nehézségekkel foglalkoznak. Találunk azonban szigorú parancsot a magánkézbe került papi jószágok jegyzékbevételéről és kötelező leadásáról, a garázdálkodó hajdúsereg regulázásáról; a megyéktől főleg csapatok küldését, felszerelését sürgeti /Zalának portánként és a nemeseknek személyenként két-két puskával felszerelt gyalogost kellett kiállítani/. – Batthyány Ferenc Sopron megye főispánja, főlovász-mester, a dunántúli részek főkapitánya

volt s a levelek tanúsága szerint is személyes jóviszonyban állt a fejedelemmel. Bethlen Gábor leveleiben a hadsereg gazdasági problémáin kívül katonai sikerekről, politikai és egyéb természetű gondjairól is beszámol Batthyány Ferencnek. Hatalomra jutása után hamarosan jelentkezik levelével 1613 novemberében, ebben szinte programot ad; 1625-ben siet közölni házassági szándékát Brandenburgi Katalinnal. Batthyány Ferenc halálakor az özvegyé lett Poppel Évához küldött részvétlevele is emberi jókapcsolatokról vall.

A Batthyány családnak az Országos Levéltárban őrzött levéltára *Illésházy családi iratok* is magában foglal. Ezek rokoni kapcsolatok révén kerültek a Batthyány levéltárba. Az Illésházy levéltárat sokáig Köpcsényben őrizték, majd egy része Körmenre s onnan az Országos Levéltárba került a többi Batthyány irattal együtt. Fasc. 1. Ladula 27 /62. csomó/ jelzetű tétel Thurzó Imre árva megyei főispán, főkapitányhoz küldött leveleket, pátenseket tartalmaz. A levélírók: Forgách Zsigmond, Rimai János, Thurzó Szaniszló, Révai Ferenc, valamint Bethlen Gábor fejedelem. Thurzó Imre Bethlen Gábor megbízottja volt az udvarral folytatott tárgyalásokon, így érthető, hogy rövid idő alatt /1619–1621-ig/ 33 levelet küldött hozzá a fejedelem.

Leveleiben, mint általában, az aktuális tennivalókat tárgyalja, sürgeti. A Thurzó Imre által behajtott és Magyarországra küldött morvaországi hadiadóról szóló fejedelmi elismervényből kiderül, hogy a morvák 20 000 Ft hadiadót fizettek. – A rendelkezésekből szinte elszámolásokat kapunk a különböző forrásokból származó pénzekről, zólyomi, puchoi harmincadokról, Trencsén város adójáról. – Az egész levelezés – más levélírókkal is – Bethlen Gábor és Thurzó Imre viszonyának felderítéséhez szolgáltat adatokat. – Thurzó Szaniszló leveléből pl. kénytelen tudomást venni Thurzó Imre a végek zsold nélkül maradt, elkeseredett katonaságának szökdőséről; vagy Zierotini Welen László kétségbeesett jelentéséből a lengyel katonaság pusztításairól, öldökléséről Morvaországban és Sziléziában /1620. május 14./ Több-ször kap tájékoztatást Hamburgból Batthyány Ferenc és Jakusits András leveleiben /1621/; Forgách Zsigmond levelei a fejedelem iránti hűsége megingatását is célozzák, császári amnesztiát ígérve Thurzónak.

Ladula 27, Fasc.3.: Vegyes levelezés. Levelek Bethlen Gáborhoz is Bosnyák Tamástól, Thurzó Szaniszlótól /1621/, ki a békekötést úgy kéri a fejedelemtől, mint az utolsó lehetőséget a megmaradásra. – Rimai János és Dóczi István konstantinápolyi követjelentése 1621-ből részletes ismertetést ad a török udvarban folyó dilpomáciai mozgásról.

A Teleki család marosvásárhelyi levéltára

P 1242 Bethlen család iratai /1598–1840/

Az 1 csomó terjedelmű iratanyag legnagyobb része török vonatkozású levelezésből áll, magyar nyelven. Bethlen Gábornak a török császárhoz, fővezérekhez, pasákhöz írt leveleinek fogalmazványai és másolatai /1616–29/, tőlük érkezett levelek. Bethlen Gábornak Musztafa pasához, a budai vezirhez írt levelében panaszos beszámoló egészségi állapotáról, mely „igen nyomorult, gyenge” /1629, Várad/. A török levelezés mellett több más címzettekhez írt levelet is találunk, feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához, Rhédei Ferenchez, a szeptsi, kézdi és orbai vice-kapitányhoz és másokhoz; mint az egykori levéltárrendező már megállapította és a borítóra rájegyezte: „Bethlen Gábor imide-amoda kiváltképpen Török országban küldött levelének páriái, . . . conceptussi”. A fasciculusban Bethlen Istvánhoz szóló leveleket is találunk 1621–1628 között, továbbá Bethlen Gábor halála után a török császárnak az erdélyi három nemzethez írott levele másolatát és Brandenburgi Katalinhoz írott leveleket.

P 667 Vegyes iratok

10. tétel: Péchy Simon bibliafordítása. – Az 529 oldal terjedelmű fordítás kézírata művelődéstörténeti értékénél fogva feltétlenül a Bethlen korszak forrásai közt érdemel említést.

Károlyi család levéltára

Bethlen Gábor kapcsolata a Károlyi családdal Károlyi Zsuzsannával tervezett házassági szándékától, 1605-től haláláig tartott. A család levéltára is az 1605 és 1628 közti évekből őriz Bethlen Gábor-leveleket.

P 392, Ladula 5, 16, 20, 29 és 62: a Nemzetiségi levéltárnak különböző egységei tartalmaznak a fejedelemtől származó vagy vele kapcsolatos iratokat /legnagyobb mennyiségben a Ladula 5 jelzet/. – Ezek jórésze Bethlen Gábor levélváltása sógorával, Károlyi Mihállal, kit a fejedelem nevezett ki szatmári főispánná. Egyéb iratok: II. Ferdinándhoz írt levelek, a fejedelemasszonynak, Károlyi Zsuzsannának és a család más tagjainak tett birtokadományozások, kölcsönügyletek, tizedjövedelmek ajándékozása, harmincadszedési szabályozás is szép számmal található a különböző levéltári egységekben. A levelek hírt adnak családi eseményekről, hozomány-vitákról, emellett az összefonódott rokoni és vagyoni kapcsolatokról, s a politikai tárgyú levelezésből a 17. század kezdő évtizedeinek zaklatott világra is fény derül.

P 398: Missiles. A sorozat No 7376 – No 7386 jelzet alatt 11 Bethlen Gábor levelet őriz, 1619–1628 évkörrel. A Missiles sorozatban azok a levelek találhatóak, amelyek az egykori rendezés idején nem kerültek be a családi levéltár más, jelzetes állagaiba. – A Károlyi Mihályhoz írt levelek hadi, politikai eseményeket tárgyalnak s általában katonai és anyagi segítséget sürgetnek a szatmári főispántól és megyéjétől. – Károlyi Mihály halála után, 1626-tól özvegyéhez, Segnye Borbálához szól Bethlen Gábor néhány levele. Ezekben biztosítja gondoskodásáról, hogy férje halála után is „gond, bánat és búsulás nélkül örömmel való csendes életet élhessen”.

Található még egy-egy, főleg birtokjogi tárgyú irat a P 380: Főti levéltár 3. cs. 6. számon /Enyed várának adományozása Károlyi Zsuzsannának, 1616/ és a P 419: Bosnyák család, Fasc. 8-ban.

P 427 Viczay és Khuen-Hédervary család

4. doboz, VI/2: A család által gyűjtött kéziratok közt megőrzött néhány Bethlen Gábor irat nem mennyisége, inkább jelentősége miatt érdemel említést. Ez a tűzvészben megromlódott és meghiányosult iratsorozat egy 1620. évi fegyverszüneti egyezmény szövegét és Bethlen Gábor testamentumának egyetlen Magyarországon őrzött, bár nem teljes egykorú másolatát tartalmazza.

P 565 Radák család

A 16. században Magyarországról Erdélybe költözött család egyik tagjának, Radák Istvánnak, a fejedelem több Küküllő megyei helységet adományozott /1625/; az ezzel kapcsolatos fejedelmi mandatumok, továbbá a fejedelemasszony jobbagycsalád- és telek-adományozó levele /1621/, Rhédei Ferencknek a fejedelem által 1621-ben szentesített végrendelete, compulsoriumok és instrukciók miatt érdemes a források közt megemlíteni az egy csomó terjedelmű fondot.

Számos családi levéltárban található még Bethlen Gábor korából kelt, több tőle származó irat, de általában szórványosan, kis mennyiségben fordulnak elő. Néhányat ezek közül felsorolok:

P 50 *A Berzenczey család*

iratainak I. csomójában pl. a Váradhoz tartozott falvak és mezővárosok összeírására kiküldött kancelláriai iratoknak adott fejedelmi instrukció /1622/.

P 71 *A Csáky család*

Fasc. 211 és Fasc. 262 irataiban néhány levél és rendelet Bethlen Gábortól 1614–1622 évközből: adózással, birtokügyekkel kapcsolatos idézések, utasítások, köztük Lippa átadásának „kinyilatkoztatására” teljhatalmú megbízott kiküldetése /1614/.

P 311 *A Hatfaludy család*

fondjába több rokonsalád iratai vannak beágyazva. Ezek közül a következőkben találunk Bethlen Gábortól származó, leginkább birtokjogi vonatkozású leiratokat, leveleket:

XVII. /17. cs./ Mindszenti Benedek fejedelmi főpalotamester és fia Gábor irataiban /1615–1627/; XVIII. /18. cs./ a Tyukodi Nagy család egy tagját a fejedelem gyámként jelöli ki /1623/; XXVI. /2. cs./ A Török család részére Retteg birtokának adományozása /1616–1617/;

XVIII. /23. és 25. cs./ Vegyes iratok: 1. és 2. tételében több Bethlen Gábor kiadvány és hozzá írt jelentés, illetve levél.

P 702 *A Wesselényi család*

levéltárának missilis sorozatában néhány Bethlen Gábor levél /4. cs. 2. tétel/, valamint az évrendezett iratokban a fejedelemtől származó mandátumok, Wesselényi Pálnak és özvegyének birtokjogi pereiben kelt kiadványok, felterjesztések és tanúvallatásokról készült jelentések találhatók. /3. cs. – 1616–1627./

A fejedelem a szolgálatában szerzett érdemekért sok jobbágyot emelt ki a jobbagysorból s nemességet, címet adott nekik. Az Országos Levéltárban a következő fondokban található Bethlen Gábor által kiadott címereslevelek /a tájékoztatást Nyulász Gáborné szíves közlése alapján adom/:

Legnagyobb mennyiségben az Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Armales sorozatában /F 7/, a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára Armales sorozatában /F 21/ és a Cista Diplomatica függőben maradt nemességi perekhez tartozó nemeslevelek sorozatában /F 141/, valamint az 1526 utáni gyűjtemény „Hazai címereslevelek és nemesi iratok” időrendi sorozatában /R 64/.

Armalist őriznek a következő családi levéltárak és gyűjtemények:

- P 5: Antos család /17. csomó, 2. tétel/
- P 308: Hammersberg család /1. cs. No 2./
- P 491: Máriássy család /12. cs. Fasc. XII./
- P 511: Nagyidai család /1. cs. évréndben/
- P 655: Teleki család /Marosvásárhelyi/; Nemeslevelek /Series II – IV. 1–3. cs./
- P 687: Várad Török család /1. cs. évréndben/
- P 702: Wesselényi család /3. cs. évréndben/
- P 773: Bereg megyei nemeslevelek /2 oklevél/ Ladula RRR No 83/13 és 83/51/
- P 865: Török család /Kisebb családi fondtörédek No 34/
- P 1617: Inárcsi Farkas család /1. cs. 1. tétel/
- R 147: K. Papp Miklós gyűjtemény /8. cs. II.A. 2./ 2 oklevél

A Bethlen források sorában meg kell még említeni az Országos Levéltár 1526 utáni gyűjteményében őrzött *K. Papp Miklós gyűjtemény*t is. A múlt században élt Keresztesi Papp Miklós kolozsvári szerkesztő elsősorban Erdéllyel kapcsolatos eredeti iratokból és másolatokból álló jelentős iratgyűjteményt hagyott hátra.

Az eredeti iratok közt II.A.2. /8. cs./ jelzeten több Bethlen Gábor-kiadványt találunk, hozzá írt jelentések s egyéb, Bethlen-kori irományok között. A fejedelmi kiadványok legnagyobb része birtokjogi vonatkozású és Fodorháza helység birtokával kapcsolatos.

A másolatok közt Forgách Zsigmondnak és Thurzó Györgynek, leginkább Dóczy Andrásnak írt levelei olvashatók. A marosvásárhelyi borbélycéh szabályzatának fejedelmi megerősítése /1628/ hiteles másolatban található. – Főleg a Bethlen fejedelemséget megelőző évekről s Bethlen Gábornak Báthori Gábor fejedelem idején végbevitt cselekedeteiről számol be részletesen és színesen Mikó Ferenc története 1594-től 1613-ig, melyet egy 1778-ban készült másolatban őrzött meg a gyűjtemény.

FILMTÁR /X SZEKCIÓ/

Azokról a külföldön levő Bethlen Gábor forrásokról, amelyekről az Országos Levéltár filmtára mikrofilmet őriz, az alábbiakban adok áttekintést.

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIAJA KOLOZSVÁRI FIÓKJÁNAK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA /ARHIVA ISTORICĂ A FILIALEI DIN CLUJ A ACADEMIEI RSR/

8029–8030. tekercs; X 1940 törzsszám: A Bethlen család küküllővári levéltárának lajstroma I–III. kötet.

11693–11695. tekercs; X 1892 törzsszám: Kemény József gyűjtemény. Missiles /1546–1690/ – 53 levél Bethlen Gábortól /1614–19/, legnagyobb részük Rhédei Ferenchez; néhány levél Bethlen Gábornak és Károlyi Zsuzsannának szól.

11696. tekercs; X 1904. törzsszám: Mike Sándor gyűjtemény. Iratok. /1571–1690/ – 76 levél és egyéb irat Bethlen Gábortól, levelezés hozzá vagy vele kapcsolatban, Károlyi Zsuzsannával, Pázmánnyal, török vezérekkel.

19048. tekercs; X 7314 törzsszám: Törzsgyűjtemény; Missiles /1557–1690/ Az erdélyi fejedelmi levelezés anyagát a Törzsgyűjtemény és a részgyűjtemények anyagából Trócsányi Zsolt válogatta. Jórészt közügyekben és diplomáciai kérdésekről írt 37 Bethlen Gábor-kori levél, Bethlen Gáboron és Istvánon kívül a szultántól és a száz városoktól.

19049. tekercs; X 7315 törzsszám: a Bethlen család keresdi levéltára; Missiles /1564–1689/. Az évkörbe illő 32 levélből legtöbbet Bethlen Gábor írt, néhányat Károlyi Zsuzsanna és Brandenburgi Katalin, illetve Bethlen István.

20499/1. tekercs; X 7465 törzsszám: Wesselényi család /zsibói/; Missiles 14 levél, nagyrészt Bethlen Gábortól.

20499/2. tekercs; X 7466 törzsszám: Bethlen család /iktári/; a Bánffy levél tárho bekebelezett iratok,

Bethlen Domokos-iratok; Missiles. Bethlen Gábortól csak egy levél.

20499/4. tekercs; X 7468 törzsszám: Kornis család /szentbenedeki/; Missiles.

20499/5. tekercs; X 4729 törzsszám: a Gyulai-Kun család levéltára – Missiles, Bethlen Gábortól 4 levél, magánszemélyekhez.

20499/6. tekercs; X 1218 törzsszám: Kemény József gyűjtemény – Diplomatórium és ún. Kevert anyag: Bethlen Gábor levélfogalmazványai, instrukciók, portai ügyvivőknek küldött levelek, összesen 17 irat.

20499/7. tekercs; X 1482 törzsszám: Mikó-Rhédei Itár; Oklevelek – 1 Bethlen Gábor-irat.

20499/8. tekercs; X 1887 törzsszám: Mikó-Rhédei Itár; Missiles – 1 Bethlen Gábor-levél.

**BESZTERCE–NASZÓD MEGYE ÁLLAMI LEVÉLTÁRA /FILIALA
ARHIVELOR STATULUI JUD. BISTRITŢA – NÁSÁUD/**

Beszterce város levéltára – X 1249

A városhoz intézett beadványok, levelek /1528–1700/

444–450. tekercs: A sorozatban nagy számban találhatók Bethlen Gábornak és Károlyi Zsuzsanna fejedelemszónynak Beszterce városához írt levelei, utasításai, árenda-, tizedadományok, és más különböző városi ügyekben; az első fejedelmi kiadvány 1613 november 18-án, a sorozatban szereplő utolsó levél 1629 október 27-én kelt. Az iratsorozat jelentős része Beszterce város életét tükrözi a fejedelem korában: a város levelezése más erdélyi városokkal, a moldvai vajdával; céhek működésével kapcsolatos iratok, tanúvallomások, katonai kiadások, városi számadások, összeírás /1625-ből/.

Nagymennyiségű film készült még az alábbi irategységekről. Ezeknél a sorozatoknál a filmjegyzék az iratok keltét /évt/ tünteti fel, így a jegyzék alapján megállapítható a korszakra vonatkozó dokumentum pontos jelzete.

**KOLOZSVÁRI ÁLLAMI LEVÉLTÁR /ARHIVELE STATULUI FILIALA
CLUJ-NAPOCA/**

Kolozsvár város levéltára – X 4693

11541–11543. tekercs: Városi iratok /1331–1772/

Dés város levéltára – X 1908

11544. tekercs: Városi iratok /1520–1689/

Felsőbánya város levéltára – X 4694

11544. tekercs: Jelzetes iratok /1561–1681/

Zilah város levéltára – X 4695

11544. tekercs: Jelzetes iratok /1563–1637/

Udvarhely szék levéltára – X 4697

11544. tekercs: Jelzetes iratok /1615–1684/

Kemény család levéltára – X 1230

11545/1. tekercs: Jelzetes iratok /1492–1698/

Récsei család levéltára – X 4698

11545/3. tekercs: Jelzetes iratok /1611–1688/

**BRASSÓI ÁLLAMI LEVÉLTÁR /FILIALA ARHIVELOR STATULUI
REGIUNEA BRASOV/**

Brassó város levéltára

12873–12874. tekercs: Privilegia et instrumenta publica /1526–1688/ X 4847

12874. tekercs: Fronius gyűjtemény /1525–1690/ X 4848

12875. tekercs: Schnell gyűjtemény /1514–1689/ X 4849

12875. tekercs: Stenner gyűjtemény /1528–1690/ X 4850

Segesvár város levéltára

12876. tekercs: Rationaria /1602–1679/ X 4851

12880–12882. tekercs: Polgármesteri számadások /1563–1691/ X 4852

**BRASSÓI ÁLLAMI LEVÉLTÁR, NAGYSZEBENI FIÓK /FILIALA
ARHIVELOR STATULUI SIBIN/**

Szász nemzeti levéltár

12888–12889. tekercs: Urkunden /1526–1792/ X 4855

12893. tekercs: Bischopsurkunden /1526–1654/ X 4856

12894. tekercs: Zunfturkunden /1528–1798/ X 4858

12895. tekercs: Bruckenthal fond /1527–1690/ X 4859

**MAROSVÁSÁRHELYI ÁLLAMI LEVÉLTÁR /FILIALA ARHIVELOR
STATULUI TÎRGU-MURES/**

Marosvásárhely város levéltára

12883. tekercs: Közigazgatási és bíraskodási iratok /1536–1692/ X 4853

12883. tekercs: Petrichevich Horváth család /széplaki/ levéltára /1568–1680/ X 4854

32878/2. tekercs: A Segesvári evangélikus egyházköztség levéltára /1369–1629/ X 9376

**KOVÁSZNA MEGYEI ÁLLAMI LEVÉLTÁR, SEPSISZENTGYÖRGY
/ARHIVELE STATULUI JUD. COVASNA – ST. GHEORGE/**

32880/13. tekercs: Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum levéltára – Gödry Ferenc gyűjtemény X 7357

**SZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG KÖZPONTI ÁLLAMI
LEVÉLTÁRA, POZSONY /ŠTÁTNY ÚSTREDNÝ ARCHIV S S R,
BRATISLAVA/**

Családok és uradalmak levéltárai

Eszterházy család cseszneki ága levéltára – X 8338

Publicio Politica /1602–1626/

C 1212. tekercs: Bethlen Gábor hadjárataival és a vele rokonszenvező csehek és morvák felkelésével kapcsolatos iratok; 1620-tól törökkel folytatott tárgyalások anyaga.

Ajánlható még a Filmtár anyagából a következő sorozatok átnézése:

Besztercebányai Járási Levéltár /Okresny archiv Banska Bistrica/

Besztercebánya város tanácsa; Registrata acta X 1064

C 1069. tekercs: Fasc. 154. No. 1–11. /1608–1636/

Kassa Város Levéltára /Archiv Mesta Kosice/ X 7131

C 800. tekercs: Libri civitatis maiores /1460–1643/

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, BÉCS

Ungarische Akten

Allgemeine Akten

A teljes irategyűttes filmen kutatható az Országos Levéltár filmtárában, jelzete: X 896.

A W 723–725. és 732–733. tekercs az eredeti időrendezett iratok Fasc. 161–167, 1613–1619 évi és Fasc. 168–172. jelzetű 1615–1629. évi egységeiről készült filmeket foglalja magában. – A filmrevett iratok Bethlen Gábor fejedelemségének korszakára vonatkozóan nélkülözhetetlen forrásai a magyar történetkutatásnak, jelentőségükben és mennyiségükben is páratlanul értékes forrásnak számítanak – történelmünk egyéb korszakai mellett – a 17. század történetéhez is. – Az iratokból a bécsi udvar politikáján, diplomáciai akcióin keresztül vizsgálhatók a bethleni kor kül- és belpolitikájának, hadi eseményeinek, társadalomviszonyainak fontos kérdései. A fejedelem kapcsolatai a törökkel, a moldvai vajdakkal, a lengyelekkel, a francia udvarral, majd a dán királlyal, szövetsége Svédországgal; – a bécsi udvar kitartó kísérletei Erdély bomlasztására, a fejedelem és a porta viszonyának megrontására, Bethlen Gábor hatalmának aláásására; a követjárások, a magyar protestáns rendek kapcsolata a cseh és morva felkeléssel, a hadjáratok és a különböző béketárgyalások, országgyűlések irat- emlékeivel találkozik a filmeket forgató kutató.

Az iratgyűjteményről Buzási János tematikus repertórium a és az ezt kiegészítő cédulamutató pontos és teljes tájékoztatást nyújt. A cédulamutató az iratok jelzetén kívül a filmtári jelzetet is megadja.

FINANZ- UND HOFKAMMERARCHIV, BÉCS

Hofkammerarchiv

Hoffinanz Ungarn X 903

A W 1794–1851. tekercs az időrendezett, általános kincstári vonatkozású iratok sorozatának 1613-tól 1629-ig terjedő anyagáról készült filmet foglalják magukban. A nagyterjedelmű sorozat az 1614 utáni években megritkul, ezér a Bethlen-korra – a korábbihoz viszonyítva – kevesebb anyagot találunk. – A kutatást megkönnyítő index még nem került filmezésre.

MARZIANA NEMZETI KÖNYVTÁR, VELENCE /BIBLIOTECA NAZIONALE MARZIANA, VENEZIA/

Kézirattár X 8923

30814. tekercs: Az It. VII. 877 /No 8651/ jelzetű iratokról készült film a 30 éves háború cseh és magyar vonatkozásaival kapcsolatos. A sorozat még Erdélyből a csehországi vezetőkhez küldött leveleket, Gábor fejedelem és Marco vajda leveleit foglalja magában.

POZNANI VÁROSI RACZYNSKI KÖZKÖNYVTÁR- KÉZIRATTÁR /MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA IM. EDWARDA RACZYNSKIEGO W POZNANIU, – RYKOPISY/

Történelmi források másolata /Rkp. 8./ X 7540

21030. tekercs: III. Zsigmond lengyel király levélváltása Bethlen Gáborral /1619/.

Siemek Kasper: Panegyryk Tarnowskim /Rkp. 31./ X 7543

21031. tekercs: Fol. 51–52: Levelezés Bethlen Gábornak Brandenburgi Katalinnal tervezett házassága ügyében.

TERÜLETI ÁLLAMI LEVÉLTÁRAK

DEBRECENI ÁLLAMI LEVÉLTÁR

Debrecen város levéltára több fondájában őriz említésre méltó forrásanyagot Bethlen Gábor történetéhez:

Debrecen város tanácsának iratai

1011/a: Jegyzőkönyvek /1547–1848/

A városi tanácsulésekről készült jegyzőkönyvekhez név- és tárgymutatókönyv segíti a kutatást. A jegyzőkönyvek bejegyzései többször foglalkoznak a fejedelem intézkedéseivel, parancsaival, az 1610-es évek végétől egészen Bethlen Gábor haláláig. – Egy 1622. évi tanácsülés pl. tárgyalta a magyar korona sorsát, amelyet az 1620-ban királlyá választott fejedelem Ferdinándtól elvitt a pozsonyi várból és az eccedi várban tartott. Egy másik tétel a leégett debreceni templom felépítésére adott fejedelmi hozzájárulást jegyzi föl /1628/223 szám/; említést találunk Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony haláláról és temetéséről /1622/430 sz./, majd a fejedelem eljegyzéséről Brandenburgi Katalinnal /1625/568 sz./ . Az egész sorozat, ha nem is közvetlenül kapcsolatos a fejedelem személyével és intézkedéseivel, értékes adatokat szolgáltat Debrecen város Bethlen Gábor-kori történetéhez.

1021/a: Debrecen város titkos levéltára; Diplomák /1294–1847/

A sorozat 17 Bethlen Gábor által kiadott oklevelet tartalmaz, közülük 11 nemeségadományozás, több esetben szép kiállítású címeres levél, címerrajzzal; a többi városi privilégiumok megerősítése, vámokra vonatkozó kiváltságok, a lakók személyes és vagyoni biztonságát megerősítő levél, adóengedély, illetve városi lakosok birtokjogi ügyekben hozott döntés /1615–1628/.

1021/b: Különböző tartalmú iratok /1311–1919/

Jórészt elismervények a királyi cenzusok befizetéséről, a szepesi kamarához hadiköltség címén fizetett 10600 Ft hozzájárulásról; a Szoboszló város vámszedési jogának felülvizsgálására és betiltására kiadott 1623. évi fejedelmi parancs mellett érdemes megemlíteni Bethlen Gábor 1629 szeptember 2-án – röviddel halála előtt – kelt rendeletét. Ebben a várostól járó évi 2000,- Ft járadékot, mely magszakadás folytán korábban a fejedelemre szállott, ezután örökösen a gyulafehérvári kollégiumnak adományozza.

EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK
A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETI LEVÉLTÁR,
DEBRECEN

Bethlen Gábor fejedelem korára vonatkozó levéltári forrásai a következők:

I. Egyházkerületi szekció

1. fond a: A közgyűlési jegyzőkönyvek I. kötetében zsinati végzések az 1614–1629. évekről.

27. d: Bethlen Gábor 1629. évi kiadványa az 1607. évi óvári végzés megújításáról, Alvinczi Péter levele /1621/.

31. a: A debreceni egyházmegye 1615. évvel kezdődő jegyzőkönyve I. kötet.

24. a: Sinai: Miscellanae Historico-Hungarica gyűjteményben 26 Bethlen Gábor korára vonatkozó oklevél másolata található; köztük a fejedelem rendelete a debreceni Kollégium részére kiszolgáltatandó dézsmáról /1615/, rendeletek gonosztevők ellen /1615–1619/, pozsonyi és beszercebányai országgyűlések végzései, köztük a szabad vallásgyakorlatról /1619–1620/, debreceni lelkészi fizetések megállapítása /1621/, Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna levelei különböző ügyekben /1620–1621/, gyászbeszéd, Margitai Péter püspökségének fejedelmi megerősítése /1629/, nemesség adományozás a református lelkészeknek és utódaiknak /1629/.

II. Kollégiumi szekció

1. e: Főiskolai tanulók névjegyzéke 1588-tól.

22: Bethlen Gábor alapítványa a debreceni Kollégium részére /1614/

28: Főiskolai növendékek, tanárok és debreceni lelkészek adatai Bethlen Gábor korából is.

Az egyházkerületi levéltár Bethlen-kori anyagának fenti ismertetése Dr. Kormos László levéltárigazgató szíves tájékoztatójának kivonata.

A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET RÁDAY
GYŰJTEMÉNYÉNEK LEVÉLTÁRÁBAN, Budapest található a Szepesi Kamara anyagából a múlt században kiselejtezett iratok, köztük több intézkedés Bethlen Gábortól /Jerney Gyűjtemény/. Az irathoz részletes elenchus van. /dr. Benda Kálmán szíves közlése./

KÉZIRATTÁRAK

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN egykorú másolatokban őrzött korabeli krónikák /Szalárdi János, Bojthi Veres Gáspár/ között meg kell említeni Rozsnyai Dávid „Erdély országnak története” című 1691-es kezdetű krónikáját, amely feltételezett eredeti kézírású és nem későbbi másolat. /Fol. Hung. 91./

Bár nem eredeti, csak 1724. évi másolat, mégis említésre érdemes és forrásként használható a „Bethlen Gábor bevásárlási számkönyve 1615–27” címet viselő fejedelmi kiadási napló /Fol. Hung. 2202/. A kötet minden vásárlást és sok egyéb kiadást is regisztrál, évenkénti összesítéssel, pontos mennyiség és árjelölés, gyakran a pénzesség átszámítási kulcsát is megadja. – Általában megjelöli a napló a bevásárló nevét, s az árak eredetét; Krakkó, Bécs, Velence, Konstantinápoly rendszeresen szerepel, de Prága, Danczka is előfordul a listán. – A felsorolt árucikkek: szerszámok, nyergek, hintók; élelmiszerek, csemegék, fűszerek, „patika-szerszámok”; ruhá-

zati kellékek, igen sok és drága ékszer, angliai ónedények, velencei és bécsi kristályok, tükrök, festmények, festékek és „képíró arany”; hangszerek beszerzése, valamint a sok kifizetés különböző országokból szerzett hegedűs, lantos, trombitás és „egyéb muzsikások” részére, – mindez az erdélyi fejedelmi udvar gazdagságáról, szokásairól, művelődéstörténeti szerepéről ritka színes és érzékletes képet ad.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÉZIRATTÁRA

A kézirattár jelentős másolat-gyűjteményt őriz Bethlen Gábor fejedelemiségének idejéből kelt iratokról. Tunyogi Józsefnek, a Magyar Tudós Társaság volt levelező tagjának 1834-ben Kolozsvárott készített másolatai Bethlen Gábornak Rhédei Ferenchez, Rimai Jánoshoz, Dóczi Istvánhoz jelentős politikai és katonai kérdésekben íratott leveleit, követutasítások szövegét írják át, a források lelőhelyének pontosabb megjelölése helyett sajnos csak azzal a jegyzettel: „Rredetije, melyből másolatott, nállam van.” /Magyar Irod. ivrét 8. szám/

A külföldi levéltárak iratairól készült másolatokat Lukinich Imre jegyzékelt 1935-ben „A MTA Történettudományi Bizottsága másolat-és kéziratgyűjteményének ismertetése” című munkájában. Ezekben orosz, német, svéd és cseh levéltárak anyagának Erdélyre, illetve Bethlen Gáborra vonatkozó iratairól készült másolatokat sorolja fel.

Bethlen Gábor politikai iratainak, leginkább morva, lengyel politikájával kapcsolatos államiratoknak a másolatát találjuk Litterae Principis Transylvaniae Gabriellis Bethlen címen a Díszművek 66, Történelmi negyed 115. szám alatt őrzött kötetben.

Figyelemre méltó eredeti forrásanyagot tartalmaznak a Bossányi család levéltárának a kézirattárban őrzött Bethlen-kori iratai. /Oklevélgyűjtemény, K 341, 342 és 343 jelzet/. Eredeti fejedelmi adománylevelek, instrukciók találhatók köztük szép számmal; nemesség- és birtokadományok, 1616-ban Gyulafehérvár városának adott vámszedési privilégium, a török császár ünnepélyes fogadására, Bethlen Gábor második házasságának ünnepségére küldött meghívások, postaállítási utasítás, valamint részletes instrukció, mely mindenben szabályozza az udvari alkalmazottak és udvaroncok viselkedését, az udvari etikettet. A hiányzó lapszél miatt nem egészen pontosan állapítható meg, hogy 1620-ban vagy 1621-ben adta-e a fejedelem az utasítást Csuthi Gáspár udvarmesternek. – Az iratok közt fekszik Bethlen Gábor végrendeletének teljes szövege. Az 1629 augusztus 31-én kelt testamentumról a rákövetkező évben Kovacsóczy Farkas kancellár készítette az itt őrzött másolatot. A végrendelet kiegészítéseként részletes felsorolást is találunk az egyes örökösöknek hagyott javokról, majd néhány elmélkedést a fejedelem halála utáni állapotokról. – A Bossányi család levéltárának a fejedelem idejéből származó egész iratanyaga értékes forrás a kor megismeréséhez: Forgách Zsigmond, Thurzó György kiadványai, Robertus Bellarminus kardinális levele Rómából Homonnai Drugeth Györgyhoz /1617/, levelek a kassai, szebeni egyházakkal kapcsolatban tett intézkedésekről, birtokperek, tanúvallomások, végrendeletek. Soraik, mondataik mögött bekémlélhetünk annak a fejedelemnek a világába, aki egész Európa politikájára figyelve alakította Erdély sorsát.

Bár az anyaggyűjtés több szempontú az első felvezetőben ismertem, azelőtt
kell annak néhány népszerűségi is. Sokszor merül fel az a kérdés, hogy a magán-
irodalom mely része kerüljön be a bibliográfiába, és mely részét kell kizárni?
Hozzászóló meg a bethleni irodalomról, hogy a Bethlen Gábor személyiségét tárgyalóban meg-
látja, a szépirodalmi vonatkozású művek is anyaggyűjtés szempontjából nem
kellnek, hogy az általam hirtelen hirtelen a legelső tételben az esetben három tételben
vegyesüljenek. Ezért az előbbi bibliográfiák és repertóriumok hasonló
nem szempontjait igazolom. Másrészt a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
vissza né a bethleni irodalomról. Végül a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
bibliográfia – jelzővel látva – sokkal inkább a személyiséget állítja középpontba, és az
nem jelölésű tárgyat látja.

Bevezetés

Összeállításom biobibliográfia, ezért csak azoknak a műveknek a leírását tartal-
mazza, amelyeknek egésze, vagy terjedelmük túlnyomó többsége, vagy jól elhatárol-
ható része (pl. egy könyv egy fejezete) Bethlen Gáborral foglalkozik. Kihagytam a lexi-
konokat, a tankönyveket, a Magyarország és Erdély általános történetével foglalkozó
munkákat, még akkor is, ha az előbbi szempontnak megfelelnek (pl. A magyar nem-
zet története. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1897–1898, Athenaeum. 1–10. köt.
– Angyal Dávid: Bethlen Gábor uralkodásának kezdete. 6. köt. 1. könyv 6. fejezet
124–164. p. és Bethlen Gábor kora. 6. köt. 2. könyv 165–422. p.). Angyal Dávid idézett
munkája a korábbiak összefoglalásának és sok későbbi mű alapjának tekinthető.

Az anyaggyűjtést az eddig megjelent bibliográfiák, repertóriumok, a Bethlen
Gáborral kapcsolatos könyvek és cikkek hivatkozásai, egyes történészek életét és mun-
kásságát ismertető művek alapján végeztem. A bibliográfiát az 1712 előtti összes, és az
általam el nem érhető 20 későbbi tételtől eltekintve /65, 110, 119, 127, 146, 153, 241,
272, 310–313, 326, 435, 472, 558, 588, 658, 700 726/ a művek kézbevitelével készí-
tettem, így lehetőségem nyílt a forrásmunkákban esetleg előforduló hibák kiküszöböl-
lésére. Sajnos, ez három tételnél (186, 365, 726) nem sikerült, mivel a forrásmunkák-
ban jelzett lelhelyük téves, és hosszú keresés után sem leltem rájuk. Leírásukat mégis
szükségesnek tartottam, azt feltételezve, hogy ezek a művek léteznek.

A második és további kiadásokat általában nem vettem fel, csak akkor, ha azok
javított, bővített kiadások, vagy ha a Bethlen Gáborral kapcsolatos rész az előzőekben
még nem szerepelt (pl. verseskötetek, válogatások). Ha különnyomatról vagy egy mű
ismertetéséről tudomást szereztem, ezt a leírásnál jelölöm. Nagy számukra való tekin-
tetel kivétel tettem Móricz Zsigmond Erdély-trilógiája különböző kiadásainak ismer-
tetéseivel (ld. Móricz Zsigmond irodalmi munkássága. Halálának 10. évfordulójára.
Összeáll. Kozocsa Sándor. Budapest 1952, Művelt Nép. 263 p., 5 t.).

Az 1712 előtt megjelent könyvek címlírását rövidítettem, feltüntetve azok App.
(Apponyi Sándor: Hungarica), RMK és RMNY II. lelhelyét. Az RMNY II. jelenleg
nyomdai kéziratban az Országos Széchényi Könyvtárban található. A leírásokat Dr.
Borsa Gedeon szíves hozzájárulásával közlöm. A Bethlen Gábornak ajánlott, vagy csak
a könyvek leírásához fűzött magyarázatokban vele kapcsolatos tételeket kihagytam, bár
azokban is sok értékes adatot találhatunk, pl. Háportoni Forró Pál /transl./: Quintvs
Cvrtivsnak az Nagy Sandornak macedonok kiralyanak viseltetet dolgairól irattat
historiaia, . . . Debrecen 1619. (RMK I. 485, RMNY II. 1174). Szintén terjedelmi okok-
ból maradtak ki az App., RMK, és RMNY jelzettel nem rendelkező apróbb rölpapok, új-
ságlapok és röpiratok leírásai is, amelyek megtalálhatók: Hubay Ilona: Magyar és
magyar vonatkozású rölpapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtár-
ban 1480–1718. Feuilles volantes, . . . hongrois ou relatifs a la Hongrie, . . . Budapest
1948, Országos Széchényi Könyvtár. 307 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiad-
ványai 28.)

... az anyaggyűjtés több szempontú az első felvezetőben ismertem, azelőtt
kell annak néhány népszerűségi is. Sokszor merül fel az a kérdés, hogy a magán-
irodalom mely része kerüljön be a bibliográfiába, és mely részét kell kizárni?
Hozzászóló meg a bethleni irodalomról, hogy a Bethlen Gábor személyiségét tárgyalóban meg-
látja, a szépirodalmi vonatkozású művek is anyaggyűjtés szempontjából nem
kellnek, hogy az általam hirtelen hirtelen a legelső tételben az esetben három tételben
vegyesüljenek. Ezért az előbbi bibliográfiák és repertóriumok hasonló
nem szempontjait igazolom. Másrészt a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
vissza né a bethleni irodalomról. Végül a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
bibliográfia – jelzővel látva – sokkal inkább a személyiséget állítja középpontba, és az
nem jelölésű tárgyat látja.

A MAGYAR LUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÉNYVTÁRA

1629. évi kiadás. A könyvtárak a magyar irodalomról az előbbi felvezetőben ismertem, azelőtt
kell annak néhány népszerűségi is. Sokszor merül fel az a kérdés, hogy a magán-
irodalom mely része kerüljön be a bibliográfiába, és mely részét kell kizárni?
Hozzászóló meg a bethleni irodalomról, hogy a Bethlen Gábor személyiségét tárgyalóban meg-
látja, a szépirodalmi vonatkozású művek is anyaggyűjtés szempontjából nem
kellnek, hogy az általam hirtelen hirtelen a legelső tételben az esetben három tételben
vegyesüljenek. Ezért az előbbi bibliográfiák és repertóriumok hasonló
nem szempontjait igazolom. Másrészt a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
vissza né a bethleni irodalomról. Végül a bethleni irodalomról az előbbi felvezetőben
bibliográfia – jelzővel látva – sokkal inkább a személyiséget állítja középpontba, és az
nem jelölésű tárgyat látja.

Bár az anyaggyűjtés főbb szempontjait az első bekezdésben ismertettem, szólnom kell annak néhány nehézségéről is. Sokszor merült fel az a kérdés, hogy a marginális irodalom mely része kerüljön be a bibliográfiába, és mely részét kell kirekeszteni. Hol húzható meg a határvonal, hogy a Bethlen Gábor személyiségét gazdagabban megvilágító, a szélesebb környezetre vonatkozó művek is arányosan szerepeljenek? Nem állítom, hogy az általam húzott határ a legjobb. Ebben az esetben három fontos vezérfonalat követtem. Egyrészt az eddigi bibliográfiák és repertóriumok összeállítóinak szempontjaihoz igazodtam. Másrészt terjedelmi okok késztettek arra, hogy a határvonalat ne terjesszem tágabbra, pl. Bethlen Gábor korának egészére. Végül, a bibliográfia – jellegénél fogva – sokkal inkább a személyiséget állítja középpontba, és ezt sem hagyhattam figyelmen kívül.

A bibliográfia szerkezete időrendi, a leírásokat az évenkénti tagoláson belül a következőképpen csoportosítottam:

- Bethlen Gáborról szóló könyvek
- Bethlen Gáborról szóló cikkek

A könyvek a rendsző, a cikkek pedig a folyóiratok, illetve heti- és napilapok betűrendjét követik. Ez a csoportosítás azt az előnyt nyújtja, hogy az évenkénti tagoláson belül a folyóiratok, heti- és napilapok szerint is kereshető bibliográfiai leírás. Az egyöntetűség kedvéért a magyar nyelvű tételeknek megfelelő elnevezéseket és adatsorrendet alkalmaztam. Néhány esetben az altételek nagyobb száma miatt azokat is sor-számoltam (162, 167, 219, 286, 375, 520, 566, 586, 668, 760), míg a Székely Oklevéltár (249) és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek (260) altételeinek kötetnyi terjedelme miatt kénytelen voltam eltekinteni az analitikus feltárástól.

Hálás köszönet illeti meg az Országos Széchényi Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár, a KSH Könyvtára, a Ráday Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, a Hadtörténeti Múzeum Könyvtára és a Sárospataki Nagykönyvtár kedves munkatársait és mindazokat, akik bibliográfiám teljesebbé és jobbá tétele érdekében igen hasznos tanácsokat adtak és fáradoztak.

Megjegyzés: sajnós, szögletes zárójel a fényszedőgép jelkészletében nem szerepel, helyette egyenes zárójelet alkalmaztam.

Anyaggyűjtés lezárva: 1980. április 30.

1613

1. Rervm in Transsylvania anno Domini MDCXIII toto mense Octobri gestarum ordo et series . . . Bartpha (1613), Klöz.
(RMNY II. 1045)

1617

2. Albensis (Johannes): Theses Theologicae de Mundi Gubernatione sive Dei Providentia quas . . . Praeside . . . Dn. Davide Pareo . . . Heidelbergae 1617, Lancelotti.
(App. H2. 720)
3. Bojthi (Veres Casparus): Panegyris in . . . laudes, . . . Dn. Gabrielis Bethlen, . . . Heidelbergae 1617, Albinianis.
(App. H2. 733, RMK III. 1193)
4. Katona (Stephanes): Theses Orthodoxae, de Justificatione Homini peccatoris coram Deo. Quas . . . sub Praesidio . . . Dn. Davidis Parei . . . Heidelbergae 1617, Lancelotti.
(App. H2. 729)

1618

5. Molnár Albert (Szenczi): Secularis Concio Euangelica; az az, Jubileus esztendei praedikato: . . . praedicaltatott Haydelbergában, . . . Scultetus Abraham által. Oppenheim 1618, Basileen.
(RMK I. 482)
6. Vásárhelyi Kerekes István: Az szomorvsaghról, eörömre waltozo versek. Irattatnak az mi kegyelmes vrunknak Bethlen Gabornak . . . tisztessegere. Szeben 1618, (Thilo.)
(RMK I. 483, RMNY II. 1170)

1619

7. Antwoord op den Brieff van den Prince van Transylvanien Gabriel Bethlemi. . . 's Graven-Hage 1619, Meuris.
(App. H2. 750)

8. Articvli dominorum regnicolarvm trivm nationvm regni /Tran/sylvaniae et partium Hungariae/ . . . Claudiopoli 1619, Makai.
(RMNY II. 1185)
9. Bethlen (Gabriel): Brief . . . aen den Heere Graue van Toren in Moravia. 's Graven-Hage 1619, Meuris.
(App. H2. 742, RMK III. 1247)
10. Bethlen (Gabriel): Copia Eines Sendschreibens, . . . An die Herrn Directores des Königreichs Böhheim . . . (Pragae) 1619.
(RMK III. 1258)
11. Bethlen (Gabriel): Copey vanden Brieff des . . . Gabriel Bethlemi. 's Graven-Hage 1619, Meuris.
(App. H2. 744, RMK III. 1248)
12. Bethlen (Gabriel): Schreiben . . . an die . . . Directoren desz Königreichs Böhemb. (S. I.) 1619.
(App. H2. 743, RMK III. 1269)
13. Extract der Vergleichungs-Articul zwischen dem Türckischen Kayser vnd Bethlem Gabor, Fürsten in Siebenbürgen, . . . (S. I.) 1619.
(App. H2. 753, RMK III. 1270)
14. Extract eines Relationschreibens Herrn Bethlehem Gabors, Fürsten in Siebenbürgen, an den Türckischen Kayser . . . (S. I.) 1619.
(App. H2. 754, RMK III. 1271)
15. Hungarischer Trawrbott, welcher desz Königreichs Ungarn gefährlichen Zustand, wie der Fürst in Siebenbürgen Bethlehem Gabor . . . Magdeburg 1619, Francken.
(App. H2. 755)
16. Kalendarium. – Prognosticon Astrologicum . . . 1619. esztendőre. Debreczen 1619, Lipsiai.
(RMK I. 488)
17. Ortelius (Hieronymus): De Chronycke van Hungarië . . . Amsterdam 1619, Cloppenburch.
Ehhez tartozik: Het vyfde Deel tvervolch vande Hongarische Oorlogen, . . . Amsterdam 1623, Cloppenburch.
(App. H2. 747)
18. Pareus (Johannes Philippus): Delitiae Poetarvm Hvngaricorum. . . Francofvrti 1619, Fischer.
(App. H2. 748)
19. Qvi quae vult, dicit; quae non vult, avdiat. /Kassa 1619–1621, Festus./
(RMNY II. 1218)
20. Regni Hungariae occupatio. Kurtze svmmarische doch gründliche Relation von dem Fürsten in Siebenbürgen Bethlehem Gabor. . . Prag 1619, Emmerich.
(App. H2. 759)
21. Representation des occvrences d'Allemagne, Boheme, Moraueie, Austriche, 8c Hongrie par lettres escrites du 9 8c 10 d'Octobre 1619. (S. I.) 1619.
(App. H2. 763)

1620

22. Advis de Boheme, Hongrie et d'Allemagne. (S. I.) 1620.
(App. H2. 772)
23. /Alvinci Péter/: Machiavellizatio qua vnitorvm animos Iesvaster quidam dissociare nitivt (illorum est titulus). /Cassoviae/ 1620, /Festus/.
(RMNY II. 1207)
24. (Articvli dominorum, baronvm, magnatvm et nobilivm caeterorvmque statvum et ordinum regni Hungariae in diaeta eorum Psoniensi . . .) Cassoviae (1620), /Festus/.
(RMNY II. 1209)
25. Articuli dominorum . . . statuum et ordinum regni Hungariae in diaeta eorum Psoniensi ad festum divi Martini episcopi anni . . . Psonii 1620.
(RMK II. 407, RMNY II. Appendix 113)
26. Artyckelen van het Eeuwich Verbondt, ghemaect tusschen Frederick, Koninck van Bohemen, . . . Met . . . Gabriel, Prince van Hungarian ende Transsylvanien, . . . Amsterdam 1620, Kloppenburgh.
(App. H2. 774)
27. Bethlen (Gabriel): Copen van eenighe Brieven van den Doorluchtigsten Heere, Gabriel Koningh van Hongarien etc. aen den Doorluchtigsten Heere Frederick Koningh van Bohemen . . . Amsterdam 1620, Brandt.
(App. H2. 768)
28. Copia Vertages welchen die Römische auch zu Hungern vnd Böhmen Königliche Mayestet Ferdinandus der Ander . . . an Gabriel Bethlehem . . . abgehen . . . lassen. (S. I.) 1620.
(App. H2. 775)
29. Edictalis S. C. R. Maiestatis Cassatio inique praetensae, et ipso jure nullae Electionis Gabrielis Bethlen . . . Viennae 1620.
(RMK I. 496) Az egyes kiadásokat ld. még: (RMK III. 1285, 1286, 1319, 1320, 1324, 1342)
30. Extract eines schreibens welches auss Prag, . . . wegen zerstörung der Thumbkirchen . . . in offnen truck geben. Sampt einem schreiben an die Ottomanische Porten. (S. I.) 1620.
(App. H4. 1998)
31. Fedus Ungaro-Bohemicum, . . . Cosmopoli 1620.
(App. H2. 779)
32. II. Ferdinánd császárnak semmisítő Decretuma, mely által Bethlen Gábornak . . . ellene mondott. Bécs 1620.
(RMK I. 496, RMNY II. 1201)
33. Gründlicher und warhaffter Bericht; wassmassen der Durchleuchtig Fürst uund Herr, Herr Gabriel Bethlen, . . . zum König in Vngarn erwehlet . . . (S. I.) 1620.
(App. H2. 780)
34. The Late Good Svccesse and Victory . . . Vnto which is added the Articles of agreement, made betweene the faid King of Bohemia and Bethlem Gaber, Prience of Hungaria and Transsilvania. Middelburg 1620, Schilders.
(App. H4. 2003)
35. Milotai Nyilas István: Sz. Davidnak huzadik soltaranak rövid praedicatiok szerint valo magyarazattya, . . . Cassau 1620, Festus.
(RMK I. 501, RMNY II. 1216)

36. The Present State of the Affaires betwixt the Emperor and King of Bohemia' . . . – Together With the Occurrents lately happened in the Armies of Generall Veere the Princes of the Vnion, and Spinola. (S. l.) 1620.
(App. H4. 2004)
37. Querelarvm Incltyi Regni Hvngariae . . . Defensio. (Posonii) 1620.
(RMK II. 409)
38. Sechs Vnterschiedliche, hochwichtige vnd erhebliche Schreiben vnd Bedencken . . . (S. l.) 1620.
(App. H2. 782)
39. Des Türkischen Kaysers Hülff dem Fürsten inn Siebenbürgen Betlehem Gabor nunmehr erwöhlten König in Vngarn, vnd desselben Ständen auch der confaederirten Landen versprochen. Pressburg 1620.
(RMK II. 410, RMNY II. Appendix 116)
40. Verre-Kijcker. Ofte Secrete Fransch-Engelsch-Hollandtsche Instrvctie ghegheven aen Fredericvs de Vyfde Paltz-graue aen den Rhijn, ende Keurvorst. Overgheset uyt het Latijn, ende nu tot het ghemeijne beste in't licht gebracht . . . (S. l.) 1620.
(App. H4. 2005)
41. /Bethlen Gábor: Litterae mandatoriae Gabrielis regnorum Hungariae Transylvaniaeque principis, . . . / /Leutschoviae 1620–1621, Schültz./
(RMNY II. 1227)

1621

42. (Articvli dominorvm baronvm, magnatvm et nobilivm, caeterorvmque statvum et ordinvm Regni Hungariae in generali eorundem dieta Novisoliensi . . .) /Cassoviae/ (1621), /Mollerus/.
(RMK II. 412, RMNY II. 1241)
43. (Articvli dominorvm, baronvm, magnatvm et nobilivm caeterorvmque statvum et ordinvm regni Hungariae, in generali eorundem diaeta Cassoviensi, . . .) /Kassa/ (1621), /Mollerus/.
(RMK II. 414, RMNY II. 1242)
44. /Balásfi Tamás/: Magyar orszagnak mostani állapottyáról egy hazája-szeretőe igaz magyar embernek tanachlása. /Bécs/ 1621, /Gelbhaar/.
(RMK I. 517, RMNY II. 1234)
45. Balásfi (Thomas): De Fidelitate Svbditorvm Erga Principes. . . Posinii 1621, Lvtzenkirch.
(App. H4. 2006, RMK III. 1332)
46. Bethlen (Gabriel): Copia Betlehem Gabors an Pfaltzgraff Friderichen . . . abangenen . . . Schreibens. (S. l.) 1621.
(App. H2. 787, RMK III. 1337)
47. Bethlen (Gabriel): Copia Eines Schreibens, . . . an einen Fürsten der Tartarn . . . Augsburg 1621, Mangin.
(RMK III. 1317)
48. Bethlen (Gabriel): Copia Eines Schreibens, . . . an einen Fürsten der Tartarn . . . (S. l.) 1621.
(RMK III. 1338)

49. Bethlen (Gabriel): Copia Gabrielis Bethlenii an der Tartarn Fürsten abgangesenes Schreiben, . . . (S. l.) 1621.
(RMK III. 1336)
50. Bethlen (Gabriel): Copia Literarum a Domino Georgio Chezio, . . . interceptarum . . . Augustae Vindel 1621.
(App. H2. 788, RMK III. 1318)
51. Bethlen (Gabriel): Copia van een zekere Missieve die Gabriel Koninck van Hungarien, aen den Marck-Grave van Jagerensdorp, . . . geschreven. (S. l.) 1621.
(App. H2. 789, RMK III. 1341)
52. Bethlen (Gabriel): Copia Zweyer Schreiben, . . . (S. l.) 1621.
(RMK III. 1339)
53. Bethlen (Gabriel): Lettre De Betlehem Gabor . . . Au Roy De Tartarie . . . (S. l.) 1621.
(RMK III. 1340)
54. Bocatius, Joannes: Epigramma gratulatorium ob theurgiam et sabbathi faustissimam triadem, . . . Cassoviae 1621, Mollerus.
(RMK II. 415a, RMNY II. 1243)
55. Bocatius, Joannes: Gabriel, rex Hungariae potentissimus, princeps Transylvaniae serenissimus, . . . Cassoviae 1621, Mollerus.
(RMK II. 415b, RMNY II. 1244)
56. Extract desz Schlesischen Fürstentags Beschluss . . . (S. l.) 1621.
(App. H2. 794, RMK III. 1344)
57. Extractus Ex Litteris Georgii Chezii ad Majest. suam Caesar. datis. Gabriel Bethlem Tartarico Principi scribendo quomodo auxilium Tartaricum sollicitet. (S. l.) 1621.
(RMK III. 1343)
58. La grande et hevrevse Victoire . . . contre les gens de Bethleem Gabor, . . . Bruxelles 1621, Hoyemaeker.
(App. H2. 797)
59. Historica narratio de rebellione Hungarorum per Betlenum Gaborem procurata, . . . Antverpiae 1621, Verhouius.
(App. H2. 795)
60. Kurtze und Gründtliche Neue Zeitung welcher massen sich der Marggraff von Jägerndorff . . . Troppaw newlich bemächtiget . . . (S. l.) 1621.
(App. H2. 796)
61. Der Röm: Kay: Auch zu Hungern und Böheim König: Mayest: Edictal Cassation der widerrechtlichen, vermeinten für sich selbst nichtigen Wahl Gabrieln Betlen, im Königreich Hungern. . . Augspurg 1621, Mangin.
(App. H2. 791)
62. Syllecta Scholastica. . . Collectore Alberto Molnar. Heidelbergae 1621.
(App. H4. 2009, RMK III. 1330)
63. Tractätlein (Drey vnderschiedliche –). (S. l.) 1621.
(RMK III. 1345)
64. Des Türkischen Kaysers Hülff dem Fürsten im Siebenbürgen Betlehem Gabor nunmehr erwöhlten König in Vngarn, vnd desselben Ständen auch den conföderirten Landen versprochen. Pressburg 1621.
(RMK II. 421, RMNY II. Appendix 119)

/65./ /Közlés Bethlen Gáborról./ = Corrant or Weekly News 1621 szeptember 22.
/Ld. A legrégebb angol újság Bethlen Gáborról. 500./

1622

66. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum // regni Transylvaniae et partium regni Hungariae eidem subjectarum in generalibus eorum comitijs in civitate Bistriciensi . . .) (Claudiopoli 1622 typ. Heltanis.) (RMK I. 525a, RMNY II. 1268)
67. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae in generalibus eorum comitijs et civitate Colosvar, . . .) (Claudiopoli) 1622 (typ. Heltanis.) (RMK I. 525c, RMNY II. 1267)
68. Balam: A True Relation of svch Battailes as have beene fought of late, betwixt Bethlem Gabor, and the Emperor. . . . (S. I.) 1622. (App. H2. 800)
69. Redmeczki T. János: Az Felseges Bethlen Gabornak . . . Öt rendbeli . . . Isten Anya Szentegy hazaval cselekedet jo tetemenyerül . . . Kassa 1622, Festus. (RMK I. 523, RMNY II. 1265)

1623

70. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem subjectarum, in generalibus eorum comitijs in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár/ (1623) /typ. principis/. (RMK I. 527b, RMNY II. 1286)
71. /Malingre (Claude): Histoire Générale de la Rebellion de Bohême . . . Paris 1623, Petitpas. (App. H2. 804)

1624

72. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem subiectarum, in generalibus eorum comitijs in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár/ (1624) /typ. principis/. (RMK I. 538b, RMNY II. 1305)
73. Exequiae principales, az az Halotti pompa . . . Karolyi Svsannanak . . . az felseges Gabornak . . . szerelmes házas-társanak . . . utolso tisztesseg tetetet 1622. esztendőben, . . . Fejer-Varat 1624, Valasz-uti es Mezleni. (RMK I. 539, RMNY II. 1306)
74. Exequiarum Caeremonialium . . . Svsannae Caroli . . . Fejer-varat 1624, Valasz-uti - Mezleni. (RMK I. 539, RMK II. 428, RMNY II. 1307)
75. Plosarius, Dorotheus: Oratio apologetica Pro serenissimo Gabriele Bethleno. Posonii 1624. (RMK II. 429, RMNY II. Appendix 123)

1625

76. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum comitijs in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár/ (1625) (Meszleni.) (RMK I. 545a, RMNY II. 1329)
77. Lettre d'un Grand, a un sien amy svr la deffaitte générale, de l'armée du Duc de Thilly, . . . Paris 1625, Tovchard. (App. H2. 808)
78. /Limitatio rerum forensium./ /Gyulafehérvár 1625 (M)/eszleni./ (RMK I. 545b, RMNY II. 1331)
79. Opitz (Martin): Glückwünschung auff der . . . Fürstin . . . Annen Sophien, . . . Hertzogin zu Braunschweig . . . Zurückkunft aus Siebenbürgen. (S. I. 8c a.) /1625-1626./ (App. H2. 809)

1626

80. (Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum comitijs in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár/ (1626) (Meszleni.) (RMK I. 555a, RMNY II. 1356)
81. Erythraeus (Johannes): Cento Virgilianus, Nuptiis . . . Gabrielis . . . Trans. Principis . . . et . . . Catharinae . . . Brandenburgicae . . . consecratus. Cassovia 1626, Schultz. (RMK II. 442, RMNY II. 1359)
82. Kecskeméti K. (Gregorius): Ulysses Pannonicus . . . Franekerae 1626, Academia. (RMK III. 1397)
83. /Limitatio rerum forensium./ (Limitatio az országnak generális gyüleseben.) /Gyulafehérvár/ (1626) /typ. principis/. (RMK I. 555b, RMNY II. 1357)
84. /Marussy András/ Marvsi (Andreas): Thalassio Nuptialis. . . Principi . . . Gabrieli, . . . et Catharinae Brandenburgicae . . . acclamata . . . Cassoviae 1626, Schultz. (RMK II. 444, RMNY II. 1303)
85. Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre . . . Bartfan 1626, Klösz. (RMK I. 549/1, RMNY II. 1347)
86. Teutovillanus (Andreas): Corona Nuptialis. . . Gabrielis . . . Trans. Principis . . . et Catharinae Brandenburgicae . . . Bartphae 1626, Klösz. (RMK II. 440, RMNY II. 1349)
87. Le triomphe amirable observé en l'aliance de Bethleem Gabor Prience de Transilvanie, avec la Princesse Catherine de Brandebourg. . . Paris 1626, Martin. (App. H2. 810)
88. Wolphius (Ioannes): Sacrum Nuptiale, . . . Principi . . . Gabrieli . . . et . . . Catharinae Brandenburgicae . . . dedicatum . . . Cassoviae 1626, Schultz. (RMK II. 446, RMNY II. 1365)

1627

89. (Articvli dominorvm regnicolarvm trivm nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum comitijs in civitatem Albam-Iuliam, . . .) /Gyulafehérvár/ (1627) /typ. principis./ (RMK I. 561c, RMNY II. 1382)
90. Enss, Caspar: Fama Austriaca, das ist, . . . Verzeichnuss denckwürdiger Geschichten, welche sich in den nechstverflossenen 16 Jahren . . . begeben haben. . . . Sampt einem . . . Stam Register dess . . . Hauses Oesterreich. Cölln 1627, Brachel – Hohenberg. 916 p., 15 t. (App. H2. 814)
- /Bethlen Gábor képmása. 307. p./
- Bethlen Gabor Bildtnuss. 307–348. p.
91. /Limitatio rerum forensium./ /Gyulafehérvár, 1627 typ. principis./ (RMK I. 561a, RMNY II. 1385)
92. Limitatio rerum forensium. Gabriel Dei gratis . . . Transylvaniae princeps . . . Az aros emberek . . . limitatiojok. Gyulafehérvár 1627. (RMK I. 561b, RMNY II. Appendix 129)
93. /Limitatio rerum forensium./ /Gyulafehérvár 1627 typ. principis./ (RMK I. 561d, RMNY II. 1386)

1628

94. (Articvli dominorvm regnicolarvm trivm nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum comitijs in civitate Albae-Iuliae, . . .) /Albae Iuliae/ (1628) /typ. principis./ (RMK I. 569a, RMNY II. 1407)

1629

95. (Articvli dominorvm regnicolarvm trivm nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in generalibus eorum comitijs, in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár 1629. typ. principis./ (RMK I. 580b, RMNY II. 1429)
96. Prodomus Funestus. Qui . . . conclusus et comprehensus per Michaelem K. Varadinum Contrascibam Scholae suae Patriae Varadinae. Debrecini 1629, Rheda. (RMK I. 580, RMNY II. 1428)

1630

97. Alsted, Johann Heinrich: Disputatio theologica de Deo, quam illo ipso duce in illustri schola Bethlemiana, quae aest // Albae Iuliae, . . . Albae Iuliae 1630, Effmurd. (RMK II. 458, RMNY II. 1461)

98. (Articvli dominorvm regnicolarvm trivm nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in generalibus eorum comitijs, in civitate Alba-Iulia, . . .) /Gyulafehérvár 1630 typ. principis./ (RMK I. 580a, RMNY II. 1462)
99. (Articuli dominorvm regnicolarvm trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorundem comitijs in civitate Alba Julia, . . .) (Albae Iuliae 1630 Effmurd.) (RMK I. 592a, RMNY II. 1463)
100. Epicedia dicta . . . Gabrieli principi . . . Transylvaniae . . . A professoribus illustris scholae Bethlenianae . . . Albae Iuliae 1630 Effmurd. (RMK II. 460, RMNY II. 1468)
101. //1/ Kalendarium Christus urunk születése után való esztendőre irattatod d. David Herlicivs által. – //2/ (Prognosticon astrologicum, azaz practica ez esztendőre /1631./, mellyet . . . irt . . . doctor David Herlicius. . .) Colosvarat /1630/ (Abrugi). (RMK I. 1791, RMNY II. 1477)

1631

102. Elegidia et Poematia epidictica unâ cum ad vivum expressis Personarum iconibus. Upsaliae 1631. (App. H4. 2024)

1632

103. Gewisse Avisen oder Zeitung. Wie der Rakoczy des grossmächtigen Fürsten und Herrn, Herr Bethleheim Gabors Bruder sampt den jungen Fürsten in Siebenbürgen, . . . Schleusingen 1632, Hoffmann. (App. H2. 824)

1635

104. Ritratti et Elogii di Capitani Illvstri Dedicati All'Altezza Serenissima di Francesco d'Este Dvca di Modona. . . . Roma 1635, Totti. (App. H4. 2029)

1636

105. Finett (Sir John): Finetti Philoxenis: Som (sic) choice Observations . . . touching . . . Forren Ambassadors in England. London 1636, Twyford – Bedell. (App. H2. 850)

1666

106. Bethlen (Johannes): Das bedrängte Dacia. . . . Nürnberg 1666, Gerhard.
(RMK III. 2355)

1667

107. Béthune /Henry de/: Ambassade extraordinaire de Messieurs les Duc
d'Angoulesme, . . . Paris 1667, Prevveray.
(App. H2. 953)

1668

108. Wassenberg (Eberhardus): Everhardi Wassenbergii Embericensis. Commen-
tarium de Bello, inter Invictissimos Imperatores Ferdinandos II. & III. Et
Fridericum Palatinum, Gabrielem Bethlenum, . . . Francofurti 1668,
Hummius.
(App. H2. 846)

1683

109. Instructio Statuum et Ordinum Regni Hungariae in moderna eorum Congre-
gatione per Celsissimum Principem partium Regni Hungariae Dominum,
Dn. Emericum Teckeli, . . . (S. I.) 1683.
(App. H4. 2151)

1693

- /110./ Zinkgräf, Julius Wilhelm: Teutsche Apophthegmata. Leipzig 1693.
- /Egy Bethlen Gábor-adoma./ 399. p.

1740

111. Roe (Sir Thomas): The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the
Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive: . . . London 1740,
Richardson.
(App. H4. 2454)

1779

112. Ioannis Com. de Betlen Commentarii de Rebus Transsilvanicis proximis ab
obitu Gabrielis Betlenii triginta quatuor annis gestis. Editio nova. Viennae
1779, Kurzböck. 1-2. köt.

1791

113. Sándor István: A Magyarokról. 27. Betlen Gáborról.
- Sokféle 1791. I. darab 48-50. p.

1792

114. Horányi, /Ferenc Elek/ Alexius: Nova Memoria Hungarorum et provincialium
scriptis editis notorum. Pars I. Pestini 1792, Trattner. XXIV, 788, /12/ p., 1 t.
- Bethlen Gábor. 458-467. p.

1798

115. Scriptores rerum hungaricum minores. Ed. Martinus Georgius Kovachich.
Budae 1798. 1-2. köt.
- Relatio legationis Georgii Hosszútóthy, qua ad principem Transylvaniae
Gabrielem Bethlen functus est. 1. köt. 277-286. p.

1800

116. Benkő Ferentz: Parnassusi időtöltés. 7. 1796. Enyedi ritkaságok. Egy kis tólda-
lékkal. Kolozsvár 1800, Hochmeister. 98. p.
- /Bethlen Gáborról./ 2-8. p.

1801

117. M/olnár/ J/ános/: Némelly nevezetes emberekről. Bethlen Gábor. = Magyar
Könyv-ház 1801. 15. szakasz 24-27. p.

1803

118. Sándor István: Magyar Könyvesház, avagy a' magyar könyveknek kinyom-
tatások ideje szerént való rövid említésök. Győr 1803, Streibig. 285 p.
- 1624 Fejérvár. Exequiae Principales, . . . /Károlyi Zsuzsanna gyászbeszé-
deinek szerzői./ 23. p.

1807

- /119./ Burk, John: Betlen Gabor, Lord of Transylvania. London 1807.

1808

120. Bethlen Gábor ő Nsaga nagy neve napján jelentett öröm 1808. esztendőben. Kolosvár 1808, Református Kollégium. 8r. 6 lev.

1809

121. Monumenta Ungrica. Ed. Joh/annes/ Christianus Engel. Vienné 1809. XXIV, 479 p.
– Casparis Böithini Pannonii de rebus gestis magni Gabrielis Bethlen . . . Anno Domini 1624. 237–444. p.

1815

122. Régi tábori parancsolatok. 1. Fejedelem Bethlen Gáboré.
– Erdélyi Múzeum 1815. 3. füz. 179–180. p.

1816

123. Pray, /György/ Georgius: Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coevis documentis illustratus. Collegit, et . . . digessit – , . . . Edidit et . . . auctarium adiecit Jac/obus/ Ferdin/andus/ Miller. Pestini 1816, Trattner 1–2. köt.

1817

124. /Döbrentei Gábor/ D. G.: Néhai felséges Betlen Gábor lakodalmában Cassa. 1626. Bethlen Gabor Lakodalmara czinalt ekessegek Cassa. = Erdélyi Múzeum 1817. 8. füz. 189–191. p.

1823

125. Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. 4. Hrsg. /von Joseph/ von Hormayr, /Alajos/ Mednyáns/z/ky. Wien 1823, Härter.
– (Bethlen Elek): Gabriel Bethlen. 453–516. p.

1826

126. Santo, G/aspar de/ M/onte/: Der von den Generale des Jesuiten-Ordens Mutius Vitellescus für . . . Katharina von Siebenbürgen am 15. Juli 1638 ausgestellte Gnadenbrief. Eine geschichtliche Untersuchung. H. n. /1825 után/, ny. n. 22 p.
/127./ Bethlen Gábor névalírása. – Hébe 1826. Melléklet.

1830

128. J/ankovich/ M/iklós/, W/adasi/: Szerentsétlen Brandenburgi Katalin hercegnének, Bethlen Gábor hitvessének, fejedelmi Emlék Könyvéről és Életéről értekezés – . . . Pest 1830, Trattner – Károlyi. 22 p.
129. /Jankovich Miklós, Wadasi/ J*.: Brandeburgi Katalin, Bethlen Gábor Hitvessének fejedelmi Emlék könyvéről. /Egy 1630-i ének szövegének közlésével./ = Tudományos Gyűjtemény 1830. 14. évf. 3. köt. 40–59. p.

1831

130. Vajna /Z/'Sigmond: Májusi Idvezlet a' Természet' örök Urához, ahoz alkalmaztatott Énekkal. Más Emlék-napi hálás Idvezlet, . . . Bethlen Gáborhoz . . . Nagy Enyed 1831, Ref. Koll. 40 p.
/Koll. 2./
131. 1617. márc. 6. Bethlen Gábor levele a török muftihoz. Közli Thaisz András. = Sas 1831. 1. köt. 148–150. p.

1832

132. Almásy Ferencz: A' bölts fejedelem' és haza atya' emléke. Nagy Enyed 1832. Ref. Kollég. 85 p.
/Koll. 5./
133. Almásy Ferencz: A' bölts fejedelem' és haza atya' emléke. – M. Szabó Ferentz: Nemzeti trophoeum, melyel Ditsó Fejedelem' Iktári Bethlen Gábor' Becses Emlékezetét meg ujitotta . . . Nagy Enyed 1832, Ref. Koll. 109 p.
/Koll./
134. M. Szabó Ferentz: Nemzeti trophoeum, melyel Ditsó Fejedelem' Iktári Bethlen Gábor' Becses Emlékezetét meg ujitotta . . . Nagy Enyed 1832, Ref. Koll. 88–109. p.
/Koll. 6./

1833

135. Bethlen Gábor nejének, Károlyi Zsuzsának halála és temetése. 1–2. Közli László Elek. = Nemzeti Társalkodó 1833. 1. félév. 21–22. sz. 330–336., 349–352. p.

1835

136. Faragó Jó'/z/sef: A' N. Enyedi Év. Réf. Fő Oskola' alapítója iktári Bethlen Gábor' megújított emlékére egy beszéd melyet . . . elmondott – . . . Enyed 1835, /Ref. Kolleg./ 3, 34–48, 2 p.
/Koll. 8./

1847

156. Waltherr László: Bethlen Gábor címeré. 1–2. = Magyar Akadémiai Értesítő 1847. 7. évf. 1. sz. 41–46. p., 2 t., 238–239. p.
157. Keul József: /Bethlen Gábor-óda./ Korány c. emlékkönyv. Nagyenyed 1847.

1848

158. Bethlen Gábor. = Ábrázolt Folyóirat 1848. 1. évf. 9. sz. 65. p.

1851

159. Egy régi okirat. – /Bethlen Gábor nejeének Károlyi Zsuzsannának Rosnyó városa részére kiadott oltalomlevele. 1621 apr. 27./ Közli Nagy Iván. = Pesti Napló 1851. 2. évf. 279. sz. 2. p.
160. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása új udvarmestere Csuthi Gáspár részére. Közli Toldy Ferenc. = Új Magyar Múzeum 1851–52. 2. évf. 1. köt. 11. füz. 683–686. p.

1853

161. Szalárdi János siralmas magyar krónikája kilencz könyvei. Kéziratok után szerk. B/áró/ Kemény Zsigmond. Pest 1853, Emich. 680, XVI h. /Újabb Nemzeti Könyvtár./
- 2. könyv. Mellyben rövideden megíratnak Bethlen Gábor fejedelemnek, utána Catharina fejedelemasszonynak és Bethlen István fejedelemnek idejebeli dolgok, üdösbik Rákoczi György idejéig. 31–74. h.

1855

162. Erdélyi történelmi adatok. Szerk. és kiad. Mikó Imre. 1. köt. Kolozsvár 1855.
1. Toldalagi Mihály emlékirata. 219–243. p.
  2. Toldalagi Mihály levelei Bethlen Gábor fejedelemhez. 248–249. p.
  3. Székelyek fejenkénti katonáskodását tanúsító fej/e/delmi rendelet Udvarhelyszék minden rendű székely lakósihoz. Alba Julia, 1615 január 18. 273–275. p.
  4. Az udvarhelyi várról. /Bethlen Gábor okirata./ Cassoviensi, 1621 máj. 6. 275–276. p.
  5. Bethlen Gábor levele szövérdei Gáspár János portai követéhez. Saarffalva, 1617 augusztus 28. 316–319. p.
  6. Bethlen Gábor saját kézzel írott levele ugyanazon követhoz. Fogaras, 1617 október 13. 319–320. p.
  7. Bethlen Gábor levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez. Novisoly, 1620 augusztus 30. 321–324. p.
  8. Bethlen Gábor saját kézzel írt levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez. Tirnavia, 1620 szeptember 17–18. 324–332. p.

9. Bethlen Gábor levele Dóczi István és Balassi Ferenc portai követekhez. Poson, 1620 november 12. 332–336. p.
  10. Bethlen Gábor levele Dóczi István és Balassi Ferenc portai követekhez. Tirnavia, 1620 dec. 8. 336–346. p.
  11. Bethlen Gábor levele portai követeihez. Tirnavia, 1621 febr. 10. 346–359. p.
  12. Bethlen Gábor levele Mikó Ferenc, konstánczinápolyi követhoz a német-s persa-török politicáról. Alba, 1627 okt. 22. 360–368. p.
- A leveleket közli Ötvös Ágoston.

1856

163. Erdélyi történelmi adatok. Szerk. és kiad. Mikó Imre. 2. köt. Kolozsvár 1856.
- Behlen Gábornak adott Athnéme. 336–342. p.
  - Rozsnyai Dávid verse Bethlen Gáborról. 342–343. p.
  - Bethlen Gábornak Dóczi István és Rimay János portai követekhez saját kézzel írt levele. Posoni, 1621 március 20. 383–393. p.
  - Bethlen fejedelemnek Rimay Jánoshoz sajátkezűleg írt levele. Újvár, 1621 április 19. 393–400. p.
164. Kemény János erdélyi fejedelem Önéletírása. Kiadta Szalay László. Pest 1856, Heckenast. VIII, 543, /1/ p. /Magyar Történelmi Emlékek 1./
165. Bethlen Gábor Erdély fejedelme, Magyarország egy része ura. 1–3. = Pesti Napló 1856. 7. évf. 479–2062., 483–2066., 491–2074. sz. 2–3., 1., 1–2. p. /A 3. rész végén folytatást ígérnek, ezt azonban sehol nem találtam meg./
166. Bethlen Gábor jelleme egykorú vélemények szerint; s 1616 s 1619-beli levelei. Közli gróf Kemény József. = Új Magyar Múzeum 1856. 6. évf. 1. köt. 1. füz. 16–27. p.

1857

167. Oklevelek Bethlen Gábor 1619–21. hadjáratai történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. = Magyar Történelmi Tár 1857. 4. köt. 183–224. p.
1. A Ferdinánd és Bethlen Gábor biztosai közt tartott nagy-károlyi összejövetel végzései. Kelt Nagy-Károlyban 1619. mart. 26-án. 186–192. p.
  2. Az 1619-dik évben Sept. 21-én Kassán tartott országgyűlés végzései. Kelt 1619. sept. 16. 192–197. p.
  3. Bethlen Gábor, Illyei Gábor damasdi kapitány s országposta által a portán levő követjeivel tudatja szerencsés előhaladását, Bécs ostromát, s a portán ellene emelt vádak alól kitisztítja magát. Kelt 1620. febr. 20-án. 197–213. p.
  4. A cseh főlkettek a magyarországiaktól mint szövetségesektől segítséget kérnek. Kelt 1620. maj. 4. 213–215. p.
  5. A Beszterce-bányai egyezkedés Bethlen Gábor és a magyarországi RR. közt. Kelt Beszterce-Bányán 1620. julius 14-én. 215–217. p.
  6. Bethlen Gábor levele testvére Bethlen Istvánhoz, melyben érsekujvári diadalmát s Bouquoi elestét írja le. Kelt 1621. júl. 11-kén. 217–219. p.

7. Bethlen István tudósítja a vezírbasát Bethlen Gábor hadjárata s diadalairól. Kelt 1621. aug. 7-én. 219–222. p.
 8. Bethlen Gábor levele a cseh rendekhez az ottani ellenséges törekvések kitudására. Kelt Magyar-Bródon 1621. november 5 dikén. 223–224. p.

1858

168. Erdélyi történelmi adatok. Szerk. és kiad. Mikó Imre. 3. köt. Kolozsvár 1858.
 – Bethlen Gábor levele Szent-Páli Kornis Ferencz udvarhelyszéki királybíróhoz 1614-ről. Alba Julia, 1614 szeptember 2. 330–331. p.
 – Mehemet basa levele Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez 1619-ről. Buda, 1619 november 11. 334. p.
 – Eghri István tábori jelentése Bethlen Gábor fejedelemhez 1621-ről. Zólyom, 1621 július 3. 341–343. p.
 – Bethlen Gábor levele Sáros vármegyéhez 1621-ről. Gyarmat, 1621 július 11. 344–345. p.
 169. Mentovich F/erenc/: Bethlen Gábor halála. = Marosvásárhelyi Füzetek 1858. 1. köt. 2. füz. 182–184. p.
 170. P. Szathmáry Károly: Nemzeti képcsarnok. Bethlen Gábor. = Szépirodalmi Közlöny 1858. 1. évf. 28–2. sz. 666–670. p.

1859

171. /Rab István/ Zajzoni: Kordalok. Bécs 1859, Szerző. 4, 146 p.
 – Bethlen Gábor. (Vig elbeszélés.) 106–112. p.
 172. Bethlen Gábor levele Pázmány Péter esztergami érsekhez. Tyrnaviae, 1622 jan. 14. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1859. 2. évf. 19. sz. 149–150. p.
 173. Bethlen Gábor levele Bornemissza Jánoshoz. Nouizolii, 1620 aug. 20. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1859. 2. évf. 42. sz. 333. p.
 174. Bethlen Gábor levele az erdélyi szászokhoz. Tyrnaviae, 1621 apr. 5. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1859. 2. évf. 42. sz. 333. p.
 175. Bethlen Gábor levele Pázmány Péter bibornok-érsekhez. Belus, 1622 jan. 17. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1859. 2. évf. 48. sz. 381. p.
 176. Bethlen Gábor levele Pázmány Péterhez. Colosuár, 1623 jun. 30. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1859. 2. évf. 48. sz. 382. p.
 177. Mediasch 22. Februar 1614. Gabriel Bethlen befiehlt den Patronen im Regner Kapitel die Arende an die Pfarrer pünktlich zu entrichten. = Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens 1859. U.F. 1. köt. 4. füz. 234–235. p.
 178. Adalék Bethlen Gábor jelleméről. 1620. oct. 29. Közli Podhradczky József. = Magyar Történelmi Tár 1859. 6. köt. 246–253. p.
 179. /Titkos szerződés Mátyás és Bethlen Gábor közt./ Közli Szilágyi Sándor. = Új Magyar Múzeum 1859. 9. évf. 1. köt. 10–11. füz. 433–438. p.
 180. Bethlen Gábor Nagy-Ekemező régi kiváltságát, hogy a bűnügyekben ítéltet, megerősíti. Közli Szilágyi Sándor. = Új Magyar Múzeum 1859. 9. évf. 1. köt. 10–11. füz. 430–433. p.

1860

181. Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Szerk. és kiad. Veszely Károly. 1. köt. Kolozsvár 1860, Római kath. lyceum. 436 p.
 /A mű 2. kötete Az Erdélyi Róm. Kath. Püspöki Megye autonómiája... címen jelent meg./
 – /Bethlen Gábor levelei./ 289–290., 394–396. p.
 182. Bethlen Gábor nyilatkozata az ő lovasaihoz. Leuchoviensi, 1620 máj 17. Közli Ránosztai Rezső. = Delejtű 1860. 3. évf. 10. sz. 74–75. p.
 183. Bethlen Gábor levele /Hatvani Zsigmond főispánná választásáról/. Alba Julia, 1610 nov. 3. Közli Szilágyi Sándor. = Delejtű 1860. 3. évf. 13. sz. 100. p.
 184. 1620–1624. – Bethlen Gábor levelei Nagy-Szombat városához. 1–3. Közli Knauz Nándor. = Delejtű 1860. 3. évf. 20., 28., 31. sz. 156., 220., 245. p.
 185. Bethlen Gábor levele Alvinczi Péterhez. 1626. máj. 31. és 1629. sept. 20. Közli Szilágyi Sándor. = Sárospataki Füzetek 1860. 4. évf. 6. füz. 550–553. p.
 (186.) Bethlen Gábor a szaldobosi savanyúvízben. Közli Szilágyi Sándor. = Új Magyar Múzeum 1860. 10. évf. 2. köt. 424. p.

1861

187. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. 1859–1861. 1. köt. Szerk. Brassai Sámuel. Kolozsvár 1861, Ev. Ref. Főtanoda. 158 p.
 – Ferudin Beg „Szultáni okmányok gyűjteménye” című könyvét ismerteti és belőle mutatóványokat közöl Vámbéry Armin. 63–68. p.
 Mutatóványok:
 – 1627. maj. 24. Fordítása azon levélnek, melyet Bethlen Gábor magyar király Murteza pasához, a budai helytartóhoz küldött. 65–67. p.
 – 1626. dec. 5. Fordítása annak a levélnek, melyet Bethlen Gábor magyar király a fővezérhez intézett. 67–68. p.
 188. Bethlen Gábor fejedelem végrendelete. Költ. 1629, november 1. 1–4. Közli Tüske Sándor. = Delejtű 1861. 4. évf. 6–9. sz. 43–44., 51–52., 60–62., 68–69. p.
 189. Bethlen Gábor levele Zmeskál barsi alispánhoz. Tyrnaviae, 1621 apr. 23. Közli Szontagh Daniel. = Delejtű 1861. 4. évf. 29. sz. 239. p.
 190. Ötvös Ágoston: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. = Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közlönye 1861. 2. köt. 2. sz. 153–244. p.
 /Kivonat: Budapesti Szemle 1861. 12. köt. 388–392. p./
 – Okmányos toldalék. I. Dr. Scultetus levele Bethlen Gáborhoz. Berlin 1625. aug. 13. 209–210. p.
 191. Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből 1228–1634. Közli Horváth Mihály. 1–2. = Magyar Történelmi Tár 1861. 9. köt. 97–176., 1862. 11. köt. 125–196. p.
 – 238. Az Erdélyből kiűzött s török földre bujdosott nemesség folyamodása a szultánhoz /1603/. 162–163. p.
 – 239. Ugyanazok Haszán pasa nagyvezírhez. /1603/. 163. p.
 – 242. Bethlen Gábor Czerah Mehemet vezír-pasához. 165–166. p.

- 253. Bethlen valamely biztosának utasítása Sopron városához. 174–175. p.
- 254. Bethlen Gábor utasítása Csuthi Gáspár udvarmestere számára. 175–183. p.
- 255. Bethlen Gábor utasítása Alsó-balászfalvi Cserényi Farkas . . . követ számára. 183–186. p.

1862

- 192. Érdekes reform. egyházi irodalmi régiségek. Közli Thaly Kálmán. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1862. 5. évf. 49. sz. 1560–1566. h.
  - „Betlehem Gábornak hálaadó éneke melyet írt az ő ellenségén vött győzedelme után.” 1562–1565. h.
- 193. Bethlen Gábor fejedelem néhány levele /1619–1621/. Közli L/ichner/ P/ál/. = Sárospataki Füzetek 1862. 6. évf. 5. füz. 449–451. p.

1863

- 194. Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. /Szerk. Szalay László./ Pest 1863–70, Lauffer – Stolp. 1–3. köt.
- 195. Bethlen Gábor 1619–1621.-dik évi táborállásai. Számos ezen hadjárat alatt eladományozott s beírt jószágok felemlítésével. Közli Ráth Károly. = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1863. 2. köt. 255–269. p.
- 196. Török portáni követ-költség /Bethlen Gábor idejében/. Közli Géresy Kálmán. = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1863. 2. köt. 287–288. p.
- 197. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem zálogba veszi Hunyad várát s ahhoz tartozó jószágokat. 1617. Közli Csukási Károly. = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1863. 2. köt. 380–383. p.
- 198. Bethlen Gábor udvara. = Koszorú 1863. 1. évf. 1. félév 3. sz. 67–69. p.

1864

- 199. Jósika Miklós: A végváriak. Regény Bethlen Gábor fejedelem korából. Pest 1864, Heckenast. 1–3. köt.
  - /Jósika Miklós Újabb regényei 15–17./
- 200. Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjtés s jegyzetekkel ellátá Thaly Kálmán. Toldalék: A bujdosó Balassa Bálintnak két eddigelé ismeretlen költeménye. Pest 1864, Lauffer. 1–2. köt.
  - Bethlen Gábor. („Gabriel Princeps Transylvaniae.”) – A XVII-ik század első feléből. – 1. köt. 104–109. p.
  - Bethlen Gábor diadal-éneke. 1618–1629. Eredeti címe: „Betlehem Gábornak hálaadó éneke melyet írt az ő ellenségén vött győzedelme után.” 1. köt. 110–117. p.
  - Hungaria. (Bethlen Gábor idejéből.) 1. köt. 118–123. p.

- 201. /Batizfalvi István/ B. I.: Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin. = Házi Kincstár 1864. 5. évf. 4. sz. 49–54. p.
- 202. Salamon Ferenc: Az erdélyi fejedelmek kora. = Az Ország Tükre 1864. 3. évf. 13. sz. 146–149. p.
- 203. Hazánk múltjából. 7. Két levél a szultáni okmányok gyűjteményéből. (Vámbéri Armin fordítása szerint.) = Az Ország Tükre 1864. 3. évf. 19. sz. 221–222. p.
  - Bethlen Gábor királynak a fővezérhez intézett levele. Körmöcz Bánya, 1626 decz. 5. 221–222. p.
  - Felelet, mely Erdélyország harácsa beérkeztekor iratott. (Kelet nélkül.) 222. p.
- 204. Bethlen G. a lelkészeket és maradékaikat nemesi rangra emeli. /Marosvásárhely, 1629. aug. 27./ Közli Mikolaj János. = Sárospataki Füzetek 1864. 8. évf., 1. U.F. 8. füz. 724–733. p.

1865

- 205. Károlyi Zsuzsánna erdélyi fejedelemnő levelei férje Bethlen Gáborhoz. Közli Milecz János. = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1865. 3. köt. 193–212. p.
- 206. Bethlen Gábor fejedelem levele Virginás János hagyatékát illetőleg. Beszterce, 1617 február 6. Közli Szilágyi Sándor. = Hazánk s a Külföld 1865. 1. évf. 27. sz. 426. p.
- 207. Bethlen Gábor fejedelem születési háza Maros-Illyén. = Hazánk s a Külföld 1865. 1. évf. 40. sz. 629. p.
- 208. Nemes Ödön: Bethlen Gábor születési helye Maros-Illyén. = Hazánk s a Külföld 1865. 1. évf. 40. sz. 631. p.
- 209. Kőváry L/ászló/: A nemzeti fejedelemség udvari szertartásai. 1–3. = Korunk Tárcaja 1865. 1. évf. 18–20. sz. 138–139., 148–150., 154–155. p.
- 210. Életrajzi töredékek. Bethlen Gábor 1616. = Korunk Tárcaja 1865. 1. évf. 26. sz. 208. p.
- 211. Hajnik Imre: Az 1621-ki nagyszombati gyűlés és Pozsony meghódítása Ferdinándnak. = Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közlönye 1865. 5. köt. 1. sz. 141–157. p.
- 212. Szakácskésztmények Bethlen Gábor erdélyi fejedelem lakodalmán 1626. Közli Milesz Béla. = Vasárnapi Újság 1865. 12. évf. 27. sz. 339. p.

1866

- 213. P. Szathmáry Károly: Bethlen Gábor ifjúsága. Történelmi regény. Kiad. a Kisfaludy-Társaság. Pest 1866, Emich. 1–2. köt.
- 214. Nevezetes aláírások. Brandenburgi Katalin, Erdély fejedelemnője, 1630-ból. Közli Szilágyi Sándor. = Hazánk s a Külföld 1866. 2. évf. 50. sz. 798. p.
- 215. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a protestáns szövetség. = Kolozsvári Nagy Naptár 1866. 2. évf. 51–61. p.
- 216. Székely Ádám: Öt évi küzdelem Erdély fejedelmi székéért. 1–3. = Székely Néplap 1866. 1. évf. 17–19. sz. 130–132., 138–139., 145. p.

217. Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. /Toldalagi Mihály – Tassi Gáspár./ Közli Salamon Ferencz. Pest 1867, Ráth XLV, 288 p.
Ism.: Szilágyi Sándor. = Budapesti Szemle 1867. 8. köt. 25. füz. 124–128. p.
218. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. = Budapesti Szemle 1867. U.F. 7. köt. 22. füz. 217–218. p.
219. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Pest 1867, Akadémia. 74 p.
/Értekezések a történelmi tudományok köréből. I. 6./
Kivonata: = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1867. 1. évf. 8. sz. 182–184. p.
Ism.: Csillagh Gyula. = Tanügyi Füzetek 1868. 2. köt. 2. füz. 59–60. p.
1. Bethlen kiegyezése az universitással. 6. p.
  2. 1613. dec. 4., 10., 23. Bethlen az universitásnak. 7. p.
  3. 1613. dec. 13. A szász universitás körlevele. 14. p.
  4. 1614. jan. 13. A rendek az universitáshoz. 16. p.
  5. 1614. jan. 23. Bethlen hitlevele az universitáshoz. 17. p.
  6. 1614. jan. 23. A fejedelmi tanács Szkenderhez. 24. p.
  7. 1614. febr. 8. Bethlen levele Dóczy /András/-hoz. 28. p.
  8. 1614. febr. 9. Bethlen körlevele seregfelültetésről. 30. p.
  9. 1614. febr. 15. Bethlen Péchy Simonnak. 31. p.
  10. 1614. febr. 15. Ugyanaz ugyanannak. 32. p.
  11. 1614. febr. 21. Bethlen az universitásnak. 33. p.
  12. 1614. marc. 15. A megyesi végzések. 37. p.
  13. 1614. marc. 15. Bethlen Szkendernek. 42. p.
  14. 1614. jun. 29. A Bethlennek adott athnámé. 49. p.
  15. 1614. dec. 4. Bethlen egy magyarországi főúrnak. 55. p.
  16. 1614. dec. 4. Bethlen az oláh vajdának. 57. p.
  17. 1614. dec. 30. Bethlen Szkendernek. 58. p.
  18. 1615. jan. 3. Bethlen körlevele a magyarországiakhoz. 60. p.
  19. 1615. jan. 14. Bethlen Forgách Zsigmondhoz. 62. p.
  20. 1615. jan. 14. Bethlen Dóczy Andrásához. 63. p.
  21. 1615. jan. 28. Bethlen egy basához. 65. p.
  22. 1615. febr. 10. Bethlen menedéklevele a hajdúkhöz. 66. p.
  23. 1615. máj. 6. A nagyszombati béke. 69. p.
  24. A titkos pontok. 72. p.
220. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor trónfoglalásáról. = Budapesti Szemle 1867. U.F. 9. köt. 28. füz. 91–93. p.
221. /Fabó András/ Garády: Az 1626. pozsonyi béke s előzményei. = Budapesti Szemle 1867. U.F. 9. köt. 29–30. füz. 197–244. p.
222. Bethlen Gábor egyik érdekes levele. Balásfalva, 1628. márc. 8. Közli Szilágyi Sándor. = Hazánk s a Külföld 1867. 3. évf. 10. sz. 148–149. p.

223. Sasinek, F/rantišek/ V/iktor/: Denník vyjednávání mieri medzi Ferdinandom II, cisárom a kr. uh. a Gabrielom Bethlenom r. 1623, v Banskej Bystrici. = Letopis Matice slovenskej 1868. 5. évf. 2. sz. 5–55. p.
224. Fabó András: Rajzok a magyar protestantizmus történelméből. Szerk. –. Kiad. a váci ág. vall. ev. gyülekezet. Pest 1868, Hornyánszky – Träger. VIII, 238 p.
– Győry Vilmos: Iktári Bethlen Gábor Erdély fejedelme és Magyarország választott királya. (Történelmi rajz.) 9–35. p.
– Roth Márton: Bethlen Gábor kora. Németből ford. Brocken Lajos. 35–77. p.
225. Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Mediasch. 1867/8. Veröffentlicht vom . . . Johann Obert. Hermannstadt 1868, Drotleff. 81 p.
– Heinrich, /Károly/ Carl: Gabriel Bethlen. 5–52. p.
226. P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főiskola története. Nagy-Enyed 1868, Szerző. XIII, 3, 352, 2 p.
– Bethlen Gábor mint alapító. 27–38. p.
227. Károlyi Zsuzsánna levelei. (Férjéhez: Bethlen Gábor fejedelemhez.) Közli (H. L.) = Fővárosi Lapok 1868. 5. évf. 300. sz. 1196–1197. p.
228. –yi.: Bethlen Gábor. = Magyarország Képekben 1868. 2. köt. 70–72. p.
229. Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai ref. paphoz. /1627 ápr. 3./ Közli Szilágyi Sándor. = Századok 1868. 2. évf. 4. füz. 227–238. p.

230. Fabó, /András/ Andreas: Skizzen aus der Geschichte des ungarischen Protestantismus. Red. von –. Hrsg. von der Waitzner Evangelischen Gemeinde. Pest 1869, Osterlamm. VIII, 247 p.
– Győry, /Vilmos/ Wilhelm: Gabriel Bethlen von Iktár, Fürst von Siebenbürgen und erwählter König von Ungarn. (Geschichtliche Schilderung.) 9–37. p.
– Roth, /Márton/ Martin: Die Zeiten Gabriel Bethlen's. 38–74. p.
231. /Kun Béla, Kókai/: Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest 1869, Aigner – Rautmann. 31 p.
Ism.: Szilágyi Sándor: Könyvismertetés. 1–2. = Budapesti Közlöny 1869. 65. sz. 820–821. p., 71. sz. 902–903. p.
232. Egy adat Bethlen Gábor lakodalmához. = Budapesti Közlöny 1869. 221. sz. 3206–3207. p.
233. Gergely Lajos: Egy régi kézirat. /Károlyi Zsuzsanna végtiszteltetére mondott prédikációk./ = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 85. sz. 365. p.
234. Br. . . .: „Egy régi kézirat”-hoz adalék. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 87. sz. 374. p.
235. Eötvös Lajos: Még egyszer az „Egy régi kézirat” cikkhez. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 89. sz. 381. p.
236. Gergely Lajos: Br. . . . úr felvilágosítása a „régii kézirat” ügyében. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 90. sz. 385. p.
237. Walther Géza: Még egyszer az „Egy régi kézirat”-hoz. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 97. sz. 417. p.

238. Néhai felséges Bethlen Gábor lakodalmában, Cassa 1626. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 100. sz. 431. p.
 239. Gergely Lajos: Utoljára a „régí kézirat”-ról. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 106. sz. 454. p.
 240. Eötvös Lajos: Hetedik czikk a „régí kézirat”-ról. = Magyar Polgár 1869. 3. évf. 114. sz. 485–486. p.

1871

- /241./ Burenstamm, Carl: Förteckning på hanskripter rörande Sveriges historia. Haag 1871. /4/, 94, /2/ p., 3 t.
 242. A Kemény-család fejedelmi ágának okmánytára. Közügyek 1538–1722. Közli P. Szathmáry Károly. Pesten 1871, Akadémia. X, 273, /1/ p.
 /Magyar Történelmi Tár 18./
 – Kemény János levele atyjához Kemény Boldizsárhoz, melyben többek között Bethlen Gábor hanyatló egészségéről is ír. 37–40. p.
 – Brandenburgi Katalin körrendelete, melyben Hunyad megye rendeit, férje Bethlen Gábor temetésére s egyszersmind országgyűlésre is meghívja. 43–45. p.
 – Bethlen Gábor árszabálya 1627. Közli Nagy Iván. 206–249. p.
 243. Fekete Mihály: Bethlen Gáborné temetése. (Meghalt Kolozsvárt, 1622-ben, május 13-kán.) 1–5. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1871. 1. évf. 8–12. sz. 63–65., 73–74., 80–82., 90–91., 102–103. p.
 244. 1619. dec. 26. – Pozsonyban a római katolikus nagy templomban Bethlen Gábor fejedelem s több protestáns főurak jelenlétében, magyar református pap prédikál és Urvacsoráját oszt. Közli /Fabó András/ Garády. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1871. 2. évf. 1–2. füz. 67–68. p.
 245. Kemény János levele atyjához Kemény Boldizsárhoz, melyben többek között Bethlen Gábor hanyatló egészségéről is ír. Közli P. Szathmáry Károly. = Magyar Történelmi Tár 1871. 18. köt., 2. F. 6. köt. 37–40. p.
 246. Brandenburgi Katalin körrendelete, melyben Hunyad megye rendeit, férje Bethlen Gábor temetésére s egyszersmind országgyűlésre is meghívja. = Magyar Történelmi Tár 1871. 18. köt. 2. F. 6. köt. 43–45. p.
 247. Árucikk szabályzata 1627 és 1706 évekből. Adalékul a XVII. és XVIII. század ipar- és erkölcs-történetéhez. Közli Nagy Iván. = Magyar Történelmi Tár 1871. 18. köt. 2. F. 6. köt. 199–273. p.
 – /Bethlen Gábor Gyulafehérváron nyomtatásban is kiadott árszabályozó rendelete 1627-ből./ 206–249. p.

1872

248. Illésy György Költeményei. Bev. Vadnai Károly: Illésy György emlékezete. Pest 1872, Athenaeum. XVI, 254 p.
 – Bethlen Gábor szakála. 83–87. p.

249. Székely oklevéltár. Szerk. /1–4./ Szabó Károly, /5–7./ Szádeczky Lajos. Kolozsvárt 1872–1898, Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága. 1–7. köt. – 4. köt. 1264–1707. 1895. 374 p.
 – 6. köt. 1603–1698. 1897. 480 p.
 250. /Rómer Flóris/ R.: Két érdekes irnedvtartó. = Archeologiai Értesítő 1872. 6. köt. 4. sz. 99–102. p.
 – Bethlen Gábor irnedvtartója. 101–102. p.
 251. A Bethlen Gábor által alapított gyula-fejérvári főiskola törvényei. 1–4. Közli Szabó Károly. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1872. 2. évf. 53–1–56–4. sz. 4–5., 13–14., 20–21., 28–30. p.
 252. Magyar régiség. Folytatás a' Ro'snyai Török Dávid jegyzeteiből. 1611. /Bethlen Gábor levele a fővezér Achmed basának./ Közli Lócsei Sp/ielenberg/ Sámuel. = Hon és Külföld 1872. 2. évf. 28–29. sz. 109–110. p.
 253. Hornyik János: Még egyszer. „Emlékezzünk régiekrül.” 17. Házi János, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek tyatója vagy török deákja. = Kecskeméti Lapok 1872. 5. évf. 44. sz. 1. p.
 254. /Thaly Kálmán/ Valentinus Bujdosó: Károlyi Zsuzsánna, magyar királyné. = Századok 1872. 6. évf. 1. füz. 126–127. p.

1873

255. A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme. Összeáll. Kis Ferencz. Székely-udvarhely 1873, Becsek. 108, 6, /2/ p.
 – /1626 augusztus 22. Bethlen Gábor consensus ad Szöcs Zsófia (özv. Békási Jánosné) testamentumára./ Okmánytár V. 4–5. p.
 256. Szilágyi Sándor: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Budapest 1873, Akadémia. 96 p., 1 t.
 /Értekezések a történelmi tudományok köréből. II. 8./
 Ism.: = Századok 1873. 7. évf. 7. füz. 522–523. p.
 257. P. Szathmáry Károly: A fejedelem órája. 1–5. = Athenaeum 1873. 1. köt. 9–13. sz. 523–529., 592–598., 655–661., 714–720., 777–785. p.
 258. Bethlen Gábor államszerződésai. /Kivonat Szilágyi Sándornak az 1873. márczius 10-én tartott akadémiai felolvasásából./ = Athenaeum 1873. 1. évf. 11. sz. 699–703. p.

1874

259. /Thaly Kálmán/ Valentinus Bujdosó: Bethlen Gábort urául, királyául elismerő magyar levél Radul moldvai vajdától, 1623. = Századok 1874. 8. évf. 1. füz. 59–61. p.

1875

260. Monumenta comitalia regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1875–1898, Akadémia. 1–21. köt.

- /Monumenta Hungariae Historica III./
- 6. köt. 1608–1614. 1880. 560 p.
  - 7. köt. 1614–1621. 1881. 567 p.
  - 8. köt. 1621–1629. 1882. 544 p.
  - 10. köt. 1637–1648. 1884. Pótlék: 502–508. p.
261. Bethlen Gábor néhány éremtani okmánya. Közli Érdy János. = Magyar Történelmi Tár 1875. 20. köt., 2. F. 8. köt. 280–288. p.
262. Gunyirat Bethlen Gábor idejéből. Közli Szilágyi Sándor. = Századok 1875. 9. évf. 6. füz. 382–396. p.
263. Egy adat a czéhek történetéhez. /1628. apr. 25. Gyula-Fehérvár. – Bethlen Gábor fejedelem megerősíti a marosvásárhelyi borbélyok céhlevelét./ Közli K. Papp Miklós. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 6. sz. 917–921. p.
264. Bethlen Gábor és a felső magyarországiak. (1614–1619.) 1–7. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 13–19. sz. 1025–1029., 1041–1044., 1057–1060., 1073–1076., 1089–1092., 1105–1108., 1125–1127. p.
265. Bethlen Gábor és a felső magyarországi mozgalmak történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 24. sz. 1205–1209. p.
266. Okmányok és levelek az 1611-ik év történetéhez. /1611. jan. 26. Targovist. – Bethlen Gábor fejedelem adománylevele, melyben Radul vajda kapitányának, Halmágyi Istvánnak minden jószági, javai, abban az országban levők, adatnak Petki Jánosnak./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 44. sz. 690–691. p.
267. Levéltári adatok a XVI. és XVII-ik század történetéhez. IV. /1616. nov. 7. Fogaras. – Bethlen Gábor fejedelem oklevele Keresztesy Pálnak jószági ügyében./ Közli /K. Papp Miklós/. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 50. sz. 792–794. p.
268. Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. /1613. júl. 3. Cassovia és júl. 8. Vizakna. – Bethlen Gábor fejedelem két levele Dóczi Andrásához./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 51. sz. 802–805. p.
269. Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. /1613. júl. 30. N.-Szeben. – Bethlen Gábor fejedelem levele Dóczy Andrásához./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 52. sz. 821–822. p.
270. Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. /1613. szept. 22. Gyula-Fehérvár. – Bethlen Gábor levele Dóczy Andrásához./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 52. sz. 823–824. p.
271. Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. /1613. okt. 3. Kolosvár. – Bethlen Gábor levele Dóczy Andrásához./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Lapok 1875. 2. évf. 52. sz. 824. p.

1876

- /272./ Krüner, Friedrich: Johann v. Rusdorf, kurpfälzischer Gesandter u. Staatsmann während d. 30 jährigen Krieges. Halle 1876, Gesenius. 122 p.
/„Ahol Bethlen Gábor tárgyalásaira úgy egykorú, nekünk hozzáférhetetlen nyomtatványok, mint még kiadatlan levelek is említettnek.” (Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Budapest 1929, Magyar Szemle Társaság. 298. p.)/
273. /Thaly Kálmán/ Valentinus Bujdosó: Gábor király; Zsuzsánna királyné 1621. = Századok 1876. 10. évf. 2. füz. 169–172. p.

274. Vegyes adatok gyűjteményemből. /1628. jún. 21. Gyula-Fehérvár. – Keresztesy Pál reversalisa a fejedelemhez való hívségéről./ Közli K. Papp Miklós. = Történelmi Lapok 1876. 3. évf. 17. sz. 257. p.

1877

275. /Áldor Imre/: Erdély aranykora. Budapest 1877, Franklin, 112 p.
/Történelmi Könyvtár 34./
/Koll. 2./
276. Tadra, Ferdinand von: Beiträge zur Geschichte der Feldzüge Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. im Jahre 1623. Nebst Originalbriefen Albrecht's von Waldstein. = Archiv für österreichische Geschichte 1877. 55. köt. 2. füz. 401–464. p.
/Klny. is./

1878

277. Gindely, Anton: Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung: Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. Zweiter Band. Prag 1878, Tempsky. XVI, 442 p.
– 6. fejezet. Bethlen Gábor. 254–290. p.
278. Érmészeti adalék. Bethlen Gábor pénzverési rendelete. 1625. Közli Thallóczy Lajos. = Archeologiai Értesítő 1878. 12. köt. 7. sz. 260–261. p.
279. A szalánczi vár donjonjában levő címerekről. Közli Myskovszky Viktor. = Archeologiai Értesítő 1878. 12. köt. 9. sz. 339–342. p.
– Bethlen Gábor címere. 341. p.
280. Bethlen Gábor fejedelem végrendelete. Költ 1629-en 1. nov. Közli Koncz József. = Erdélyi Híradó 1878. 2. évf. 1–15., 17–21. sz.
/Klny. is./
Ism.: – Deák Farkas. = Archeologiai Értesítő 1878. 12. köt. 5. sz. 180–181. p.
– Deák Farkas: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete. (1629. aug. 31. nov. 1.) = Századok 1878. 12. évf. 5. sz. 465–474. p.
281. Bethlen Gábor levele Alvinczi Péter kassai ref. főpaphoz, a gyula-fejérvári tanoda ügyében. Balásfalva, 1628. márcz. 8. Közli Szabó Károly. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1878. 8. évf. 45. sz. 540–541. p.
282. Magyarországi eseményekről szóló XVI. és XVII. századbeli külföldi röpiratokat . . . = Magyar Könyvszemle 1878. 3. évf. 3. füz. 161–163. p.
283. Deák Farkas: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete. /1629. aug. 31. nov. 1./ = Századok 1878. 12. évf. 5. sz. 465–474. p.
284. Bethlen Gábor portai ajándékra szánt vásárlásai 1620-ból. Közli Fehérpataky László. = Történelmi Tár 1878. 3. füz. 678–679. p.

1879

285. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiad. Szilágyi Sándor. Budapest 1879, Akadémia. XIV, /2/, 496 p.
Ism.: Acsády Ignác. = Pesti Napló 1879. 30. évf. 43. sz. r. k. 1–2. p.

286. Radvánszky Béla, báró: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest 1879–1896, Hornyánszky. 1–3. köt.
Ism.: Krenner Miklós. = Erdélyi Múzeum 1879. 14. köt. 1. füz. 44–46. p.
1. Bethlen Gábor nyugtája 1621. 2. köt. 1879. 236. p.
2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása új udvarmestere Csuthi Gáspár részére. 1620 után. 3. köt. 1879. 167. p.
3. Bethlen Gábor levele vargyasi Daniel Mihályhoz . . . 1627. 3. köt. 1879. 67–68. p.
4. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete. 1629. nov. 1. 3. köt. 1879. 257. p.
5. Bethlen Gábor meghívja vargyasi Dániel Mihályt a megholt fejedelem asszony Károlyi Zsuzsanna temetésére. Kelt Kolozsvár, 1622. maj. 18. 3. köt. 1879. 378–379. p.
6. Brandenburgi Katalin körrendelete, melyben Hunyad vmegye rendeit meghívja Bethlen Gábor temetésére. 1629. decz. 20. 3. köt. 1879. 379. p.
287. Bethlen Gábor levele Alvinczi Péterhez. Közli Szilágyi Sándor. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1879. 9. évf. 3. sz. 26–27. p.
288. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor jellemzése, saját leveleiből. Bethlen Gábor politikai levelei c. kiadvány bevezetése. Kivonat. = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1879. 13. évf. 1. sz. 8. p.
289. Bethlen Gábornak és nejeének Károlyi Zsuzsánnának levelezése. Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1879. 2. füz. 201–218. p.
/Kiny. is./
290. Bethlen Gábor fejedelem uralkodásának történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1879. 2–4. füz. 219–261., 429–465., 742–786. p.
291. Ujabb regesták a külföldi levéltárakból. 1–3. Közli Marczali Henrik. = Történelmi Tár 1879. 2–4. füz. 353–371., 529–557., 787–796. p.
292. Az angol kir. levéltárnak Bethlen Gábor történetére vonatkozó oklevelei. Közli Marczali Henrik. = Történelmi Tár 1879. 3. füz. 539–557. p.
293. A gyula-fehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1879. 4. füz. 797–805. p.

1880

294. Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Irták: Szilágyi Sándor, Karsay Sándor, Szeremlei Sámuel, Jakab Elek, Szabó Károly. Budapest 1880, Magyarországi Protestánsok Egyesülete. 144 p.
/Protestáns Theologiai Könyvtár 13./
/A Magyarországi Protestánsok Egyesülete Kiadványai 17./
– Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a kassai pap. 1–24. p.
295. Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880, Akadémia. /2/, VIII, 456 p.
– Bethlen Gábornak a fém-bányászatra vonatkozó intézkedései. 226–228. p.
– Bethlen Gábor erdélyi fejedelem az ottani pénzverde és bányászat gondviselését Nagy-Bánya városra bízta. 1620. 416–418. p.
– Bethlen Gábor fejedelem privilégiuma az erdélyi bányászat számára. 435–436. p.

296. Károlyi Árpád: Bethlen Gábor levelei. = Budapesti Szemle 1880. 22. köt. 44. sz. 252–294. p.
297. Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. 1–3. Közli Nagy Gyula. = Történelmi Tár 1880. 3–4. füz. 425–443., 699–706. p., 1881. 1. füz. 87–97. p.
298. Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. 1–3. Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1880. 3–4. füz. 444–489., 707–740. p., 1881. 2. füz. 283–343. p.

1881

299. Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Irták: Szilágyi Sándor, Karsay Sándor, Szeremlei Sámuel, Jakab Elek, Szabó Károly. Budapest 1881, Franklin. 144 p.
– Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a kassai pap. 1–24. p.
300. Szilágyi Sándor: Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII-ik század elejéről. Budapest 1881, Akadémia. 23 p.
/Értekezések a történelmi tudományok köréből. IX. 7./
301. Bethlen Gábor és Kendy István. /Bethlen Gábor levele Rhédey Ferenchez./ Közli Szilágyi Sándor. = Erdélyi Protestáns Közlöny 1881. 11. évf. 16. sz. 125–127. p.
302. Jancsó Benedek: Bethlen Gábor magyarsága. 1–3. = Magyar Nyelvőr 1881. 10. köt. 4., 6–7. füz. 176–180., 268–272., 312–315. p.
303. Keserői Dayka János levele Bethlen Gáborhoz. Alba Julia, 1623. ápr. 9. Közli Szilágyi Sándor. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 1881. 3. évf. 1. füz. 32–34. p.
304. Bethlen Gábor levele Korothnai Farkashoz. Fogaras 1619. febr. 19. Közli Szilágyi Sándor. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 1881. 3. évf. 5–6. füz. 258–259. p.
305. Demkó Kálmán: Adatok az 1619–20-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. = Századok 1881. 15. évf. 5. füz. 431–443. p.
306. Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király. (1625–1628.) – Közlemények a koppenhágai kir. levéltárból. – Közli Fraknói Vilmos. = Történelmi Tár 1881. 1. füz. 98–113. p.
/Kiny. is./
307. Az Iktári Bethlen-család történetéhez. Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1881. 1. füz. 192–193. p.
308. A kis gróf utazásához. /Bethlen Gábor levele Bethlen Péter külföldi tanulmányútja ügyében./ Közli /Szilágyi Sándor/ Sz. S. = Történelmi Tár 1881. 1. füz. 197–199. p.
309. Bethlen Gábor és a porta. 1–2. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1881. 4. füz. 593–640. p., 1882. 1. füz. 34–77. p.
- /310./ Szilágyi, /Sándor/ Alexander: /Georg Homonnay und Gabriel Bethlen./ Ism.: = Ungarische Revue 1881. 2. füz. 187. p.
- /311./ Szilágyi, /Sándor/ Alexander: Einen Vortrag über Peter Nápolyi, den Diplomaten des Fürsten von Siebenbürgen Gabriel Bethlen. Ism.: = Ungarische Revue 1881. 6. füz. 544. p.

/312./ Szilágyi, /Sándor/ Alexander: Geheime Punkte der Tyrnauer Friedensschlüsse zwischen Matthias II. und Gabriel Bethlen im Jahre 1615 und 1617.
Ism.: = Ungarische Revue 1881. 7–8. füz. 678. p.

/313./ Szilágyi, /Sándor/ Alexander: Das Verhältniss Gabriel Bethlen's zu Gustav Adolf.
Ism.: = Ungarische Revue 1881. 10–11. füz. 909. p.

1882

314. M.-Szigeti Helvét hitv. Lyceum értesítője az 1881/2. évről. U.F. 9. évf. Kiad. Szilágyi István. M-Sziget 1882, Máramarosi Részvény. 44 p.

– Géresi Imre: Rövid méltatása az erdélyi fejedelmek kulturális érdekeinek, közelebbi tekintettel Bethlen Gáborra és Máramaros megyére. 12–18. p.

315. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta –. Budapest 1882, Akadémia. 30 p.

/Értekezések a történelmi tudományok köréből. X. 1./
/Hiányzik az okleveles rész./

316. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta –. Budapest 1882, Akadémia. 75 p.

/Okleveles résszel együtt./

317. Balázs József: Bethlen Gábor emlékezete. – Óda. – = Közérdek 1882. 1. évf. 23. sz. 1–2. p.

318. Bethlen-ünnepély. = Közérdek 1882. 1. évf. 23. sz. 2. p.

319. Pázmány Péter egy ismeretlen levele Bethlen Gáborhoz. Közli Fraknoi Vilmos. = Magyar Könyvszemle 1882. 7. évf. 4. füz. 351–356. p.

320. Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsánához. Közli Gergely Sámuel. = Történelmi Tár 1882. 1. füz. 124–133. p.

/Klly. is./

321. Bethlen Gábor sajátkezű följegyzése. /Bejegyzés Ortelius Jeromos nagy atlaszában./ Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1882. 1. füz. 207. p.

322. Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetések történetéhez. /A stockholmi kir. svéd államlevéltárban és upsalai egyetemi könyvtárban levő eredeti s egykorú példányokról./ Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1882. 2. füz. 235–278. p.

323. Bethlen Gábor születési házának emléke. Közli Szabó Károly. = Történelmi Tár 1882. 3. füz. 585–586. p.

324. Gergely Samu: Adalék „Bethlen Gábor és a porta” című közleményhez. 1–3. = Történelmi Tár 1882. 3. füz. 434–469. p., 1883. 1. füz. 131–154. p., 4. füz. 609–644. p.

325. Szilágyi, /Sándor/ Alexander: Gabriel Bethlen und die schwedische Diplomatie. = Ungarische Revue 1882. 6. füz. 457–488. p.

/326./ Szilágyi, /Sándor/ Alexander: /Gabriel Bethlen und die Juden./
Ism.: = Ungarische Revue 1882. 8–9. füz. 753–754. p.

1883

327. /Szilágyi Sándor/-i.: Bethlen Gábor halálához. = Századok 1883. 17. évf. 7. füz. 693. p.

328. Bethlen Gábor második házasságához adatok. Közli -Ó -A. = Történelmi Tár 1883. 1. füz. 204–208. p.

329. A „Collectio Camerariana”-ból. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1883. 2. füz. 217–261. p.

1884

330. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. Budapest 1884, Akadémia. 21 p.

/Értekezések a történelmi tudományok köréből. XI. 6./

331. Bethlen Péter utazása történetéhez. Közli /Gergely Sámuel/ G. S. = Történelmi Tár 1884. 3. füz. 590–592. p.

1885

332. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor. Pozsony 1885, Stampfel. 28 p.

/Magyar Helikon 46./

333. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor életrajza. Pozsony – Budapest 1885, Stampfel. 28 p.

/Magyar Helikon 46./

/Koll. 4./

334. Weber Samu: Bocskay István és Bethlen Gábor egyik hű emberéről. /Bocaius Jánosról./ = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1885. 28. évf. 22. sz. 693–696. h.

335. /Szilágyi Sándor/ Sz. S.: Bethlen Gábor ifjúságából. = Századok 1885. 19. évf. 1. füz. 68–72. p.

336. Bethlen Gábor levelei. 1–3. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1885. 2–4. füz. 209–256., 431–480., 623–673. p.

1886

337. Magyar Helikon. Jeles magyar államférfiak életrajz-gyűjteménye. Szerk. Helmár Agost, Mangold Lajos. II. oszt. 2. köt. Pozsony – Budapest 1886, Stampfel. – Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor. 1–28. p.

338. Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum venetorum republica. A velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. . . szerk. Óváry Lipót. Budapest 1886, Akadémia. 822, /2/ p.

339. Révész Mihály: Bethlen Gábor irodalma. 1–2. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1886. 29. évf. 17. sz. 539–542. h., 25. sz. 792–794. h.

340. Demkó Kálmán: A magyar–ceh confederatio és a beszercebányai országgyűlés 1620-ban. 1–3. = Századok 1886. 20. évf. 2–4. füz. 105–121., 209–228., 291–308. p.

341. Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. 1620–1629 közt. 1–4. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1886. 1–4. füz. 1–57., 209–249., 401–446., 609–678. p.

1887

342. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Kiadta Szilágyi Sándor. Budapest 1887, Akadémia. 470 p.
343. Krüner, Friedrich: Bethlen Gabor, Fürst von Siebenbürgen. = Historische Zeitschrift 1887. 58. köt., U.F. 22. köt. 1–37. p.
344. Szilágyi Sándor: Nyelvtörténeti adatok. Szók és szólásmódok. /Bethlen Gábor levelezéséből vett szólások./ = Magyar Nyelvőr 1887. 16. köt. 4. füz. 185–187. p.
345. /Hegymegi Kiss Kálmán/ H. K. K.: Bethlen Gábor és a nikolsburgi béke. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 1887. 9. évf. 1–2. füz. 3–27. p.
346. Schmidt Vilmos: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. 1–2. = Századok 1887. 21. évf. 1–2. füz. 14–35., 97–120. p.
347. Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó éveit történetéhez. (1627–1629) Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1887. 1. füz. 1–52. p.
/Bár az alcim: – Első közlemény. –, folytatását nem találtam meg./
348. Talleyrand és Roussel követsége az orosz csárhoz. = Történelmi Tár 1887. 1. füz. 53–78. p.
349. Bethlen Gábor 1620-iki hadjárata és a székelyek. Közli Barabás Domokos. = Történelmi Tár 1887. 1. füz. 195. p.
350. Kik tették le a hűségüket Bethlen Gábornak. Közli Pettkó Béla. = Történelmi Tár 1887. 2. füz. 243–252. p.
351. Bethlen Gábor történetéhez. Közli Paikoss Endre. = Történelmi Tár 1887. 2. füz. 407–410. p.
– Gr. Turzó György nádor levele. 407. p.
– Bethlen Gábor levele felsőmagyarország rendihez. 407–409. p.
– Bethlen Gábor levele a kassaiakhoz. 409–410. p.
352. 1613. dec. 1. – Bethlen Gábor adománylevele Kapy András számára. = Történelmi Tár 1887. 4. füz. 810–811. p.
353. 1616. dec. 27. – Bethlen Gábor levele Széchy Katalinhoz. = Történelmi Tár 1887. 4. füz. 811–812. p.

1888

354. Bod, /Péter/ Petri de Felső-Csernáton: Historia Hungarorum Ecclesiastica inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora . . . Ed. L/odewyk/ W/illelm/ E/rnst/ Rauwenhoff – Car/olus/ Szalay /Károly/. Lugduni – Batavorum 1888–1889, Brill. 1–3. köt.
– De Gabriele Bethlen Principe. 2. köt. 321–244. p.
355. Óváry Lipót: Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről. Tanulmány az „Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseit történetéhez” című munkájához. Budapest 1888, Akadémia. 86 p.
/Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIII. 12./

356. Radvánszky Béla, báró: Udvartartás és számadáskönyvek. 1. köt. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Budapest 1888, Athenaeum. IX, 414 p.
/Házi történelmünk emlékei 1./
357. Bethlen Gábor fejedelem; arckép. Egykorú 1620-ik évi metszet után. = Hadtörténelmi Közlemények 1888. 1. évf. 1. füz. 1. t.
358. Olchváry Ödön: Bethlen Gábor hadseregének szervezete s hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúkban. = Hadtörténelmi Közlemények 1888. 1. évf. 4. füz. 601–616. p.
359. Ipolyi Arnold: A jezsuiták viszontagságai Magyarországon a 17. század első negyedében. 1–2. = Magyar Sion 1888. 2. évf. 6., 8. füz. 401–415., 561–583. p.
360. Bethlen Gábor fejedelem két levele Palóczy Horváth Jánoshoz és ugyan hozzá Sennyei István győri püspöktől egy. Közli Koncz József. = Történelmi Tár 1888. 2. füz. 383–385. p.
361. Gróf Batthyány József köpcsényi levéltárából. /Levelek Bethlen Gábor és Thurzó Imre kapcsolatához./ 1–2. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1888. 3–4. füz. 401–434., 609–639. p.
362. Bethlen Gábor biztosító és adománylevele a lippai vitézeknek. Közli Makkai Domokos. = Történelmi Tár 1888. 3. füz. 598–603. p.
/Klny. is./
363. Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal. (A berlini titkos állami levéltárból.) Közli Szabó Gyula. = Történelmi Tár 1888. 4. füz. 640–666. p.
/Klny. is./
364. Bethlen Gábor életéhez. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1888. 4. füz. 801–807. p.

1889

- (365.) A Nagyenyedi Kollégium Értesítője az 1888/89-ik évről. Nagyenyed 1889.
– Váró Ferenc: /Vers Bethlen Gáborról./
366. Salamon Ferencz kisebb történelmi dolgozatai. Budapest 1889, Ráth. VII, 430 p.
– Bethlen Gábor udvara. 325–330. p.
367. Acsády Ignác: Bethlen Gábor udvara. = Budapesti Szemle 1889. 58. köt. 148. sz. 42–59. p.
368. Kerekes Sámuel: A szentelt csarnok. = Közérdek 1889. 8. évf. 22. sz. 1. p.
369. Makkai Domokos: A Bethlen-főiskola ünnepe. = Közérdek 1889. 8. évf. 22. sz. 1–2. p.
370. Váró Ferenc – Borsay Sámuel: „Bethlen-Óda”. = Közérdek 1889. 8. évf. 22. sz. 1–2. p.
371. Kerekes Sámuel: Üdvözlét Nagyenyedhez. = Közérdek 1889. 8. évf. 23. sz. 1. p.
372. Kerekes Sámuel: A hála ünnepén. = Közérdek 1889. 8. évf. 23. sz. 1. p.
373. A Bethlen-kollégium ünnepe. = Közérdek 1889. 8. évf. 23. sz. 1–2. p.
374. Ifj. Kubinyi Miklós: Bethlen Gábor levele Justh Andrásnak. = Századok 1889. 23. évf. 3. füz. 238–240. p.
375. Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez. (Gr. Batthyány József köpcsényi levéltárából.) = Történelmi Tár 1889. 1. füz. 70–118. p.
1. Az 1620. pozsonyi tárgyalásokhoz. 70–75. p.
2. Haller István követsége. 75–91. p.
3. Laminger követsége. 91–99. p.

4. Thurzó Imre követsége. Közli Szilágyi Sándor. 100–105. p.
 5. Az 1620. jan. 15-iki szövetséglevelé variánsai. Közli Pettkó Béla. 105–114. p.
 6. Kamuthy Farkas bécsi követségéhez. Közli Szabó Károly. 114–118. p.
 376. Bethlen Gábor levelei Sopron város tanácsához. Közli Thuri Etele. = Történelmi Tár 1889. 2. füz. 394–398. p.
 377. A Bethlen-kollégium Nagyeneden. = Vasárnapi Ujság 1889. 36. évf. 22. sz. 345–347. p. 2 kép: 348–349. p.
 378. P. Szathmáry Károly: Bethlen Gábor buzogánya. = Vasárnapi Ujság 1889. 36. évf. 52. sz. 854–856. p.

1890

379. Gindely Antal – Acsády Ignác: Bethlen Gábor és udvara 1580–1629. Budapest 1890, Magyar Történelmi Társulat. /4/, 264 p., 16 t.
 /Magyar történelmi életrajzok 20./
 Ism.: Szilágyi Sándor. = Akadémiai Értesítő 1890. 1. köt. 8. füz. 493–496. p.
 380. Gindely Antal: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Acta et documenta historiam Gabrielis Bethlen Transsilvaniae principis illustrantia. Budapest 1890, Akadémia. /6/, 543 p.
 381. Wibling, Carl: Sveriges Förhållande till Siebenbürgen. 1623–1648. Lund 1890, Collin – Rietz. IV, 211 p.
 – Gustaf II Adolf och Bethlen Gabor. 1–37. p.
 382. Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. 1–2. = Hadtörténelmi Közlemények 1890. 3. évf. 3–4. füz. 333–360., 528–562. p.
 383. Westrin, Th/eodor/: Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626. = Historisk Tidskrift 1890. 10. évf. 2. füz. 169–175. p.
 384. Pettkó Béla: Olasz emlékirat Bethlen Gábor megbuktatásáról. Ford. –. = Századok 1890. 24. évf. 2. füz. 144–153. p.
 385. Bethlen Gábor és István osztozása. 1600 december 22. Közli /Blédy Géza/ B. = Történelmi Tár 1890. 3. füz. 560–562. p.

1891

386. Ferenczi Zoltán: Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1690–98-ból. = Irodalomtörténeti Közlemények 1891. 1. évf. 437–455. p.
 – /Bethlen Gáborról./ 33–34. versszak. 454–455. p.
 /Kristóf György szerint (ld. 660.) a vers Rosnyai Dávidé./
 387. /Szilágyi Sándor/ Sz. S.: Erdély és a svéd történetírás. = Századok 1891. 25. évf. 1. füz. 69–70. p.
 388. Erdély és a harmincéves háború. (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből.) 1–2. = Történelmi Tár 1891. 2–3. füz. 177–191., 406–430. p.
 – A párisi Bibliothèque Nationale-ból. Közli Bopp Ágost. 177–185. p.
 – A drezdai kir. államlevéltárból. Közli Szabó Gyula. 185–191. p.
 – Lengyel levéltárakból. Közli Szilágyi Sándor. 406–430. p.
 – Sadler Fülöp követsége Bethlen Gáborhoz. Közli Szilágyi Sándor. 430. p.

1892

389. Kvacala János: Az angol–magyar érintkezések történetéhez. (1620–1670.) 1–2. = Századok 1892. 26. évf. 9–10. füz. 709–719., 793–810. p.
 390. Magyarország történetét érdeklő okiratok a svédországi levéltárakból. 1–2. Közli Wibling K. = Történelmi Tár 1892. 2–3. füz. 440–473., 592–634. p.
 – Jelentés az erdélyi ügyekről Bethlen G. uralkodása első éveiből. 2. füz. 440–448. p.
 – Strassburg Pál követsége történetéhez. 2. füz. 448–452. p.

1893

391. Szabó Jenő: Versek. Nagy-Enyed 1893, Baldi. 214 p.
 – Nagy-Enyed. 37–39. p.
 392. Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György 1593–1648. Budapest 1893, Magyar Történelmi Társulat. /8/, 424 p., 10 t.
 /Magyar történelmi életrajzok 23./
 – A Lórántfyak. György első összeköttetése Bethlennel. 1. könyv IV. 38–49. p.
 – A Bethlen-féle mozgalom kezdetei. 1. könyv VI. 57–74. p.
 – Bethlen Gábor aláírása. 1. könyv VIII. 83. p.
 – Bethlen Gábor halála. 1. könyv XI. 134–147. p.
 – Rákóczy följegyzése Bethlen levelére. 1. könyv XI. 145. p.
 393. Gyalui Farkas: Bethlen Gábor lakodalma. – Egy röpirat a XVII-ik századból. = Erdélyi Múzeum 1893. 10. köt. 3. füz. 183–190. p.
 394. Kanyaró Ferenc: Bethlen Gábor diadal-éneke. = Erdélyi Múzeum 1893. 10. köt. 4. füz. 262–263. p.
 395. Bethlen Gábor és a bányavárosok. Közli Szilágyi Sándor. = Történelmi Tár 1893. 3. füz. 474–504. p.

1894

396. Vajda Ferencz: Bethlen Gábor fejedelem. 1580–1629. Budapest 1894, Hornyánszky. 23 p.
 /Koszorú. A Magyar Prot/estáns/ Irodalmi Társaság népies kiadványai. 5./
 /Koll. 5./
 397. Márki Sándor: Orosz–magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában. 1–2. = Erdélyi Múzeum 1894. 11. köt. 1–2. füz. 17–31., 103–116. p.

1895

398. Horváth Jenő, Rónai: Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. Budapest 1895–1897, Magyar Tudományos Akadémia. 1–2. köt.
 /Magyar hadtörténelmi könyvtár 3–4./
 – XI. Bocskay István és Bethlen Gábor időszaka. 155–187. p.

399. Stamm, /Alfréd/ Alfred: Der erste Feldzug des Gabriel Behlen, ... gegen Kaiser Ferdinand den Zweiten, ... bis zum Waffenstillstand von Pressburg im December 1619. Kronstadt 1895, Alexi. 82 p.

1896

400. A Bethlen-kollégium legújabb története. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére alkalmából kiadta a főiskola előljárósága. Nagy-Enyed 1896, Cirer-Lingner. 268 p.

Ism.: /Szóts Farkas/ -s-s. = Protestáns Szemle 1896. 8. évf. 6. füz. 394-397. p.

401. Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Budapest 1896-1899, Lampel. 1-2. köt.

/Román politikai és történelmi tanulmányok. 2-3./

- Bethlen Gábor. 1. köt. 484-502. p.

- Bethlen Gábor és Lukaris Cyrill patriárka. 1. köt. 503-516. p.

402. Pokoly József: Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz. 1-2. = Protestáns Szemle 1896. 8. évf. 9-10. füz. 545-561., 609-624. p.

403. Kassai események Bethlen első támadásakor. 1619. szeptember 3-10. Közli Révész Kálmán. = Történelmi Tár 1896. 1. füz. 113-120. p.

1897

404. Bethlen Gábor fejedelemnek egy írott parancsa a zemplénieliekhez. Közli Dongó Gy/árfás/ Géza. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez. 1897. 3. évf. 8. sz. 252-253. p.

405. Adatok a homonnai ev. ref. egyház történetéhez. - Bethlen Gábor ítélet-levele. - Közli Dongó Gy/árfás/ Géza. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez 1897. 3. évf. 10. sz. 319-320. p.

406. Tarczal város oltalom-levele /1624!/ 1684-ből. - Bethlen Gábor fejedelemtől - Közli Hubay Kálmán. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez 1897. 3. évf. 11. sz. 350-351. p.

407. Angyal Dávid: Bethlen Gábor első támadása. (A beszercebányai országgyűléstől a haimburgi békealkuig.) 1-2. = Budapesti Szemle 1897. 91. köt. 248-249. sz. 196-209., 405-428. p.

408. Bethlen Gábor gazdasági utasítása fogarasi udvarbírája számára. 1-2. Közli Szádeczky Kardoss Lajos. = Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle (Az „Erdélyi Gazda” rendes külön rovata.) 1897. 1. évf. 2-3. r. 13-18., 19-24. p.

409. Veress Endre: Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppeln-ratibori hercegségekhez. 1-2. = Erdélyi Múzeum 1897. 14. köt. 3-4. füz. 152-170., 213-222. p.

410. /Szilády Áron/ Sz. A.: Pasquillus. Cantio Apologica. = Irodalomtörténeti Közlemények 1897. 7. évf. 1. sz. 40-54. p.

411. Komáromy András: Bethlen Gábor Déva várában. = Századok 1897. 31. évf. 2. füz. 107-124. p.

412. Angyal Dávid: Megjegyzések a Bethlen Gábor Déva várában című cikkre. = Századok 1897. 31. évf. 3. füz. 272-277. p.

413. Komáromy András: Válasz Angyal megjegyzéseire. = Századok 1897. 31. évf. 4. füz. 366-372. p.

414. Révész Kálmán: Egy Bethlen Gábor korabeli pasquillusról. = Századok 1897. 31. évf. 4. füz. 374. p.

415. Križko Pál: Bethlen Gábor király Körmöczbányán. 1-2. = Századok 1897. 31. évf. 5., 7. füz. 495-507., 593-606. p.

416. Karácsonyi János: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. = Turul 1897. 15. köt. 2. füz. 49-57. p.

417. Lehoczky Tivadar: Bethlen Gábor nemeslevele református papjai részére. = Turul 1897. 15. köt. 4. füz. 192-194. p.

1898

418. Jókai Mór: Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás. Budapest 1898, Révai. 1-2. köt.

/Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti kiadás 97./

- Bethlen Gábor „egy” tánca. (Történelmi adoma régi adatok nyomán.) 2. köt. 205-207. p.

419. Bethlen Gábor szerződése egy török kereskedővel (1625.) = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. 5. évf. 2. füz. 105-106. p.

420. Dézsi Lajos: Váradi Mihály verse Bethlen Gábor haláláról. = Magyar Könyvszemle 1898. 6. köt. U.F. 4. füz. 372-384. p.

/Klly. is./

421. Főkövi, /Lajos/ Ludwig: Musik und Musiker am Hofe Gabriel Bethlen's. = Monatshefte für Musik-Geschichte 1898. 30. évf. 3. sz. 21-28. p.

422. Angyal Dávid: Adalék Bojthi Gáspár De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen című művének kritikájához. = Századok 1898. 32. évf. 7. füz. 598-599. p.

423. Komáromy András: A szent korona és Bethlen Gábor. = Századok 1898. 32. évf. 10. füz. 876-883. p.

424. Bethlen Gábor rendelete a miskolciakhoz. Közli Kovács László. = Történelmi Tár 1898. 4. füz. 723. p.

1899

425. Angyal Dávid: Bethlen Gábor életrajza. Budapest /1899/, Lampel. 72 p.

/Magyar Könyvtár 133./

Ism.: = Századok 1899. 33. évf. 9. füz. 852-853. p.

426. Dézsi Lajos: Váradi K. Mihály latin-magyar verse Bethlen Gábor haláláról. Bevezetéssel ellátva közli teszi --. Budapest 1899, Athenaeum. 16 p.

427. Szalárdi János Siralmas krónikája. Szemelvények. Kiad. Angyal Dávid. Budapest 1899, Lampel. 63 /1/ p.

/Magyar Könyvtár 68./

- Bethlen Gábor. 6-13. p.

428. Bethlen Gábor szobra. = Ellenzék 1899. 20. évf. 263. sz. 3. p.

429. A „Bethlen Gábor-szobor” országos bizottsága. = Ellenzék 1899. 20. évf. 264. sz. 1-2. p.

430. Mednyánszky Dénes, báró: Mikor vitték a szent koronát Zólyom várába? = Századok 1899. 33. évf. 2. füz. 168. p.

431. Angyal Dávid: Hibás adatok Bethlen Gabor ifjúságáról. = Századok 1899. 33. évf. 6. füz. 547–551. p.
432. Bethlen Gabor első támadása történetéhez. Közli Komáromy András. = Történelmi Tár 1899. 3. füz. 487–494. p.
433. Adatok Bethlen Gabor történetéhez. Közli Komáromy András. = Történelmi Tár 1899. 4. füz. 712–716. p.

1900

434. Emléklapok. A sárospataki ev. ref. főiskola ifjúságának 1900. dec. 8-án rendezett Bethlen-ünnepélye alkalmából. Kiad. a „Főiskolai Ifjúsági Egylet.” Sárospatak 1900, Ev. ref. főisk. 24 p.
- Baksy István: Megnyitó beszéd. 3–4. p.
  - Novák Lajos: Bethlen-szobrok. 5–15. p.
  - Zombori Andor: Bethlen Gabor emlékezete. 16–18. p.
  - Bodrogi János: A sárospataki főiskola Bethlen-ünnepélyét bezáró beszéd. 19–24. p.
435. /Kristóf György: Bethlen Gabor fejedelem szobrához. = Ellenzék 1900. máj. 28.
436. Békési Károly – Márki Sándor – Szádeczky Lajos: A kolozsvári Bethlen-bástya és egyéb műemlékek. = Erdélyi Múzeum 1900. 17. köt. 5. füz. 291–295. p.
437. Bethlen Gabor fejedelem szobra Nagy-Enyeden. = Erdélyi Múzeum 1900. 17. köt. 6. füz. 354–355. p.
438. Zombori Andor: Bethlen Gabor emlékezete. = Sárospataki Lapok 1900. 19. évf. 51. sz. 1077–1078. h.
439. Novák Lajos: Bethlen-szobrok. 1–3. = Sárospataki Lapok 1900. 19. évf. 51–53. sz. 1078–1080., 1096–1098., 1117–1119. h.
440. Szuhay Benedek: A sárospataki Bethlen-ünnepély. = Sárospataki Lapok 1900. 19. évf. 51. sz. 1080–1083. h.
441. Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezése Angliával. 1–5. = Századok 1900. 34. évf. 4–6., 8., 10. sz. 309–325., 398–420., 495–508., 702–711., 873–904. p.
- /Bethlen Gabor és kora./ 2. rész, 5. sz. 398–420. p.

1901

442. Gaal Mózes: Bethlen Gabor és kora. Budapest 1901, Franklin. 88 p.
- /Történelmi könyvtár 34./
443. Bethlen Gabor fejedelem szobra. 1–2. = Debreceni Protestáns Lap 1901. 21. évf. 3., 21. sz. 34., 333. p.
444. Csengey Gusztáv: Bethlen Gabor. = Debreceni Protestáns Lap 1901. 21. évf. 30. sz. 466–467. p.
445. Régi magyar ének. /Bethlen Gabor haláláról./ Közli Gombos Albin. = Erdélyi Múzeum 1901. 18. évf. 1. füz. 49–52. p.
446. Vásárhelyi Boldizsár: Bethlen Gabor fejedelemnek a deési ev. ref. egyházközség birtokában levő két adomány-levelének ismertetése. 1–2. = Erdélyi Protestáns Lap 1901. 4. évf. 17–18. sz. 133–134., 142–143. p.
447. Kassa város számadása a Bethlentől bérelt pénzverésről 1629. Közli Kerekes György. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1901. 8. évf. 4. füz. 181. p.

448. Kerekes György: Bethlen Gabor pénzjavítási törekvése; pénzhamasítás. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1901. 8. évf. 7. füz. 317–320. p.
449. Pótlékok a londoni okmánytárhoz. Közli Angyal Dávid. = Történelmi Tár 1901. U.F. 2. évf. 3. füz. 412–421. p.
- Postulationes Gabr. Bathory ad Imperatorem Sultanum Ahmedum by his Ambassador Gabr. Bethlen 1608. 417–418. p.
  - 1608. auguszt.–sept. Glover jelentései. 418. p.

1902

450. Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezései Angliával. A mohácsi vésztől a szatmári békéig. Budapest 1902, Franklin. 178 /2/ p.
- /Olcsó Könyvtár /U.F./ 1238–1241./
- 3. fejezet. Báthory Gabor és Bethlen kora. 34–75. p.
451. Gárdonyi Géza: Április. Költemények. 2. kiad. Budapest 1902, Singer – Wolfner. 152 p.
- Kamuti Balázs. 95–99. p.
452. Váró Ferenc: Bethlen Gabor fejedelem utasítása kollégiuma számára. /Kolozsvár 1902/, ny. n. 10 p.

1903

453. Bethlen Gabor kollégiuma. Ismerteti Váró Ferencz. Nagyenyed 1903. 128 p.
454. Váró Ferencz: Bethlen Gabor nemesítő iskolája. = Erdélyi Múzeum 1903. 20. köt. 5. füz. 233–246. p.
- Gyula-Fejérvár, 1629 július 13. Bethlen Gabor címerlevele a református lelkészek részére. (Magyar fordítás). 237–239. p.
455. Kendy István eladományozott birtokai. Közli Kelemen Lajos. = Erdélyi Múzeum 1903. 20. köt. 4. füz. 226–229. p.
456. Felszeghy Dezső: Fejedelem. = Erdélyi Protestáns Lap 1903. 6. évf. 12. sz. 177–178. p.
457. Váró Ferencz: Bethlen Gabor fejedelem utasítása kollégiuma számára. = Magyar Paedagogia 1903. 12. évf. 1. sz. 1–9. p.
- /Köny. is./
458. Váró Ferencz: Bethlen Gabor Academicum Collegiuma. 1–2. = Protestáns Szemle 1903. 15. évf. 6–7. füz. 325–336., 397–411. p.
459. Művelődéstörténeti adatok. Közli Illésy János. = Történelmi Tár 1903. 1. füz. 146–149. p.
- II. 1621. szept. 15. Bethlen Gabor a festőjének fizetést rendel. 146. p.
  - III. 1621. szept. 22. Bethlen Gabor rendelete lantosa érdekében. 147. p.

1904

460. Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904–1905, Franklin. 1–5. köt.
- 2. köt. 1605–1690. Első korszak. A nemzeti fejedelmek kora. 8/a. A virágzás korszaka. Bethlen Gabor. 53–107. p.

461. Görög Ferencz: Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. 1-2. = Erdélyi Múzeum 1904. 21. köt. 9-10. füz. 511-526., 577-591. p.
/Klly. is./
462. Angyal, /Dávid/ David: Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England. 1-5. = Österreichisch-Ungarische Revue 1904-1905. 32. köt. 1-6. füz. 1-14., 65-76., 145-185., 257-274., 321-343. p.
/Klly. is./
- III. Zeitalter Gabriel Báthorys und Gabriel Bethlens. 2-3. rész. 2-3/4. füz. 68-76., 145-160. p.
463. Váró Ferencz: Az enyedi Bethlen-szobor. = Vasárnap 1904. 4. évf. 1. sz. 2-3. p.

1906

464. Benedek Elek: Nagy magyarok élete (2.) Bocskay István. - Bethlen Gábor. - Pázmány Péter. - Szenci Molnár Albert. - Apáczai Csere János. Budapest 1906, Athenaeum. 114 p.
- Bethlen Gábor. 25-45. p.
465. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Szerk. Stromp László. Budapest 1906, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 229 p.
/A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai 5./
- Pápai Páriz Ferencz: Romlott fal felépítése (1685.) Közli Thury Etele. 129-181. p.
- Toldalék: /Bethlen Gábor három levele Pareus Dávidhoz és Pareus Dávid két levele Bethlen Gáborhoz./ 173-180. p.
- Appellius János Gáspár, Brandenburgi Katalin udvari papja levele Bethlen Gábor haláláról. 180-181. p.

1907

466. A budapesti Bethlen Gábor Kör emlékkönyve. Budapest 1907, Hornyánszky. 180 p., 1 t.
- Bányai Sándor: Ki a példakép? 83-84. p.
- S. Szabó József: Bethlen, mint példakép. 144-146. p.
- Oláh Gábor: Bethlen Gábor. 172-173. p.
467. Tóth Béla: Magyar ritkaságok. Gyűjtötte és magyarozza --. Képekkel és hasonmásokkal. 2. jav. bőv. kiad. Budapest 1907, Athenaeum. 375 p.
/Curiosa Hungarica./
- XIII. Kuruzslók. /Bethlen Gábor és a lócsei hóhér. 234. p./
468. Borbély Sámuel - /Erdélyi Pál/ E. P.: Cantio Gabrielis Bethlen. = Erdélyi Múzeum 1907. 24. köt., U.F. 2. köt. 1. füz. 49-51. p.
469. Rampacher Pál: Bethlen Gábor 1620. évi tallérja. = Numizmatikai Közlöny 1907. 6. évf. 2. füz. 64-65. p.
Bethlen Gábor leveleiből. Közli Kerekes György. = Történelmi Tár 1907. 2. füz. 276-277. p.

1908

471. Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. Közli Lukinich Imre. = Történelmi Tár 1908. U.F. 9. évf. 2. füz. 227-247. p.

1909

472. A nagyenyedi Bethlen-kollégium önképzőköreinek Emlékkönyve; alapításának 118-ik, újjászervezésének 50-ik évfordulója alkalmából szerkesztették többen. Nagyenyed 1909.
Ism.: /Kristóf György/ Dr. K. Gy. = Protestáns Szemle 1909. 21. évf. 7. füz. 489-490. p.
- /Gáspár János verse./
473. 1623. május 17. Bethlen Gábor fejedelem Móré Bálint és Kori György szabolcsi nemesekhez. Közli Komáromy András. = Történelmi Tár 1909. 1. füz. 98. p.
474. Székely Ödön: Emléktábla Bethlen Gábor fejedelem szülőházán. = Vasárnapi Ujság 1909. 56. évf. 20. sz. 410. p.
/Képek a 409. oldalon is!/
- /Gáspár János verse./
475. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Szerk. Pokoly József. Budapest 1910, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 173 p.
/A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai 8./
- Fogaras 1629. februárius 23. Bethlen Gábor fejedelem a fogarasi ref. egyházközség élére két főgondnokot és ugyanannyi algondnokot (bírákat) rendel. 106-107. p.
476. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Szerk. Pokoly József. Budapest 1910, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 180 p.
/A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai 9./
- /Kanizsai Pálfi János sajátkezű följegyzései a Bethlen Gábor által összehívott pozsonyi országgyűlésről. Közli Thury Etele. 35-42. p.
477. Stimákovics László: Erdély művelődése Bethlen Gábor korában. Budapest 1910, Fritz. 98 p.
/Művelődéstörténeti Értekezések 44./
Ism.: Perepatits István. = Századok 1911. 45. évf. 5. füz. 375-376. p.
478. /Kropf Lajos/ KR. L.: Bethlen Gábor lovassága a fehérhegyi csatában, 1620. = Hadtörténelmi Közlemények 1910. 11. évf. 3. füz. 460-461. p.
479. Márki Sándor: Egy erdélyi követ Angliában. = Kolozsvári Hirlap 1910. 11. évf. 299. sz. 21-22. p.
480. /I. Jakab angol király levele Bethlen Gáborról fiához a későbbi I. Károlyhoz./ = Magyar Könyvszemle 1910. 18. köt. 2. füz. 112-113. p.

1911

481. Benke Tibor: Versek. Budapest 1911, Franklin. 80 p.
- Bethlen Gábor. 42-45. p.
482. Veress István: Bethlen Gábor első hadjárata a 30 éves háborúban és a nikolsburgi béke. Nagyvárad 1911, Laszky. 71 p.
Ism.: Lukinich Imre. = Századok 1911. 45. évf. 10. füz. 793-795. p.

483. Leffler Béla: Magyar vonatkozású német népénekek. 1556–1697. 1–5. = Századok 1911. 45. évf. 1–3., 5–6. füz. 31–48., 114–128., 171–186., 347–359., 423–440. p.
/Klly. is./
484. Lukinich Imre: Bethlen Péter külföldi iskolázatásához. 1–3. = Századok 1911. 45. évf. 6. füz. 441–446. p., 9. füz. 716–718. p., 1912. 46. évf. 6. füz. 475–476. p. /A 2. rész Adatok Bethlen Péter . . . címmel jelent meg./

1912

485. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre 1571–1690. Kolozsvár 1912, Stief. 77 p.
Ism.: = Századok 1913. 47. évf. 6. füz. 459. p.
486. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. Gyűjtötte és magyarázza –. Mühlbeck Károly rajzaival. Budapest /1912–1913/, Singer – Wolfner. 1–3. köt.
/Thesaurus Anecdoton Hungarorum./
- Bethlen Gábor vizsgálja. 1. köt. 249–250. p.
  - Bethlen Gábor és Alvinci Péter. 1. köt. 250–251. p.
  - Bethlen Gábor felesége. 1. köt. 251. p.
  - A vörös gyász. 1. köt. 251. p.
487. Spectator: A marosillyei harangok. – Harangszentelés Marosillyén. 1–2. = Református Szemle 1912. 5. évf. 35–36. sz. 545–548., 568–570. p.

1913

488. Bródy Sándor: Királyok. Rembrandt. – Lajos király válik. – A fejedelem. /Színművek./ Budapest 1913, Singer – Wolfner. 123, 5 p.
– A fejedelem. 73–123. p.
489. A Budapesti VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium 18. évi értesítője az 1912–13. iskolai évről. Közli Létmányi Nándor. Budapest 1913, Fritz. 173 p.
– Lukinich Imre: Bethlen István és Bethlen Péter külföldi iskolázatása. 43–64. p.
490. Makkai Ernő: Bethlen Gábor Erdélyország fejedelme. Ünnepi beszéd. . . . Kolozsvár 1913, Stief. 16 p.
491. Raffel Dénes: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első és második támadásának az okai. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest 1913, Fritz. 78 p.
492. **Bepillantás** Bethlen Gábor királyi udvartartásába. Közli Dongó Gy/árfás/ Gyula. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez 1913. 19. évf. 4. sz. 345–347. p.
493. Szádeczky Lajos: Bethlen Gábor emlékezete. Írta s a tordai 300-ados emlék-
ünnepen elmondotta –. = Aranyosvidék 1913. 23. évf. 51. sz. 2–3. p.
494. /Farkas Emőd/ F. E.: Bethlen Gábor emléke. = Budapest 1913. 37. évf. 271. sz. 33–34. p.
495. Márki Sándor: Bethlentől – Eötvösig. = Család és Iskola 1913. 39. évf. 19. sz. 225–226. p.
496. Makkai Ernő: Bethlen Gábor, Erdélyország fejedelme. 1–2. = Család és Iskola 1913. 39. évf. 19–20. sz. 226–228., 238–240. p.

497. Veress István: Bethlen Gábor. = Debreceni Protestáns Lap 1913. 33. évf. 42. sz. 657–658. p.
498. Fest Sándor: Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben. = Egyetemes Philologiai Közlöny 1913. 37. évf. 3. füz. 206–208. p.
499. Parászka Gábor: Fogaras irodalomtörténeti vonatkozásai. Iktári Bethlen Gábor. = Fogarasi Hirlap 1913. 2. évf. 23. sz. 2–3. p.
500. Fest, /Sándor/ A/lexander/: „Bethlen Gábor” in English Literature. = The Hungarian Spectator 1913. 1. évf. 6. sz. 88–90. p.
501. Kropf, /Lajos/ Lewis L.: „Bethlen Gábor” in English Literature. = The Hungarian Spectator 1913. 1. évf. 7. sz. 97–98. p.
502. Fest Sándor: Lord Byron magyar Gáborja. = Irodalomtörténet 1913. 2. évf. 2. füz. 100–103. p.
503. Szádeczky Lajos: Bethlen Gábor emlékezete. = Kolozsvári Hirlap 1913. 14. évf. 305. sz. 24–26. p.
504. Leffler Béla: Adalék a magyar vonatkozású német újságlapok bibliográfiájához. = Magyar Könyvszemle 1913. 21. köt. 4. füz. 321–331. p.
505. A legrégebb angol újság Bethlen Gáborról. = Magyarország 1913. 20. évf. 211. sz. 5. p.
/Ld. még: 65./
506. /Hegyi Ödön/ Hgy.: Bethlen Gábor. (Fejedelemmé választásának háromszázadik évfordulóján.) = Magyarország 1913. 20. évf. 271. sz. 7. p.
507. Hegyi Ödön: Bethlen Gábor kincsei. = Magyarország 1913. 20. évf. 273. sz. 1–3. p.
508. Bethlen Gábor és br. Eötvös József emlékünnepe. = Marosújvár 1913. 11. évf. 46. sz. 3. p.
509. /Hegyi Ödön/ Hgy.: Bethlen Gábor fejedelemmé választásának évfordulóján. = Marosújvár 1913. 11. évf. 50. sz. 1–3. p.
510. /Kristóf György/ Kristóffy György: Bethlen Gábor emlékezete. = Protestáns Szemle 1913. 25. évf. 10. füz. 611–619. p.
511. /Révész Imre/ R. I.: Bethlen Gábor. /1613–1913/. = Református Szemle 1913. 6. évf. 44. sz. 703–705. p.
512. Bodrogi János: A nagyenyedi Bethlen-szobor ügye. = Református Szemle 1913. 6. évf. 48. sz. 780–786. p.
513. Adalék Bethlen Gábor udvartartásához. Közli /Kemény Lajos/ K. L. = Történelmi Közlemények Abauj–Torna Vármegye és Kassa Múltjából 1913. 4. évf. 1. sz. 39–40. p.
514. Téglás Gábor: Bethlen Gábor kastélya és kapuja Déván. = Uránia 1913. 14. évf. 3. sz. 117–119. p.
515. Laukó Albert: Bethlen Gábor (1613–1629.) = Vármegyei Közélet 1913. 38. évf. 52. sz. 1–3. p.
516. A legrégebb angol újság magyar vonatkozásai. = Vasárnapi Újság 1913. 60. évf. 37. sz. 736. p.
517. Ivič, Aleksa: Život Srba u Ugarskoj od smrti kneza Betlena do druge opsade grada Beča. (1629–1683). = Vjesnik Kr. Hrvatsko–Slavonsko–Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva 1913. 15. évf. 3. sz. 221–235. p.
/Klly. is./

518. A kolozsvári református kollégium értesítője az 1913–4. iskolai évről. Kiad. az előjáróság. Kolozsvár 1914, Gombos. 187, /5/ p.
– Makkai Ernő: Bethlen Gábor emlékezete. 1913. nov. 15-én, Bethlen Gábor trónfoglalásának 300 éves évforduló ünnepén elmondta –. 31–38. p.
Ism.: /Bíró Vencel/ B. V. = Erdélyi Múzeum 1914. U.F. 9. köt. 5. füz. 284. p.
519. A szászvárosi államilag segélyezett Ref. Kún-kollégium Értesítője az 1913–1914. tanévről. Szerk. Csürös Pál. Szászváros 1914, Könyvnyomda RT. 134 p.
– Kristóf György: Bethlen Gábor emlékezete. 12–20. p.
Ism.: /Bíró Vencel/ B. V. = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 6. füz. 363. p.
520. Török–magyar oklevéltár 1533–1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. Szerk. Thallóczy Lajos, Kráczmárik János, Szekfű Gyula. Budapest 1914, Stephaneum. 416 p.
1. /1619. vége?/ II. Oszmán szultán levele a felső-magyarországi urakhoz, melyben hódolatukat elfogadja és Bethlen Gábor uralma alatt való megvédésüket megígéri. A magyar bégeknek küldött ahdnámé. 198–200. p.
2. /1621. dec. – 1622. január./ Kenán pasa tudatja Bethlen Gáborral a budai pasai méltóságra való kineveztetését. 201–202. p.
3. IV. Murád szultán Bethlen Gáborhoz, helyesli a svédekkel és velenceikkel folytatott tárgyalásait és további kegyelméről biztosítja. 203–205. p.
4. 1623. okt. – 1624. okt. IV. Murád szultán levele Bethlen Gáborhoz: elfogadja ennek és a magyar uraknak hódolását s igéri a háborúban megsegítésüket. 206–208. p.
5. /1623. december./ IV. Murád szultán levele Bethlen Gáborhoz: Szofi Mohammed budai pasának szerdájára való kinevezéséről értesíti. 209–210. p.
6. 1626. november. Bethlen Gábor levele a kajmakámhoz, melyben 1626. évi támadásáról s a megkezdett béketárgyalásokról értesíti. 212–213. p.
7. Bethlen Gábor jelentése Háfiz Ahmed pasa nagyvezírhez az 1626. évi hadjáratról és a megkezdett béketárgyalásokról. 213–215. p.
8. /1627. eleje./ IV. Murád szultán levele Bethlen Gáborhoz, biztosítja kegyelméről s a szőnyi béketárgyalásokban Murteza budai pasával való együttműködésre utasítja. 217–218. p.
9. IV. Murád szultán fermánja, mellyel Murteza budai pasának a szőnyi béketárgyalásokra teljhatalmat ad. 218–220. p.
10. Bethlen Gábor levele Murteza budai pasához, panaszkodik, hogy a portáról megtiltották neki a további harcot; a béketárgyalásokról jelentést tesz. 220–224. p.

521. Makkai Ernő: Bethlen Gábor országalkotó politikája. 1–3. = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 1–3. füz. 1–20., 65–91., 145–167. p.
/Klly. is./
522. Bíró Vencel: Bethlen viszonya Pázmánnyal. = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 4. füz. 181–194. p.
523. Dr. Kristóf György: Bethlen Gábor levélírása. = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 5. füz. 233–241. p.
524. Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. (Bevezetésül Bethlen ifjúkori leveleihez.) = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 6. füz. 285–312. p.
/Klly. is./
– Bethlen Gábor naplójegyzete Ortelius Jeromos nagy atlaszában. /Hasonmás közlés./ 297. p.
– Bethlen Gábor pecsétje 1610-ből. 312. p.
525. Veress Endre: Bethlen ifjúkori levelei. = Erdélyi Múzeum 1914. 31. köt., U.F. 9. köt. 6. füz. 313–338. p.
/Neczpáli Just Andrásnak, Petneházi Istvánnak, Csókási Mihálynak, Czerah Mehemet vezír pasának, Bocskai Istvánnak, Károlyi Mihálynak, özv. Károlyi Mihályné–Perényi Zsuzsannának, vadászi Rákóczy Lajosnak, Rhédey Ferencnek, visszaadja Kőszegi Bálint elkobzott nemesi levelét, lesneki Dobray Péternek, nyugtája 150 forintról, Hadnagy Andrásnak, nyugtája hivatalos pénzről, Achmed basa fővezérnek, Perényi Gábornak, Vajda Istvánnak, Mehemeth agának, Thurzó Györgynek, Naszuf basa nagyvezérnek, Károlyi Zsuzsannának, Dóczy Andrásnak, Drugeth Bálintnak, pecsétje 1613-ból./
526. Révész Imre: Bethlen Gábor mint az események embere és mint esemény. (Részlet a felolvasásból.) = Független Székelység 1914. 9. évf. 12. sz. 1–2. p.
527. /Marjay Károly/ m. k.: „Az szent békességnek factori.” /Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárhoz. 1619. szept. 12./ – A békeszerető fejedelem. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1914. 57. évf. 34. sz. 503. p.
528. Révész Imre: Bethlen Gábor, a kálvinista fejedelem. = Protestáns Szemle 1914. 26. évf. 6. füz. 339–358. p.
529. Bethlen-kiállítások Kolozsvárt. = Századok 1914. 48. évf. 2. sz. 156–157. p.
530. Pelz Béla: A haimburgi béketárgyalások. 1621. jan. 25–ápr. 22. 1–2. = Századok 1914. 48. évf. 6. sz. 477–498. p., 7–8. sz. 577–596. p.
/Klly. is./

531. Herczeg Erzsébet: Bethlen Gábor uralkodásának belső története. Budapest 1915, Nap. 41 p.
532. Veress István: Bethlen Gábor és Debreczen. = Debreczeni Képes Kalendárium 1915. 15. évf. 29–31. p.
533. Rajka László: A „sebes agynak késő sisak” c. verses mű a M. N. Múzeum kéziratárában. = Irodalomtörténet 1915. 4. évf. 3–4. füz. 102–114. p.
534. Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. Szerk. /és bev./ Szádeczky K/ardoss/ Lajos. = Magyar Történelmi Tár 1915. 27., 3. sorozat 7. köt. XII, 132 p.

- Ism.: – Melich János: Bethlen Gábor legújabbban felfedezett levelei. = Magyar Nyelv 1916. 12. köt. 2. sz. 68–74. p.
 – r-i. = Protestáns Szemle 1916. 28. évf. 9–10. füz. 629–630. p.
 535. Szádeczky Kardoss Lajos: Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. (1619–1629). 1–2. = Századok 1915. 49. évf. 7–8. füz. 353–370. p., 9. füz. 479–514. p. /Kluy. is./

1916

536. Miklós Ödön: Bethlen Gábor és I. Rákóczy György levelei. 1–2. = Dunántúli Protestáns Lap 1916. 27. évf. 43–44. sz. 340–341., 350–353. p.
 537. Melich János: Nyelvtörténeti magyarázatok. /Bethlen Gábor leveleiből./ = Magyar Nyelv 1916. 12. köt. 3. sz. 125–128. p.
 538. /Holub József/ H. J.: Bethlen Gábor neve a stájer nép ajkán. = Történeti Szemle 1916. 5. évf. 1. füz. 155. p.

1917

539. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542–1690). Kolozsvár 1917, Stief. 164 /1/ p.
 – A fejedelmi hatalom fénykora Bethlen és a Rákócziak alatt. (1613–1658). 82–112. p.
 540. Révész Kálmán: Történeti hazugságok a három nagy erdélyi fejedelemről. = Protestáns Szemle 1917. 29. évf. 9–10. füz. 609–613. p.

1918

541. Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara. /1613–1629./ Budapest 1918, Hisler – Kószol. VI, 97 p.
 Ism.: Zsinka Ferenc. = Századok 1919–1920. 53–54. évf. 3–10. füz. 177–178. p.
 542. Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1541–1711. Budapest 1918, Akadémia. V, /3/, 646, /2/ p., 5 térk.
 – 2. rész. Területi változások. 1571–1660. 5–7. fejezet. /Bethlen Gábor/. 231–273. p.

1920

543. Cs. J.: Egy és más Bethlen Gáborról. = Kálvinista Szemle 1920. 1. évf. 33. sz. 3. p.
 544. Bethlen nap. = Kálvinista Szemle 1920. 1. évf. 33. sz. 7. p.

1921

545. Bíró Vencel: Erdély követői a Portán. Cluj – Kolozsvár 1921, Minerva. 149, /2/ p.

- Ism.: Walter Gyula. = Pásztortűz 1921. 7. évf. 2. félév 31. sz. 769–770. p.
 546. Gyallay Domokos: Ősi rögön. Elbeszélések. Cluj – Kolozsvár 1921, Minerva. 112 p.
 – A kölönte sipja. 3–11. p.
 547. Berde Mária: Köszöntő Fajdalom–Fejedelemre. = Pásztortűz 1921. 7. évf. 2. félév 22. sz. 65–68. p.
 548. Bíró Vencel: Erdély követői a török császár előtt. = Pásztortűz 1921. 7. évf. 2. félév 31. sz. 683–691. p.
 549. Kárpáti Aurél: Mórícz Zsigmond. = Pesti Napló 1921. 72. évf. 41. sz. 3–4. p.
 550. Mórícz Zsigmond regényt ír a Pesti Naplóban. = Pesti Napló 1921. 72. évf. 41. sz. 5. p.
 551. Mórícz Zsigmond Tündérkertje. = Pesti Napló 1921. 72. évf. 42–47. sz.
 552. Mórícz Zsigmond: Tündérkert. 1–87. = Pesti Napló 1921. 72. évf. 49–146. sz. /9 szám kivételével: 76., 82., 88., 94., 99., 110., 115., 118., 121./
 553. Baltazar Dezső: Bethlen Gábor példája. = Pesti Napló 1921. 72. évf. 111. sz. 3. p.
 554. Lukinich Imre: Bethlen Gábor és Pozsony városa. 1619–1621. 1–2. = Századok 1921–1922. 55–56. évf. 1–5., 6–10. füz. 1–31., 172–211. p.
 555. Herzog József: Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről. = Századok 1921–1922. 55–56. évf. 6–8. füz. 539–555. p.

1922

556. Emlékkönyv a Bethlen Gábor által 1621 december 31. napján megkötött nikolsburgi béke háromszázados évfordulójára. Kiadja a tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület esperesi kollégiumának miskolczi jogakadémiája. Sárospatak 1922, Főiskolai ny. 4, 236 p.
 – Csengey Gusztáv: A nikolsburgi béke. 1–12. p.
 Ism.: /Tóth Lajos/ Dr. T. L. = Századok 1921–1922. 55–56. évf. 9–10. füz. 676–677. p.
 557. Bethlen-ünnepély. = Kálvinista Szemle 1922. 3. évf. 46. sz. 388. p.
 /558./ Kádár Géza: Bethlen Gábor. = Keresztyén Élet 1922.
 559. Makkai Sándor: Bethlen Gábor öröksége. /Mórícz Zsigmond könyvéről./ = Pásztortűz 1922. 8. évf. 2. félév 41. sz. 457–463. p.

1923

560. Áprily Lajos: Esti párbeszéd. Dicsőszentmárton 1923, Szerző, 78 p.
 – A fejedelemhez. 38–42. p.
 561. Rugonfalvi Kiss István: Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. Budapest 1923, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. 107, 1 p., 1 t.
 /Bethlen könyvtár 1–2./
 Ism.: /Kristóf György/ K. Gy. = Ifjú Erdély 1929. 7. évf. 11. sz. 256. p.
 562. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelem tekintélye a portán. = Pásztortűz 1923. 9. évf. 1. félév 45–51. p.

1924

563. Bitay Árpád: Erdély nagynevű halottai. = Pásztortűz 1924. 10. évf. 18. sz. 202–204. p.

1925

564. Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek. Elbeszélések. Cluj – Kolozsvár 1925, Minerva. 125, 3 p.
Ism.: Zsigmond Ferenc. = Protestáns Szemle 1926. 35. évf. 1. sz. 53–57. p.
– A fejedelem rózsája. 3–16. p.
565. Makkai Sándor: Ördögsekér. Erdélyi regény. Kós Károly rajzaival. Kolozsvár 1925, Erdélyi Szépművés Céh. 288 p.
Ism.: – Rass Károly. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1926. 3. évf. 3–4. sz. 451–457. p.
– Tolnai Vilmos. = Protestáns Szemle 1926. 35. évf. 4. sz. 262–264. p.
– Zsigmond Ferenc. = Theologiai Szemle 1928. 4. évf. 3–4. sz. 216–218. p.

1926

566. Nagyenyedi Album. 1926. Szerk. Lukinich Imre. Kiad. a nagyenyedi Bethlen-kollégium volt diákjainak testvéri egyesülete. Budapest 1926, Pátria. 252 p., 2 t.
Ism.: – Kristóf György. = Pásztortűz 1926. 12. évf. 20. sz. 477–478. p.
– Karácsony Sándor. = Protestáns Szemle 1926. 35. évf. 9. sz. 580–584. p.
- Lukinich Imre: A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása. 79–100. p. /Klly. is./
  - Zsinka Ferenc: Bethlen Gábor címeres levele papok részére. 101–110. p. /Klly. is./
  - Szigethy Lajos: A nagyenyedi Bethlen-kollégium története. 139–168. p.
  - Szőnyi Sándor: A Bethlen-kollégium tanárai. 169–184. p.
  - Csűrös István: A Bethlen-kollégium jóltevői. 203–210. p.
  - Szilády Zoltán: Az első magyar múzeum. A Bethlen-kollégium gyűjteményei. 211–224. p.
  - Barabás Endre: Nagyenyed és a Bethlen-kollégium 1922-ben. 225–233. p.
  - Barabás Endre: A Bethlen-kollégium alapítása és fennállása 300. évfordulójának megünneplése . . . 234–238. p.
  - Váró Ferenc: Bethlen-óda. 238. p.
  - Áprily Lajos: A fejedelemhez. 238–240. p.
567. Bethlen Gábor, a hitvalló. – Részlet Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Bethlen Gábor fejedelem c. sajtó alatt levő jellemrajzából. = Kálvinista Szemle 1926. 7. évf. 17. sz. 141–143. p.

1927

568. Orient Gyula: Erdélyi alchímisták, Bethlen Gábor fejedelem alchimiája. Cluj – Kolozsvár 1927, Minerva. 2, 47 p.
569. Rugonfalvi Kiss István: Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája. Budapest 1927, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. 105, /3/ p.
/Bethlen könyvtár 12./
Ism.: – (Dr. S. J.) = Kálvinista Szemle 1927. 8. évf. 52. sz. 433. p.
– Bruckner Győző. = Protestáns Szemle 1928. 37. évf. 5. sz. 347–348. p.
– Gulyás J/ózsef/. = Theologiai Szemle 1930. 6. évf. 4–6. sz. 760–761. p.
– Bethlen Gábor. 90–96. p.
570. Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Kiadta „Hargitaváralja” J/elképes/ Sz/ékely/ K/özség/. Budapest 1927, Franklin. IV, 400 p.
Ism.: Arday Pál. = Századok 1927–1928. 61–62. évf. 1–3. füz. 553–557. p.
– Erdély „aranykora” és a székelyek. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása (1613–1648.). 172–193. p.
571. Veress Endre: Új adatok Bethlen Gábor fejedelem építkezéseihez. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. 4. évf. 1. sz. 60–61. p.
572. Dávid Ferenc és Bethlen Gábor. = Kálvinista Szemle 1927. 8. évf. 20. sz. 163. p.
573. Móríc Zsigmond: A nagy fejedelem. 1–47. = Pesti Napló 1927. 78. évf. 1–47. sz.

1928

574. Gyalóky Jenő: Hol leptemeg Dampierre a törököket és Bethlen Gábort 1604-ben? = Hadtörténelmi Közlemények 1928. 29. évf. 1. füz. 3–17. p.
575. Kristóf György: A zsoldáríró Bethlen Gábor. 1–2. = Keleti Újság 1928. 11. évf. 271–272. sz. 6., 6. p.
576. Angyal, D/ávid/: Gabriel Bethlen. = Revue Historique 1928. 53. évf. 158. köt. 1. sz. 19–80. p.
/Klly. is./
Ism.: Török Pál: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. = Budapesti Szemle 1930. 218. köt. 634. sz. 465–487. p.
577. N. I. K.: Bocskay István és Bethlen Gábor. = Székely Újság 1928. 25. (12.) évf. 40. sz. 3. p.

1929

578. Bíró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. Cluj – Kolozsvár 1929, Lapkiadó. 23 /1/ p.
/Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai. I. 1./

- Ism.: – /Zsinka Ferenc/ Zs. F. = Protestáns Szemle 1930. 39. évf. 3. sz. 193–194. p.
 – /Kristóf György/ Gy. = Református Szemle 1930. 23. évf. 1. sz. 28–29. p.
 – Kristóf György. = Keleti Újság 1930. 13. évf. 20. sz. 13–14. p.
579. Kertész József: Hazajáró lelkek – nagyenyedi képek. P. Szathmáry Károly, Váró Ferenc művei s hivatalos iratok és kútforrások nyomán írta –. Budapest 1929, Szerző. 314 p., 3 t.
 – Váró Ferenc: Oda. 219–220. p.
 – Váró Ferenc: Enyed a szobor helye. 220–223. p.
580. László Dezső: Bethlen Gábor keresztyén élete. Cluj – Kolozsvár 1929, Terminus. 37, /5/ p.
 /Élő könyvek 12./
 Ism.: – O. I. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 72. p.
 – Nagy József. = Kálvinista Világ 1929. 3. évf. 21–22. sz. 166–167. p.
581. László Dezső: Az erdélyi református egyház története. /Torda/ 1929, Ifjú Erdély. 87 /5/ p.
 /Élő könyvek 13./
 Ism.: Csögör Lajos. = Erdélyi Fiatalok 1930. 1. évf. 2. sz. 30. p.
 – Bethlen Gábor (1580–1629). 38–43. p.
582. Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. Budapest 1929–1940, Eggenberger. 1–4. köt.
 /A Magyar Orvosi Könyvtár Társulat Könyvtára 121–122., 128., 168./
 – Bethlen Gábor halála. 1. köt. 365–366. p.
 – Kemény János és a clysmá. 1. köt. 366–367. p.
583. Makkai Ernő: Bethlen Gábor országalkotó politikája. 2. kiad. Bev. Lukinich Imre. Budapest 1929, Pátria. 115 p., 1 t.
 Ism.: – = Napkelet 1930. 16. köt. 1–6. sz. 358–386. p.
 – (A-s.) = Ungarische Jahrbücher 1930. 10. köt. 3. füz. 325. p.
 – Török Pál: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. = Budapesti Szemle 1930. 218. köt. 634. sz. 465–478. p.
584. Makkai Sándor: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. Kolozsvár 1929, (Concordia). 117, 3, VIII p., 1 t.
 /Erdélyi Szépművészeti Céh IV. 4–5./
 Ism.: – r. – = Erdélyi Fiatalok 1930. 1. évf. 2. sz. 28–29. p.
 – Török Pál. = Napkelet 1930. 16. köt. 7–12. sz. 789–790. p.
 – Csűrös István. = Protestáns Szemle 1930. 39. évf. 9. sz. 675–677. p.
 – Reményik Sándor: Egyedül. – Makkai Sándor Bethlen-könyve – = Páztortúz 1930. 16. évf. 10. sz. 224. p.
 – (y.) = Ungarische Jahrbücher 1930. 10. köt. 1–2. füz. 155–156. p.
 – Ravasz László: Makkai Sándor Bethlen-könyve. = Erdélyi Múzeum 1930. 3. évf. 3. sz. 220–223. p.
585. Programtervezet. A „Debreceni Bethlen Gábor Centenárium Ünnepségekre.” 1929. nov. 14-től nov. 18-ig. Debrecen 1929, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat. 16 p.
586. Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Budapest 1929, Magyar Szemle Társaság. 314, /2/ p., 1 t.
 /A Magyar Szemle Könyvei 1./

Ismertetés, hozzászólás, vita:

1. Nagy Géza: Bethlen Gábor. Szekfű Gyula könyve. Budapest 1929. = Kálvinista Világ 1929. 3. évf. 2. sz. 16–18. p.
  2. Alvinczi Péter: Bethlen Gábor – új megvilágításban. 1–2. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 5–6. sz. 39–40., 47–48. p.
  3. Hajnal István. = Napkelet 1929. 7. évf. 4. sz. 299–301. p.
  4. H-i.: Bethlen Gábor. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 9. sz. 71. p.
  5. Szekfű Gyula /címmel/. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 11. sz. 83. p.
  6. Kós Károly. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 3. sz. 231–235. p.
  7. Az átértékelt Bethlen Gábor. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 45. sz. 365–366. p.
  8. Rugonfalvi Kiss István. = Protestáns Szemle 1929. 38. évf. 2. sz. 123–132. p.
  9. Szekfű Gyula: Kritika és terror. /Válasz./ 1–2. = Magyar Kultúra 1929. 16. évf. 1. félév 6–7. sz. 251–256., 300–305. p.
  10. Rugonfalvi Kiss István: Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszul Szekfű Gyulának. Debrecen /1929/, Szerző. 123 p.
 Ism.: – D-r. = Kálvinista Szemle 1930. 11. évf. 9. sz. 73. p.
 – Török Pál: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. = Budapesti Szemle 1930. 218. köt. 634. sz. 465–478. p.
 – /Kristóf György/ -f -y.: Az átértékelt Bethlen Gábor. – R. Kiss István könyve. – = Református Szemle 1930. 23. évf. 1. sz. 2–4. p.
  11. Az igazi Bethlen Gábor. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 50. sz. 405. p.
  12. /Kristóf György/ -f -y.: Bethlen Gábor legújabb jellemrajza. – Szekfű Gyula könyve. – 1–2. = Református Szemle 1929. 22. évf. 7–8. sz. 100–105., 115–117. p.
  13. Nagy Géza: A Bethlen-rejtély. Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Budapest 1929. = Páztortúz 1929. 15. évf. 6. sz. 140–141. p.
  14. Bethlen Gáborról írt könyve miatt zsűrit kért Szekfű Gyula ellen R. Kiss István. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 281. sz. 1–2. p.
  15. Nagy Géza: A legújabb Bethlen-irodalom. = Erdélyi Múzeum 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 1–3. sz. 98–109. p.
587. Páncél Jenő: Az örök Bethlen. = Debreceni Protestáns Lap 1929. 49. évf. 50. sz. 446. p.
- /588./ Gergely Ferenc: /Bethlen Gábor-óda./ = Déva és Vidéke 1929. 11. sz.
589. Juhász Géza: Bethlen Gábor alakja a Tündérkertben. = Diákvilág 1929. 20. évf. 4. sz. 50–51. p.
590. Rác Kálmán: Bethlen Gábor fejedelem. = Dunántúli Protestáns Lap 1929. 40. évf. 45. sz. 219. p.
591. Reményik Sándor: Az álarcos magyar. Bethlen Gábor halála háromszázadik évfordulójára. Makkai Sándornak. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 759. p.
592. Makkai Sándor: A született nagyság. Bevezető sorok egy Bethlen Gábor-tanulmányhoz. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 760–763. p.
593. /Bánffy Miklós, gróf/ Kisbán Miklós: Ellenségek. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 764–770. p.

594. Szekfű Gyula: Új színek a Bethlen Gábor-arcképhez. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 771–778. p.
595. Móricz Zsigmond: A nagy fejedelem. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 779–792. p.
596. P. Gulácsy Irén: Bethlen Gábor, az ember. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 793–798. p.
597. Dersi Biás István: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem temetésére szóló meghívó. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 832–833. p.
/Az eredeti fotókópiája a 772. és 773. lapok közötti táblán található./
598. Kovács László: Bethlen Gábor erdélyi ünneplése. = Erdélyi Helikon 1929. 2. évf. 10. sz. 833–834. p.
599. Bíró Vencel: At erdélyi fejedelmek temetkezése. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 6. évf. 1–2. sz. 74–91. p.
600. Bíró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katholicizmus. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 6. évf. 3–4. sz. 253–273. p.
/Klny. is./
Ism.: (A–s.) = Ungarische Jahrbücher 1930. 10. köt. 1–2. füz. 187. p.
601. Gyalóky Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér. 1–2. = Hadtörténelmi Közlemények 1929. 30. köt. 3–4. füz. 288–330., 417–463. p., 4 térk.
Ism.: /Gyalui Farkas/ Gy. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 6. évf. 3–4. sz. 360. p.
602. /Babos Sándor/ B. S.: Bethlen Gábor uralkodásának jelentősége. 1–2. (A 2. rész címe: Bethlen és Erdély jelentősége a magyar történelemben.) = Ifjú Erdély 1929. 7. évf. 11. sz. 255–256. p., 1929. 8. évf. 3. sz. 52–54. p.
603. Kristóf György: Bethlen Gábor két üzenete. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 41–42. p.
604. Dánér Lajos: Keserű szavak Bethlen Gáborhoz. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 42. p.
605. Makkai Sándor: A szolgáló erő. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 43–45. p.
606. Bethlen Gábor levele Pázmány Péterhez. Algyógyensibus, 1629 máj. 2. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 45–46. p.
607. Mit jelent az életemben Bethlen Gábor? /Az erdélyi református ifjúság vezetőinek válasza./ = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 46–49. p.
608. Victor Gabriella: Döntő óra. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 50–52. p.
609. Járai István: A Bethlen-kollégium rövid története. = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 55–58. p.
610. Bethlen Gábor Diadal Éneke. (Bethlen Gábornak hálaadó éneke, melyet írt az ő ellenségén vett győzedelme után.) = Ifjú Erdély 1929. 8. évf. 3. sz. 64. p.
611. Elek Oszkár: Bethlen Gábor és egy francia költő. /François de Bois-Robert./ = Irodalomtörténet 1929. 18. évf. 7–8. sz. 245–246. p.
Ism.: /Gyalui Farkas/ Gy. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 6. évf. 3–4. sz. 358. p.
612. /Fekete Gábor/ Severus: Bethlen Gábor. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 45. sz. 363. p.
613. A Bethlen Gábor-emlékünnepek. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 46. sz. 373–374. p.
614. Szenteh Dezsőné: Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsána fejedelemasszony. = Kálvinista Szemle 1929. 10. évf. 51. sz. 420–421. p.

615. Bethlen Gábor nemeslevele az erdélyi papok számára. Ford. Váro Ferenc. = Kálvinista Világ 1929. 3. évf. 6. sz. 51–52. p.
616. Tavasz Sándor: Bethlen Gábor üzenetei. = Kálvinista Világ 1929. 3. évf. 21–22. sz. 153–155. p.
617. Bethlen Gábor végrendelete. = Kálvinista Világ 1929. 3. évf. 21–22. sz. 155–157. p.
618. Kristóf György: Bethlen Gábor emlékünnepe és az erdélyi magyarság. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 223. sz. 13. p.
619. Bethlen Gábor emléke. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 258. sz. 1. p.
620. Bethlen Gábor emlékünnepe Budapestén. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 258. sz. Keleti Újság Vasárnapja 9. p.
621. Budapestén megkezdődtek a Bethlen-ünnepek a nagy fejedelem halálának háromszázadik évfordulóján. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 259. sz. 3. p.
622. Bethlen Gábor emléke az Erdélyi Katholikus Akadémiában. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 261. sz. 9. p.
623. Egész Erdély megünnepli a nagy fejedelemnek, Bethlen Gábornak emlékét. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 261. sz. 9. p.
624. Ma este nyolc órakor lesz az E.I.T. Bethlen Gábor-ünnepe a református teológia dísztermében. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 263. sz. 2. p.
625. Bethlen Gábor emlékének szenteli a református egyházkerület idej közgyűlését. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 264. sz. 7. p.
626. Bethlen-ünnepek Kolozsváron és Aranyosgyéresen. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 265. sz. 6. p.
627. Kakassy Endre: Zerge Dániel elcsapott jegyző és költő, a kormánnyal akarja kiadatni Bethlen Gábor életét – hexameterekben. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 268. sz. 4. p.
628. Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlése Bethlen Gábor emlékének áldozott. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 270. sz. 2. p.
629. Bethlen Gáborról írt könyve miatt zsúrit kért Szekfű Gyula ellen R. Kiss István. = Keleti Újság 1929. 12. évf. 281. sz. 1–2. p.
630. X.: Bethlen Gábor halálának háromszázadik évfordulója. = Napkelet 1929. 7. évf. 2. félév 13–24. sz. 788–789. p.
631. Móricz Zsigmond: Bethlen Gábor. = Nyugat 1929. 22. évf. 2. köt. 19. sz. 381–384. p.
632. Kristóf György: Egykorú gyászversek Bethlen Gábor halálára. – Bethlen Gábor alakja a magyar történelemben c. nagyobb tanulmány részlete – = Pásztortűz 1929. 15. évf. 2. sz. 45–46. p.
633. Kristóf György: Bethlen Gábor és irodalmunk. – Vázlat – = Pásztortűz 1929. 15. évf. 21. sz. 486–488. p.
634. Walter Gyula: A Bethlen-bástyánál. A „Kolozsvári séták” ciklusból. = Pásztortűz 1929. 15. évf. 24. sz. 557. p.
635. Bíró Vencel: Bethlen Gábor halála. = Pásztortűz 1929. 15. évf. 24. sz. 558–560. p.
636. Gyalóky Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér. = Protestáns Szemle 1929. 38. évf. 9. sz. 585–594. p.
637. Miklós Ödön: Bethlen Gábor és a holland diplomácia. = Protestáns Szemle 1929. 38. évf. 9. sz. 595–608. p.
Ism.: (A–s.) = Ungarische Jahrbücher 1930. 10. köt. 1–2. füz. 156. p.
638. Kerecsényi Dezső: Fejedelmek órája. = Protestáns Szemle 1929. 38. évf. 9. sz. 619–622. p.

639. Bartók György: Bethlen Gábor szelleme. = *Protestáns Szemle* 1929. 38. évf. 10. sz. 657–663. p.
640. Szádeczky Kardoss Lajos: Bethlen Gábor és a vallásszabadság. = *Protestáns Szemle* 1929. 38. évf. 10. sz. 682–683. p.
641. -ss.: A kultuszminiszter Bethlen Gáborról tartott ünnepi beszédet... = *Protestáns Szemle* 1929. 38. évf. 10. sz. 683–684. p.
642. Bethlen Gábor. /Barabás Miklós festményének reprodukciója./ = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 249. p.
643. (Szentimrei Jenő): Bethlen Gábor. = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 249. p.
644. Maksay Albert: Bethlen Gábor. = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 250. p.
645. (Szabó Andrásné): /Bethlen Gábor./ = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 250–253. p.
646. Bethlen Gábor siratása. (A fejedelem halálakor írt egykorú ének.) = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 253. p.
647. Bethlen ünnepélyek Budapesten. = *Református Család* 1929. 1. évf. 22. sz. 258. p.
648. Kristóf György: Bethlen Gábort dicsőítő enyedi hangok. – Bethlen Gábor alakja a magyar költészetben című nagyobb tanulmányból. – 1–3. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 14–15. sz. 210–212., 228–231. p., 1930. 23. évf. 1. sz. 5–10. p.
Ism.: Karácsony Sándor. = *Protestáns Szemle* 1930. 39. évf. 6. sz. 417. p.
649. Garda Kálmán: Bethlen Gábor kollégiuma. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 20. sz. 308–310. p.
650. /Bethlen Gábor és Károli Gáspár emlékűnnepélyek tartása./ 8249–1929. sz. Körlevél. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 27. sz. 431–432. p.
651. Bethlen-emlékűnnepély. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 32. sz. 510. p.
652. Bethlen Gábor emléke. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 33–34. sz. 513–514. p.
653. Ugron István: Megnyitó beszéd. /A Bethlen Gábor emlékére tartott közgyűlésen./ = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 33–34. sz. 514–519. p.
654. Hódolunk a fejedelem előtt... = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 33–34. sz. 519–522. p.
655. Sulyok István: Testvéri szó az erdélyi egyházkerület ezévi november hó 23-án tartott közgyűlésén. = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 33–34. sz. 522–523. p.
656. Jancsó Sándor: A hit világgőzö hatalma. /Bethlen Gábor emlékére./ = *Református Szemle* 1929. 22. évf. 33–34. sz. 523–529. p.
657. Angyal Dávid: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. 1–3. = *Századok* 1929. 63. évf. 9–10. füz. 353–364. p., 1930. 64. évf. 1–3., 4–6. füz. 465–485., 577–606. p.
/Klny. is./
658. /Kristóf György: Bethlen Gábor emléke. Előadás a Székely Nemzeti Múzeumban. = *Székely Nép* 1929. 26. sz.
659. Bethlen Gábor emlékezete. = *Székely Újság* 1929. 26. (13.) évf. 48. sz. 1. p.

1930

660. Bethlen-emlékkönyv. Kiadják a Szegedi Árpádházi Szent Erzsébet Leányliceum református növendékei. /Szerk. Illyés Endre./ /Szeged 1930, Hírlapkiadó/. 56 p., 1 t.
661. Gelsei Bíró Zoltán: Bethlen. Történelmi eposz. /Bev./ Pekár Gyula. Budapest 1930, Bethlen Történelmi Eposz Kiadó. 191 p. illusztr.
662. Julier Ferenc: Magyar hadvezérek. Budapest /1930/, Stádium. 470. /2/ p. Ism.: Gyalóky Jenő. = *Protestáns Szemle* 1931. 40. évf. 2. sz. 159–161. p. – Bethlen Gábor, a hadvezér. 9. fejezet 221–254. p.
663. Károlyi Árpád: Néhány történelmi tanulmány. Budapest 1930, Akadémia. 517. /3/ p.
/A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata U.F./
– Bethlen Gábor levelei. 394–455. p.
664. Kolosváry Bálint: Bethlen Gábor emlékezete. Budapest 1930, Dunamelléki Református Egyházkerület. 11. /1/ p.
665. Kristóf György: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben. /Kecskemét 1930/, Kecskeméti Hírlapkiadó. 27 p.
Ism.: – = *Református Szemle* 1930. 23. évf. 32. sz. 507. p.
– Szabó T. Attila. / = *Erdélyi Múzeum* 1930. 35. köt., U.F. 1. köt. 7–9. sz. 309. p.
666. Lukinich Imre: Magyar történelem életrajzokban. Budapest /1930/, Sopron vármegye közönsége. 254 p.
– Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. 131–139. p.
667. Reményik Sándor: Szemben az örökméccsel. Versek. Budapest /1930/, Stádium. 74. /6/ p.
– Az álorcás magyar. Bethlen Gábor halála háromszázadik évfordulójára. Makkai Sándornak. 62–63. p.
668. Kristóf György: Bethlen Gábor és a magyar irodalom. 1–2. = *Budapesti Szemle* 1930. 216. köt. 627–628. sz. 244–263., 386–424. p.
/Klny. is./
Ism.: 1. Antalfy Endre. = *Erdélyi Helikon* 1930. 3. évf. 8. sz. 701–702. p.
2. /Blédy Géza/: B. = *Erdélyi Múzeum* 1930. 35. köt., U.F. 1. köt. 1–3. sz. 103. p.
3. x. = *Erdélyi Múzeum* 1930. 35. köt., U.F. 1. köt. 4–6. sz. 210. p.
4. O. I. = *Ifjú Erdély* 1930. 8. évf. 11. sz. 270. p.
5. /Bisztray Gyula/ B. Gy. = *Napkelet* 1930. 16. köt. 7–12. sz. 801–802. p.
6. Császár Károly. = *Pásztortűz* 1930. 16. köt. 19. sz. 443–444. p.
7. = *Református Szemle* 1930. 23. évf. 32. sz. 507. p.
8. (y.) = *Ungarische Jahrbücher* 1930. 10. köt. 3. füz. 306–307. p.
669. Török Pál: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. = *Budapesti Szemle* 1930. 218. köt. 634. sz. 465–478. p.
670. Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. – Halála háromszázadik évfordulóján. – = *Debreczeni Képes Kalendárium* 1930. 30. évf. 25–30. p.
671. S/erkai/ Szabó József: Emlékezés Bethlen Gábor fejedelemről. 1–4. = *Debreceni Protestáns Lap* 1930. 50. évf. 14–17. sz. 126–129., 134–136., 142–144., 152–155. p.
672. Bitay Árpád: Egy adat a hároméves Bethlen Gáborról. = *Erdélyi Múzeum* 1930. 35. köt., U.F. 1. köt. 10–12. sz. 369–371. p.

673. Nagy Júlia: Kiadatlan térkép Érsekújvár 1621-i ostromáról. — *Hadtörténelmi Közlemények* 1930. 31. köt. 155–160. p., 1 t.
674. Juhász István: Bethlen Gábor hagyatéka. — *Ifjú Erdély* 1930. 8. évf. 9. sz. 224. p. és a hátsó borító belső oldala.
675. Parlagi Olivér: Bethlen Gábor neve az egykorú francia irodalomban. — *Irodalomtörténet* 1930. 19. évf. 5–6. sz. 163–165. p.
676. Kristóf György: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben. — *Keleti Újság* 1930. 13. évf. 215. sz. 13. p.
677. Kristóf György: Bethlen Gábor alakja a mai szépprózairóink műveiben. — *Páztortúz* 1930. 16. évf. 9. sz. 205–206. p.
678. Kristóf György: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészet tükrében. — *Magyar, illetőleg Bethlen Gáborra vonatkozó egykorú népelemek. — Pótlás és kiegészítés Leffler bibliográfiájához. — Protestáns Szemle* 1930. 39. évf. 8. sz. 521–545. p.
/Klly. is./
Ism.: Sz/abó T. Attila/. — *Erdélyi Múzeum* 1930. 35. köt. U.F. 1. köt. 7–9. sz. 309. p.
679. Maróthy Jenő: Bethlen Gábor tudósai. — *Protestáns Szemle* 1930. 39. évf. 10. sz. 708–718. p.
680. Rovó Zoltán: Makkai Sándor az erdélyi ifjúság mozgalmáról, a román cserkészetről, az Ady-kérdésről és Bethlen Gábor igazi arcáról. — *Református Diákmozgalom* 1930. 7. évf. 1. sz. 7–8. p.

1931

681. Dánielné Lengyel Laura: Bethlen Gábor udvarában. Budapest /1931/, Singer – Wolfner. 62. /2/ p.
/Szászorszép könyvek 7. sorozat 9./
682. Zsidó, görög és latin gyászversek Bethlen Gábor temetésére. Közli Kristóf György. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 1–3. sz. 90–97. p.
683. Nagy Géza: A legújabb Bethlen-irodalom. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 1–3. sz. 98–109. p.
684. Bíró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 4–6. sz. 117–130. p.
/Klly. is./
685. /Holik Flóris/ Banfi Florio: Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata 1625-ben. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 7–9. sz. 299–301. p.
686. Bitay Árpád: Új adat Bethlen Gábor gyermekkorából. — *Keleti Újság* 1931. 14. évf. 3. sz. 8. p.
687. Kristóf György: Bethlen Gábor neve a külföldön. — *Magyar Nyelv* 1931. 27. évf. 5–6. sz. 180–183. p.
Ism.: Sz/abó T. Attila/. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 10–12. sz. 423. p.
688. Kristóf (Klausenburg), /György/ Georg: Die Gestalt Gabriel Bethlens in der zeitgenössischen deutschen Dichtung. — *Ugarische Jahrbücher* 1931. 11. köt. 1–2. füz. 98–112. p.

- Ism.: Sz/abó T. Attila/. — *Erdélyi Múzeum* 1931. 36. köt., U.F. 2. köt. 10–12. sz. 423. p.
– Trostler, /József/ Josef. — *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* 1932. 4. évf. 1. füz. 82–83. p.

1932

689. Makkai Sándor: Erdélyi szemmel. Kolozsvár 1932, Erdélyi Szépművészeti Céh. 179. /5/, VI p.
– Bethlen Gábor öröksége. 143–154. p.
690. Pivány Jenő: Bethlem, Racokzie, Serini, Apafy és Tekeli. — *Vasárnapi Újság. A Budapesti Hírlap heti melléklete* 1932. júl. 3., 16–17. p.

1933

691. /Wien. Magyar Történelmi Intézet./ A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. — *Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungar./ische/ Geschichte/e/-forschung in Wien. Szerk. Angyal Dávid. /3/-/évf./ Budapest 1933– Kertész.*
– Galla Ferenc: A csiksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején. 1934. 4. évf. 283–302. p.
Ism.: /Kéki Béla/ K. B. — *Erdélyi Múzeum* 1935. 40. köt., U.F. 6. köt. 7–9. sz. 309. p.
– Huszár Lajos: A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében. 1934. 4. évf. 303–317. p.
Ism.: /Kéki Béla/ K. B. — *Erdélyi Múzeum* 1935. 40. köt., U.F. 6. köt. 7–9. sz. 311. p.
692. Móricz Zsigmond: A nap árnyéka. 1–49. — *Pesti Napló* 1933. 84. évf. 296. sz. — 1934. 85. évf. 48. sz.

1934

693. Macůrek, Josef: Dějiny maďarů a uherského státu. V Praze 1934, Melantrich. 344 p.
– Povstání Štěpána Bočkaje, Bethlena Gabora a doba 30leté války. 158–165. p.
694. Székely Oklevéltár 1219–1776. Közli Barabás Samu. XXXIII, 490 p. — *Magyar Történelmi Tár* 1934. 28. köt., 3. sorozat 3. köt.
– 189. Bethlen Gábor Sepsiszentgyörgy, Ilyefalva, Kézdivásárhely és Bereczk mezővárosokat Sepszi, illetve Kézdi szék bíraskodása alól kiveszi. 360–361. p.
695. Az 1619. évi Küküllővári zsinat felterjesztése Bethlen Gábor fejedelemhez. Közli Illyés Géza. — *Református Szemle* 1934. 27. évf. 32. sz. 501–505. p.

1935

696. László Dezső: A siető ember. – Tanulmányok a magyar múltból. Cluj – Kolozsvár 1935, Erdélyi Fiatalok. 89, /7/ p.
– Bethlen Gábor halotti maszkiája. 65–76. p.
697. Makkai Sándor: Az élet kérdezett. Tanulmányok. Budapest 1935, Révai. 1–2. köt.
– Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. – 1929 – 1. köt. 1–75. p.
– Bethlen Gábor öröksége. – 1922 – 2. köt. 91–98. p.
698. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. Gyűjtötte és magyarázta –. Új átdolg. kiad. Bev. Harsányi Zsolt. Budapest (1935), Singer – Wolfner. 768 p.
/Thesaurus Anecdoton Hungarorum./
– Bethlen Gábor és Alvinci Péter. 50. p.
– Az ágyú és a fejedelmek. 52–53. p.
– Zilahy Kerekes György anekdotáiból. Öreg gróf Bethlen Gergely úrnak a fiai . . . 130. p.
699. Móricz Zsigmond: Bethlen Gábor, ha ma élne. = Cobden 1935. 2. évf. 2. sz. 88–90. p.
- /700./Göllner, Carol: Milice chrétienne un instrument de croisade au XVII-e siècle. = Mélanges de l'École Roumanie en France 1935–1936. 13. köt. 58–118. p.
701. Móricz, /Zsigmond/ Sigismund: La confession de Gabriel Bethlen. = Nouvelle Revue de Hongrie 1935. 28. (4.) évf. 2. köt. 1. sz. 71–81. p.
702. Történelmi múltunkból. – /Az 1619. évi küllővári zsinat felterjesztése Bethlen Gábor fejedelmhez és/ Replicatio. Közli Dr. Illyés Géza. = Református Szemle 1935. 28. évf. 1. sz. 3–5. p.

1936

703. Mai Magyarok Régi Magyarokról. /Összeáll. Fejtő Ferenc./ /Budapest 1936/, Szép Szó – Cserépfalvi. /2/, 215, /3/ p.
– Móricz Zsigmond: Bethlen Gábor. 1580–1629. 70–85. p.
704. Móricz Zsigmond: Bethlen Gábor. 1580–1629. = Szép Szó 1936. 2. köt. 4–5. füz. 70–85. p.
705. Rugonfalvi Kiss István: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. = Theológiai Szemle 1936. 12. évf. 1–6. sz. 283–301. p.
/Klly. is./

1937

706. Bíró Vencel: Nagyságos fejedelmek idejében. Történelmi elbeszélések. Szopos Sándor rajzaival. Cluj 1937, Minerva. 124, /4/ p.
/A „Magyar Nép” könyvtára 56./
Ism.: Kiss Jenő: Bíró Vencel két könyve. = Erdélyi Helikon 1938. 11. évf. 8. sz. 622–623. p.
– Együtt Bethlennel és Káldyval. 65–76. p.

707. Magyar Versek Könyve. Szerk., bev. és jegyzet-szótárral ell. Horváth János. Budapest 1937, Magyar Szemle Társaság. XXVI, 592 p.
– Népszerű énekek a XVII. század első feléből. Bethlen Gábor. 79. p.
708. Nagy Géza: Akik kősziklára építettek. Egyháztörténelmi dolgozatok. Cluj–Kolozsvár /1937/, Grafica. 258 p.
– Bethlen Gábor képe a legújabb történetírásban. 129–145. p.
709. Ernyey József: Pénzverő kísérlet Trencsénben (1621). = Numizmatikai Közlöny 1937–1938. 36–37. évf. 97. p.
710. Szentmihályiné Szabó Mária: Nikolsburg. 1–2. = Pásztortűz 1937. 23. évf. 19–20. sz. 372–373., 399–400. p.
711. Szentimrei Jenő: Bethlen Gábor. – Részlet a Verses Króniká-ból. = Pásztortűz 1937. 23. évf. 21. sz. 414. p.

1938

712. Angol filológiai tanulmányok. 3. Studies in English Philology. A budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Angol Intézetének kiadványai. Szerk. Yolland Arthur, Fest Sándor. Budapest 1938, Neuwald. 204 p.
– Róna, /Eva/ Eva: Early Travel-books and MSS. on Hungary. 1450–1650. 37–58. p.
713. Depner, Maja: Das Fürstentum Siebenbürgen in Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreissigjährigen Krieges. Stuttgart 1938, Kohlhammer. XV, 331 p.
/Schriftenreihe der Stadt der Auslandsdeutschen 4./
Ism.: Benda Kálmán. = Századok 1941. 75. évf. 7–8. sz. 304–309. p.
– Gabriel Bethlen. 26–138. p.
714. Bethlen Gábor Erdélyország fejedelme szeőkefalvi Szent-Miklós alias Kovách Bálintnak és örökösének címeres nemes levelet adományoz. Közli Szeőkefalvi Szent-Miklós László. = Magyar Családtörténelmi Szemle 1938. 4. évf. 6–7. sz. 182–183. p.
715. Szabó T. Attila: Bethlen Gábor elveszett kéziratok graduálja. = Református Szemle 1938. 31. évf. 1. sz. 7–9. p.
716. Kosáry, /Domokos/ Dominic: Gabriel Bethlen. Transylvania in the XVIIth century. = The Slavonic (and East European) Review 1938–1939. 17. köt. 162–173. p.
717. Tolnai Gábor: Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban. /Budapest 1939/, Magyar Történelmi Társulat. 176 p., 8 t.
/A Magyar Történelmi Társulat könyvei 5./
Ism.: – Sárkány Oszkár. = Napkelet 1939. 17. évf. 9. sz. 277–280. p.
– Halász Gábor. = Nyugat 1939. 32. évf. 2. köt. 9. sz. 182. p.
– Joó Tibor. = Protestáns Szemle 1939. 48. évf. 9. sz. 484–485. p.
– (B. Sz.) = Ungarische Jahrbücher 1940. 20. köt. 3. füz. 384–385. p.
– A hanyatló hagyomány. (Barokk műveltség.) I. /Bethlen Gábor Erdélye. Behlen udvara és udvari műveltsége./ 82–106. p. /Bethlen Gábor arcképe/: 3. t.

718. Móricz Zsigmond: /Erdély./ 1. Tündérbert. Történelmi regény . . . Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége, Bethlen Gábor ifjúkora. 2. A nagy fejedelem. A Tündérbert virágaborul. Bethlen Gábor dicsősége, Zsuzsánna fejedelem-asszony szenvedése eljő. 3. A nap árnyéka. Az asszonyi állat az ő urának . . . dicsőségében láthatatlan lesz. Minél jobb s tökéletesebb, annál jobban és tökéletesebben: ime a regény. /Budapest 1939/, Athenaeum. 1–3. köt.
719. Juhász István: Az erdélyi fejedelemség társadalmi tényezői. = Hítel 1939. 4. évf. 2. sz. 148–157. p.
720. Herepei János: Bethlen Gábor kiválasztottjai. I. Szilvási K. Márton kolozskalotai, majd szilágysági ref. esperes életrajza. 1–4. = Református Szemle 1939. 32. évf. 9–12. sz. 137–140., 146–156., 165–172., 184–188. p. /Klly. is./

1940

721. Bánlaky /Breit/ József, Doberdói: Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszak 1604–1626. Budapest 1940, Grill. 492 p., 9 térk. mell. /Bánlaky József, Doberdói: A magyar nemzet hadtörténelme 15./
Ism.: – Markó Árpád. = Hadtörténelmi Közlemények 1940. 41. évf. 3–4. füz. 245–246. p.
– Markó Árpád/. = Magyar Katonai Szemle 1940. 10. évf. 12. sz. 890. p.
722. Farkas /György/ Georg, /Gyerőmonostori/ von Gyerőmonostor: Gábor Bethlen. Budapest 1940, Pannonia. 38, 2 p. /Pannonia-bücher, kleine Serie 3./
723. Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár 1940, Grafika. 276 p.
– Bethlen Gábor és a román misszió. 134–141. p.
724. Lupas, Ioan: Studii, comunicari si conferinte istorice. 2. Cluj, 1940.
– Principele transilvan Gavril Bethlen. 1580–1629. 197–213. p.
725. Ullmann István: Egy XVIII. századvégi magyartárgyú angol regény. /William Godwin: „St. Leon: A tale of the Sixteenth Century. London 1799. 1–4. köt./ = Egyetemes Philologiai Közlöny 1940. 64. évf. 1. sz. 78–82. p.
726. /Kosáry Domokos: Bethlen Gábor. = Fényjelek 1940. 25–27. p. /Szerző személyes közlése alapján./
727. Koppány István: Erdély fejedelmek. = Magyar Lélek 1940. 2. évf. 12. sz. 536–543. p.
728. Móricz /Zsigmond/ Sigismund: Fragments de la Trilogie „Transylvanie”. Méditations d'un prince. = Nouvelle Revue de Hongrie 1940. 33. (9.) évf. 2. köt. 4. sz. 330–338. p.
729. Musnai László: A Bethlen Kollégium Nagykönyvtárának értékes kéziratai. 1–4. = Református Szemle 1940. 33. évf. 8–11. sz. 115–121., 131–133., 153–160., 169–172. p.

1941

730. A fejedelem. 1613–1629. Keserői Dajka János, Bojthi Veres Gáspár, Redmeci T. János, Toldalagi Mihály, Kemény János és Bethlen Gábor írásaiból. Bev.

Makkai László. Budapest /1941/, Franklin. XVIII, 143 p. /Erdély öröksége 4./

731. /Móricz Zsigmond/ mzs.: Bethlen Gábor lakodalma. Korabeli újságíró riportja. = Kelet Népe 1941. 7. évf. 23. sz. 3–4. p.
732. Tolnai, /Gábor/ Gabriel: Gabriel Bethlen. = Nouvelle Revue de Hongrie 1941. 34. (10.) évf. 65. köt. 12. sz. 450–457. p., 1 t.
733. Földes Ferenc: Jobbágyfiúk Bethlen Gábor kollégiumában. = Ország Útja 1941. 5. évf. 4. sz. 132–134. p.

1942

734. Lupas, Ioan: Sfirșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania. = Analele Academiei Române, Memoriile, Secțiunii Istorice (III. Ser.) 1942–1943. 25. köt. 3. sz. 805–834. p.
735. Gyenis András S/ocietas/ J/esu/: Bethlen és Káldi találkozója. = Magyar Kultúra 1942. 19. évf. 13–14. sz. 21–22. p.

1943

736. P. Gáspár Gabriella: Az erdélyi fejedelmek törekvései a lengyel trónra. Bölcsész-doktori értekezés. Debrecen /1943/, Lehotai. 84 p. /A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Kelet-európai Szemináriumának kiadványai 2./
– Bethlen Gábor. 37–54. p.
737. P/áter/ Gyenis András S/ocietas/ J/esu/: Hittel és tudással. Jeles Jezsuiták életműve. Budapest /1943/, Szent István-Társulat. 333, 3 p.
– Bethlen és Káldi találkozója. 25–29. p.
738. Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629. Kassa 1943, Wiko. 408, 12 p., 18 t.
Ism.: Komoróczy György. = Századok 1944. 78. évf. 7–10. sz. 569–570. p.
739. Makkai Sándor: A fejedelem rózsája. Történeti elbeszélések. III. Szalmás Béla. /Budapest 1943, Stádium./ 54 p. /Nemzeti Könyvtár 108./ /Koll./
740. Tasnádi Nagy András: Az élő Bethlen Gábor. Budapest 1943, Országos Bethlen Gábor Szövetség. 38, 2 p., 2 t. /Bethlen Gábor könyvtár 3./

1944

741. Pázmány Péter két kiadatlan levele Bethlen Gáborhoz. = Hítel 1944. 9. évf. 2. sz. 117–118. p.
742. Lovas Rezső: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. = Századok 1944. 78. évf. 7–10. sz. 419–462. p.

1945

743. Huszár Lajos: Bethlen Gábor pénzei. Kolozsvár 1945, Erdélyi Magyar Tudományos Intézet. 122, 2 p., 13 t.

1947

744. Nagy Géza, id.: A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek története. Kiad. az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet. Kolozsvár 1947, Minerva. 18 p.

1951

745. Wittman Tibor: Történelmünk haladó hagyományai. 1604–1918. Budapest 1951, Közoktatásügyi. 88 p.
/Szocialista nevelés kiskönyvtára 25./
– Bethlen Gábor. 10–15. p.
746. Wittman Tibor: Bethlen Gábor mint hadszervező. = Századok 1951. 85. évf. 3–4. sz. 354–390. p.
/Klny. is: A történettudomány kérdései 13./

1952

747. Wittman Tibor: Bethlen Gábor. /Kiad. a/ Magyar Történelmi Társulat. Budapest 1952, Művelt Nép. 154 p., 4 t., 1 térk.
Ism.: Rázsó Gyula. = Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. évf. 2. sz. 228–232. p.
748. Wittman Tibor: A Bethlen Gábor c. előadáshoz. Budapest 1952, Művelt Nép. 29, /1/ p.
/Útmutató városi és falusi előadók részére 2./
– Vidor Miklós: A fejedelem igazságot tesz. Jelenet Móríc Zsigmond „Erdély” c. regénye nyomán. 23–28. p.
– Vidor Miklós: Bethlen Gábor. 29–/30./ p.

1953

749. Mráz Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. = Századok 1953. 87. évf. 4. sz. 512–564. p.

1955

750. Budapest szobrai. (Szerk. Gábor Endre.) Bev. tanulmány: Lyka Károly. (A fényképfelvételeket készítették Petrás István, Borsos Imre.) Budapest 1955, Képzőművészeti Alap. 147 p.

- Bethlen Gábor budapesti szobrának /ifj. Vastagh György alkotása/ leírása. 50. p.
751. Rimay János Összes Művei. Összeáll. Eckhardt Sándor. Budapest 1955, Akadémia. 469, /3/ p.
– (Konstantinápoly, 1621 február, április.) /Levelek/ Bethlen Gáborhoz. 366–385., 397–401. p.
752. Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. (Szerk. Rohonyi Gábor, Nagy László, Tóth Gyula.) Budapest 1955, Hadtörténelmi Intézet. 1–2. köt.
Függetlenségi harcok a Habsburgok ellen a 17. század első felében. Összeáll. Nagy László. 1. köt. 193–248. p.
– /Bethlen Gábor fejedelem tábori parancsolata, levelei és utasításai/ 1. köt. 211–235. p.
753. Vasváry Ödön: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem halálának 325-ik évfordulójára. = Bethlen Naptár 1955. 71–74. p.
754. Benczédi László: Az erdélyi fejedelmek hadművészete Bethlen Gábor korában. = Katonai Figyelő 1955. 6. évf. 1. sz. 192–211. p., 1 térk.
755. Béky Zoltán: Bethlen Gábor hite. 1–2. = Testvériség. Fraternity 1955. 33. évf. 10. sz. 3–4. p.
/Az általam elérhető példány hiányos, ezért csak a 2., befejező közleményt írhattam le pontosan./

1956

756. Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. Budapest 1956. 5–26. p.
757. Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Szerk. Kovács Endre. /Bev./ (Hanák Péter.) /Közread./ a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Budapest 1956, Akadémia. 456 p., 2 térk.
– Wittman Tibor: Bethlen Gábor és az 1628/29. évi erdélyi–orosz szövetségterv keletkezése. 35–51. p.
758. Tóth Dezső: Báthory és Bethlen alakja Móríc Tündérmű-jében. = Irodalomtörténet 1956. 44. évf. 1. sz. 67–76. p.

1957

759. Földes Ferenc Válogatott Művei. Összeáll., bev. és jegyz. /ell./ Simon Gyula. /Kiad. a/ Pedagógiai Tudományos Intézet. Budapest 1957, Tankönyvkiadó. 195 p., 2 t.
/Neveléstörténeti könyvtár./
– Jobbágyfiúk Bethlen Gábor kollégiumában. 100–103. p.
760. (Hatvany Lajos – Belia György): Magyarok beszélnek. Szemelvények emlékiratokból. Vál. –. Bev. és utószó: Hatvany Lajos. Jegyz. /ell./ Belia György.) Budapest 1957, Szépirodalmi. 638 p., 16 t.
1. Bethlen Gábor lakodalma. Kemény János leírása. 237–241. p.
2. Korabeli feljegyzés Bethlen Gábor lakodalmáról. 242–247. p.
2. Bethlen Gábor levele Károlyi Zsuzsannához. 261–263. p.

4. Kemény János: Bethlen Gábor halála. 328–329. p.
 5. Mikó Ferenc – Bíró Sámuel: Összeesküvés Bethlen Gábor ellen. 428–431. p.
 6. Ismeretlen szász polgár: Bethlen Gábor fejedelemmé választása. 469. p.
 761. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. Gyűjtötte és magyarázta –. (Új bőv. kiad.) Bev. Boldizsár Iván. /Budapest/ 1957, Gondolat. 690 p.
 /Thesaurus Anecdoton Hungarorum./
 – Bethlen Gábor és Alvinci Péter. 47. p.
 – Az ágyu és a fejedelmek. 48–49. p.
 – Zilahi Kerekes György anekdotáiból. Öreg gróf Bethlen Gergely úrnak a fiai . . . 120. p.

1958

762. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Budapest 1958, Akadémia. 781, /3/ p.
 /Régi magyar dallamok tára 1./
 – (Gyakorta való buzgó könyörgést). 476–477., 639. p.
 763. A Debreceni Bethlen Gábor Közgazdasági Technikum fennállásának 100. évfordulóján kiadott ünnepi évkönyv. 1857–1957. Kiad. Újhelyi Istvánné. Debrecen 1958, Alföldi. 63 p., 1 t.
 – Bethlen Gábor. (Ismeretlen költő verse a XVII. századból.) 17–18. p.
 – Benda Kálmán: Emlékbeszéd Bethlen Gáborról. 20–28. p.

1959

764. Béky Zoltán: Bethlen Gábor vallásos személyisége. (Washington, D. C. 1959, Amerikai Magyar Református Egyesület.) 16 p.
 765. Kemény János Önéletrésze és válogatott levelei. (Vál., sajtó alá rend., bev. és jegyz. /ell./ V. Windisch Éva.) Budapest 1959, Szépirodalmi. 589 p., 10 t.
 /Magyar századok./
 – Bethlen Gábor 1623. évi hadjárata. 98–107. p.
 – Bethlen Gábor második házassága. 1625–1629. 107–119. p.
 – Bethlen Gábor 1626–1627. évi hadjárata. 120–131. p.
 – Az 1627–1628. évek eseményei. Kemény János utazásai. 132–144. p.
 – Bethlen Gábor halála. 1629. 144–155. p.
 766. Leszczynski, Jozef: Rzady Bethlena Gabora na Górnym Śląsku 1620–1624. = Sobótka 1959. 14. évf. 3. sz. 307–351. p.

1960

767. Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez (1619–1621). = Hadtörténelmi Közlemények 1960. 7. évf. 2. sz. 71–106. p.
 768. Simkovics Gyula: Bethlen Gábor és Sopron. = Soproni Szemle 1960. 14. évf. 3. sz. 260–263. p.

1961

769. Művészettörténeti tanulmányok. (Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1959–60. Szerk. Dávid Katalin, Németh Lajos.) Budapest 1961, Képzőművészeti Alap. 281 p.
 – Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. aug. 16-án. /Közli/ (Baranyai Béláné.) 229–231. p.
 770. Wittman Tibor: Függetlenségi harcok az erdélyi fejedelmek vezetésével. /Kiad. a/ Központi Pedagógus Továbbképző Intézet. Budapest 1961, Felsőoktatási Jegyzetellátó. 51 p. Sokszt.
 /Történelemtanároknak 8./
 771. Bánhidi Zoltán: Bethlen Gábor és Kemény János nyelvéből. 1–2. = Magyar Nyelv 1961. 57. évf. 1–2. sz. 58–66., 194–207. p.

1962

772. Wittman, Tibor: Quelques problèmes des luttes d'indépendance de Transylvanie contre les Habsbourg et de leur idéologie. = Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica 1962. 10. évf. 9–18. p.
 773. Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben (1613–1619). = Hadtörténelmi Közlemények 1962. 9. évf. 1. sz. 125–159. p.
 774. Herepei János: Adatok régi magyar versekről. = Irodalomtörténeti Közlemények 1962. 66. évf. 4. sz. 477–493. p.
 – Készült-e verses kárta Bethlen Gábor temetésére. 479–480. p.

1963

775. La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. – Renaissance und Reformation in Polen und in Ungarn (1450–1650). Conférence Budapest – Eger, 10–14, oct. 1961. Red. Gy/örgy/ Székely, E/rik/ Fügedi. Budapest 1963, Akadémia. 562 p.
 /Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53./
 – Wittman Tibor: L'idéologie de centralisation de la principauté de Transylvanie et ses rapports européens. 431–437. p.
 776. Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) = Hadtörténelmi Közlemények 1963. 10. évf. 2. sz. 185–241. p.
 777. R. Várkonyi Ágnes: A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok ideológiai kérdései. 1–2. = Történelemtanítás 1963. 8. évf. 2. sz. 1–6. p., 3. sz. 1–7. p.
 778. Borbándi Gyula: Bethlen Gábor unokája. – Kovács Imre, a politikai író – = Új Látóhatár 1963. 6. évf. 2. sz. 148–152. p.

1964

779. Nagy László: Bethlen Gábor, a nagy fejedelem. /Életrajzi regény./ Budapest 1964, Móra. 218 p., 8 t.
/Nagy emberek élete./
780. Nagy László – Otta István: Néhány újabb megjegyzés Molnár Erik történeti koncepciójához. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1964. 11. évf. 3. sz. 517–529. p.

1965

781. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. (Szerk. /és bev./ Keszérű Bálint. /kiad. a Szeged, Egyetem/, Magyar Irodalomtörténeti Tanszék.) 1. Herepei János: Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. – – cikkei. Budapest – Szeged 1965, Kossuth. XI, 627 p.
– Bethlen Gábor művelődéspolitikája és az új értelmiség kiképzése. 167–272. p.
– Adatok Bethlen Gábor gyulafehérvári academicum collegiumának előtörténetéhez. 239–272. p.
782. Nagy László: Adalékok Bethlen hadseregének erkölcsi arculatához. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1965. 12. évf. 2. sz. 299–319. p.
783. Vita Zsigmond: Bethlen Gábor könyvtára. = *Magyar Könyvszemle* 1965. 81. évf. 3. sz. 221–227. p.

1966

784. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. (Szerk. /és bev./ Keszérű Bálint. /Kiad. a Szeged, Egyetem/, Magyar Irodalomtörténeti Tanszék.) 2. Herepei János: Apáczai és kortársai. – – cikkei. Budapest – Szeged 1966, Kossuth. XI, 676 p.
– A fehérvári kollégiumi alapítvány sorsa Bethlen halála után. 7–18. p.
785. Fried István: A lakompaki csata. (Adatok Bethlen Gábor s a régi Sopron és megye kapcsolatához.) = *Soproni Szemle* 1966. 20. évf. 3. sz. 218–224. p.

1967

786. Magyarország az erdélyi fejedelmek függetlenségi harcai idején. /1606–1664/. M. (1 : 4.500.000), 19x13 cm. /Budapest 1967, Kartográfiai Vállalat./ 21x31 cm.
– /Bethlen Gábor hadjáratai./ XI. sz. mell., 4 térk.
787. *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok és Okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszázéves jubileum alkalmából. 2. A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Szerk. Bartha Tibor. Budapest 1967, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. 534. /2/ p., 4 t.
– Tóth Endre: A Második Helvét Hitvallás története Magyarországon. 13–53. p.
– Bethlen Gábor szabadságharca idején. 21. p.

1968

788. Szepesi Csombor Márton összes művei. Sajtó alá rend., bev., ford. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter. Budapest 1968, Akadémia. 663 p., 8 t.
/Régi magyar prózai emlékek 1./
– „Az mi felséges fejedelmünk”: Bethlen Gábor oldalán. 23–32. p.
789. Vita Zsigmond: Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok. Bukarest 1968, Irodalmi. 300. /4/ p., 2 t.
Ism.: Benda Kálmán. = *Századok* 1969. 103. évf. 5–6. sz. 1240–1241. p.
– Bethlen Gábor szellemi arcképehez.
– Könyvtára. 11–22., 282–284. p.
– Nevelési törekvései. 22–56., 284–288. p.
790. Fazekas József: A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvények nyomdai meghatározása. Melléklet: Táblázatos kimutatás a XVII. századi erdélyi országgyűlési törvények hivatalos kiadásairól. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 84. évf. 2. sz. 201–209. p.
791. Zimányi Vera: Az 1610–1630-as évek problémái. = *Történelmi Szemle* 1968. 11. évf. 1–2. sz. 133–140. p.
/A. Péter Katalin hozzászólása/: 155–156. p.

1969

792. Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest 1969, Akadémia. 484 p., 1 t.
Ism.: Rázsó Gyula. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1971. 18. évf. 1. sz. 163–165. p.
793. Gál István: Borsos Tamás Londonban őrzött két levele. /Bethlen Gábor követének két levele Sir Thomas Roe konstantinápolyi angol nagykövethöz 1627-ből./ = *Korunk* 1969. 2. köt. 6. sz. 932–934. p.
794. Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter: Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 85. évf. 4. sz. 376–377. p.

1970

795. *Folia archeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici.* (A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. Főszerk. Fülep Ferenc.) Budapest. Népművelési Propaganda Iroda. – 21. (Szerk. Sárdy Judit.) 1970, Athenaeum. 218 p. illusztr.
– Rózsa György: Ein unbekanntes Werk von egidius Sadeler. 169–176. p.
796. V. Sipos Ida: Bethlen Gábor hitvese írja. = *Bethlen Naptár* 1970. 31. p.
797. Bethlen Gábor ezüst tallérja. = *Bethlen Naptár* 1970. 378. p.
798. Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyanában. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 86. évf. 3. sz. 218–220. p.
799. R. Várkonyi Ágnes: Bethlen, Zrinyi, Rákóczi. Történelmi személyiségek a 17. századi Magyarországon. = *Valóság* 1970. 13. évf. 5. sz. 1–15. p.

1971

800. Santavuori, Martti: **Ruhtinaan** tie. Hämeenlinna 1971, Karisto. 383 p.
 801. Tarnóc Márton: Bethlen Gábor művelődéspolitikája. — *Helikon* 1971. 17. évf. 3-4. sz. 331-343. p.

1972

802. Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest 1972, Akadémia. 221 p.
 Ism.: Borosy András. — *Századok* 1976. 110. évf. 6. sz. 1164-1166. p.
 803. A Nagyenyedi Bethlen Kollégium alapításának 350. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi esten elhangzott előadások. (Budapest, 1972 október 24.) Budapest 1972, TTI /soksz./ 36 p. illusztr.
 — Ismeretlen szerző a XVII. században: Cantio Gabrielis Bethlen. 30-32. p.
 — Áprily Lajos: A fejedelemhez. 33-36. p.
 804. R. Várkonyi Ágnes: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. — *Századok* 1972. 106. évf. 3. sz. 609-646. p. /Klly. is./

1973

805. Korunk évkönyv 1973— . Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből. Szerk. Ritoók János. Kolozsvár 1973— . Tip. Interpr. Poligr. 317, /3/ p.
 — Jakó Zsigmond: A Bethlen-kollégium könyvtárának kezdeti és első korszaka (1622-1658). 89-100. p.
 806. Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Atti del convegno. (Venezia, 11-14 giugno 1970). Org.: Fondazione Giorgio Cini - Accademia Ungherese delle Scienze - Istituto per le Relazioni Culturali di Budapest. A cura di Vittore Branca. Firenze 1973, Olschki. XVI, 498, /13/ p.
 — Nagy, László: Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i turchi e con gli Asburgo. 199-214. p.
 807. Nagy László: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. — *Hadtörténelmi Közlemények* 1973. 20. évf. 3. sz. 445-480. p.

1974

808. Szentimrei Mihály: Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon. — *Magyar Könyvszele* 1974. 90. évf. 1-2. sz. 29-39. p., 1 t. /Klly. is./
 809. Kovács András: Az alvinci kastély történetéhez. — *Utunk* 1974. 29. évf. 2. (1315.) sz. 11. p.

1975

810. Magyar történelmi tanulmányok. 8. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1975, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 163 p.
 /Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX./
 — Nagy László: A hajdúk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. 5-49. p.
 811. Néprajz és nyelvtudomány. 19-20. Szerk. Ferenczi Imre, Mikola Tibor, Nyíri Antal. Szeged 1975-1976, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 398 p.
 /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Ethnographica et Linguistica XIX-XX./
 — Ivanics Mária: Két krimi-tatár oklevél Bethlen Gáborhoz. 253-276. p. /Klly.: Nyelvészeti dolgozatok 145./
 812. Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. Budapest 1975, Gondolat. 203 p., illusztr.
 /Magyar Historia./
 — Bethlen Gábor bécsi lánykérése. 7. p.
 — Bethlen Gábor arcképe 1620-ból. 8. p.
 — Az országegyesítés reménytelen ügye. 9-14. p.
 813. Ivanics, /Mária/ Mary: Formal and linguistic peculiarities of 17th century Crimean Tatar letters adressed to princes of Transylvania. — *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 1975. 29. köt. 2. füz. 213-224. p. /Klly. is./
 814. Ecsedy Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete. — *Magyar Könyvszemle* 1975. 91. évf. 1. sz. 9-24. p.

1976

815. Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest 1976, Kriterion. 373 p., 24 t.
 — A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdeti és első korszaka (1622-1658). 199-208. p.
 816. Régi magyar költők tára. XVII. század. (Szerk. Stoll Béla.) Budapest. Akadémia. — 8. Bethlen Gábor korának költészete. Sajtó alá rend. Komlószi Tibor, Stoll Béla. 1976, Akadémia. 651, 1 p.
 817. Santavuori, Martti: A fejedelem útja. (Ford. Jávorszky Béla.) Budapest 1976, Európa. 481 p.
 /Századok - emberek./
 818. Fenesan, Costin: Şase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojuului şi Caransebeşului (1614-1615.) — *Apulum* 1976. 14. köt. 175-179. p.
 819. Gál István: Maksai Péter angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből. Magyar szerző első műve Angliában magyar történelemről. — *Irodalomtörténeti Közlemények* 1976. 80. évf. 2. sz. 223-237. p.

1977

820. Studii și comunicări de etnografie – istorie 2. Caransebeș 1977, I. P. Cluj. 526 p., 55 t.
– Fenesan, Costin: Ștefan Vaida, un adversar Caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614). 414–418. p. /Függeléként Bethlen Gábor két levele Bethlen Péterhez./

1978

821. Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978, Zrínyi. 274 p., illusztr.
– „Gábor király” szolgálatában. 132–157. p.
822. Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Budapest 1978, Gondolat. 267 p.
Ism.: – Péter Katalin. – Irodalomtörténeti Közlemények 1979. 83. évf. 3. sz. 346–347. p.
– Nagy László. – Századok 1979. 113. évf. 5. sz. 904–907. p.
823. Fazekas József: Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyért, Bethlen Gáborért. – Magyar Könyvszemle 1978. 94. évf. 2. sz. 197–202. p. /Klly. is./
824. Nagy László: Erdélyi „boszorkánypercek” a politikai hatalom szolgálatában. /Bethlen Gábor három „fiskális” pere./ = Századok 1978. 112. évf. 6. sz. 1097–1141. p. /Klly. is./

1979

825. Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye. (Budapest) 1979, Magvető. 253, /2/ p.
– Bethlen Gábor és a Szent Korona. 156–172. p.
826. Erdélyi Múzeum 1814–1818. Vál., bev. és jegyz. ell. Benkő Samu. Bukarest 1979, Kriterion. 291 p.
– Régi tábori parancsolatok. I. Fejedelelem Bethlen Gáboré. 127–129. p.
827. Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Bukarest 1979, Kriterion. 260 p., 16 t.
– Benkő András: Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről. 94–106. p.
– Kovács András – Ţoca, Mircea: Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez. 107–115. p.
828. (Tarnóc Márton): Magyar gondolkodók. 17. század. (Vál., /sajtó alá rend./, jegyz. ell. –) Budapest 1979, Szépirodalmi. 1275 p. /Magyar remekírók./
– Pataki Füsüs János: Dedikáló levél. Az Felséges Bethlen Gábornak, . . . 69–75. p.
– Bethlen Gábor (1580–1629) végrendelete (1629). 104–119. p.
– Szenci Molnár Albert: Dedicáló levél. Az Felséges és hatalmas Gábor fejedelemnek, . . . 431–435. p.

829. Bethlen Gábor arcképe. – Reformátusok Lapja. Calvin Synod Herald 1979. 79. évf. 9–10. sz. 1. p.
830. Gabor Bethlen's Diploma for ministers. – Reformátusok Lapja. Calvin Synod Herald 1979. 79. évf. 9–10. sz. 8. p.
831. Vitéz Ferenc: 350 éves évforduló. /Bethlen Gábor 1629 július 13-án nemeslevelet és címert adományozott Erdély és a hozzákapcsolt Magyarországi Részek református lelkipásztorainak./ = Reformátusok Lapja. Calvin Synod Herald 1979. 79. évf. 9–10. sz. 10–11. p.
832. Forgács Zsuzsanna: 350 éve halt meg Bethlen Gábor Erdély fejedelme. – Eseménynaptár 1979. 4. sz. 18–20. p. és 9–10. melléklet.
833. Barcza Béla: Bethlen Gáborra emlékezünk. – Lelkipásztor 1979. 54. évf. 3. sz. Borító III.
834. Ruffy Péter: Bethlen Gábor ébresztése. – Magyar Nemzet 1979. 35. évf. 41. sz. 9. p.
835. Ruffy Péter: „Mindenkinek kezéből kisiklott”. Bethlen Gábor halálának 350. évfordulóján. – Magyar Nemzet 1979. 35. évf. 270. sz. 11. p.
836. Gál István: Bethlen Gábor angol tükörben. – Magyar Nemzet 1979. 35. évf. 303. sz. 4. p.
837. Barcza József: Bethlen Gábor élő reménysége. – Theológiai Szemle 1979. 22. évf., U.F. 5. sz. 304–308. p.
838. Kántor Lajos: „. . . ott otthon vagyok” Bethlen Gábor földjén. – Tiszatáj 1979. 33. évf. 7. sz. 4–9. p.

1980

839. Bethlen Gábor fejedelem. Vastagh György festményéről az Országos Bethlen Gábor Szövetség megbízásából másolta Héya Zoltán. – Confessio 1980. 3. évf. 1. sz. 2. p.
840. Bethlen Gábor emlékérmek és jelmondata a Magyarországi Református Egyház címerén. – Confessio 1980. 3. évf. 1. sz. 24., 40., 61., 100. p.
841. Péter Katalin: Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza. – Confessio 1980. 3. évf. 1. sz. 25–40. p.
842. Reményik Sándor: Az álorcás magyar és keletkezése. Közli Imre Mária. – Confessio 1980. 3. évf. 1. sz. 92–94. p.
843. Bethlen Gábor. Tóth B. László tusrajza. – Confessio 1980. 3. évf. 1. sz. hátsó borító.
844. Dusicza Ferenc: Bethlen Gábor emlékezete a Ráday Kollégiumban. – Magyar Nemzet 1980. 36. évf. 51. sz. 4. p.
845. Meghívó. Bethlen Gábor választott magyar király és erdélyi fejedelem születésének 400. évfordulója alkalmából a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Kollégiuma emlékünnepelet és kiállítást rendez . . . = Reformátusok Lapja 1980. 24. évf. 5. sz. 1. p.
846. Haypál Béla: A Bethlen-ünnepély elé. – Reformátusok Lapja 1980. 24. évf. 5. sz. 3. p.
847. Máté János: Bethlen-kantáták. – Reformátusok Lapja 1980. 24. évf. 5. sz. 3. p.
848. Dusicza Ferenc: Bethlen Gábor születésének 400. évfordulóján. – Reformátusok Lapja 1980. 24. évf. 8. sz. 1. p.
849. /Dusicza Ferenc/ D. F.: A fejedelem emlékei. – Reformátusok Lapja 1980. 24. évf. 8. sz. 4. p.
850. Bethlen-emlékpénz. Tóth Sándor alkotása. – Új Tükör 1980. 17. évf. 2. sz. 43. p.

839. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem — Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.
 840. Gábor Bethlen's Dignities and Ministries — Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.
 841. Vitéz Ferenc, 1550-1620. Bethlen Gábor 1620-1621. Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.
 842. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem — Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.
 843. Forgács Zoltán: 350 éve halt meg Bethlen Gábor Erdélyi fejedelem. — Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.
 844. Forgács Zoltán: 350 éve halt meg Bethlen Gábor Erdélyi fejedelem. — Reformátusok Lapja. Calvin Szombat Híradó 1979. 79. évf. 9-10. sz. 1. p.

Névmutató

Abai T. János 74
 Abavári ld. Jászay Pál
 Achmed I., török szultán 191, 449
 Achmed basa 252, 525
 Aczádý Ignác 285, 367, 379
 Ady Endre 680
 Aiy, Michael 74
 Albensis Johannes ld. Fehérvári János
 Áldor Imre 275
 Almásy Ferenc 132, 133
 Alsóbalásfalvi Cserényi Farkas ld. Cserényi Farkas, Alsóbalásfalvi
 Alsted, János Henrik 97, 100
 Alvinci Péter kassai pap 23, 73, 74, 118, 185, 229, 233, 281, 287, 294, 299, 486, 698, 756, 761
 Alvinczi Péter 586/2
 Angoulesme, Duc d' 71, 107
 Angyal Dávid Bev., 407, 412, 413, 422, 425, 427, 431, 441, 449, 450, 462, 576, 657, 691
 Anna Zsófia braunschweigi hercegnő 79
 Antalfy Endre 668/1
 Apáczai Csere János 464, 784
 Apafi Mihály I., erdélyi fejedelem 106, 690
 A. Péter Katalin ld. Péter Katalin, A.
 Appellius János Gáspár 465
 Áprily János 560, 566/10, 803
 Arday Pál 570
 (A-s.) 583, 600, 637
 Asztalos Mihály, Gönci ld. Gönci Asztalos Mihály
 B. ld. Blédy Géza
 /Babos Sándor/ B. S. 602
 Bajoni Vince 685
 Baksy István 434
 Balai B. Mihály 74
 Balam 68
 Balásfi Tamás 44, 45, 144
 Balassi Bálint 200
 Balassi Ferenc 162/9-11

Balázs József 317
 Balog Demeter, Maklári ld. Maklári /Balog/ Demeter
 Baltazár Dezső 553
 Bánffy Dénesné ld. Báthory Anna Bánffy Dénesné
 /Bánffy Miklós gróf/ Kisbán Miklós 593
 Banfi Florio ld. Holik Flóris
 Bánhidi Zoltán 771
 Bánlaky /Breit/ József, Doberdói 721
 Bányai Sándor 466
 Barabás Domokos 349
 Barabás Endre 566/7, 566/8
 Barabás Miklós 642
 Barabás Samu 694
 Baranyai Béláné 769
 Barcza Béla 834
 Barcza József 837
 Barovius K., Nicolaus 74
 Barsi P. János 74
 Bartha Tibor 787
 Bartók György 639
 Basa István 141
 Báthori Gergely 74
 Báthory Anna Bánffy Dénesné 565, 718, 824
 Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1, 6, 142, 346, 449, 450, 461, 462, 565, 718, 721, 758, 824
 Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 409
 /Batizfalvi István/ B. I. 201
 Batthyány József gróf 361, 375
 Békási Jánosné, özv. ld. Szöcs Zsófia özv. Békási Jánosné
 Békési Károly 436
 Béky Zoltán 755, 764
 Belia György 760
 Benczédi László 754
 Benda Kálmán 713, 756, 789, 825
 Benedek Elek 464
 Benke Tibor 481
 Benkő András 827
 Benkő Ferenc 116
 Benkő Samu 826
 Berán Lajos 840
 Berde Mária 547
 Bethlen-család, Iktári 307
 Behlen Elek, Bethleni gróf 125
 Bethlen Gergely, Keresdi gróf 698, 761
 Bethlen István, Iktári, erdélyi fejedelem 161, 167/6, 167/7, 385
 Bethlen István, Iktári gróf 489, 566/1
 Bethlen János, Bethleni 106, 112
 Bethlen Péter, Iktári gróf 74, 308, 331, 484, 489, 566/1, 820
 Bèthune, Henry de 107
 B. Gy. ld. Bisztray Gyula

B. I. Id. Batizfalvi István
 Biás István, Dersi 597
 Bihari Pap Benedek 74
 Bilstenius, Joannes 62
 Bíró Sámuel 760/5
 Bíró Vencel; B. V. 485, 518, 522, 539, 545, 548, 562, 578, 599, 600, 635, 684, 706
 Bíró Zoltán, Gelsei 661
 Bisterfeld, Henricus 100
 /Bisztray Gyula/ B. Gy. 668/5
 Bitay Árpád 563, 672, 686
 /Blédy Géza/ B. 385, 668/2
 Bocatius János 41, 54, 55, 334
 Bocskai István erdélyi fejedelem 231, 334, 398, 464, 525, 540, 577, 693, 721, 776
 Bod Péter, Felsőcsernátoni 354
 Bodrogi János 434, 512
 Bois-Robert, François de 611
 Bojti Veres Gáspár 2, 3, 73, 74, 118, 121, 422, 730
 Boldizsár Iván 761
 Bopp Ágost 388
 Borbándi Gyula 778
 Borbély Sámuel 468
 Bornemissza János 173
 Borosy András 802
 Borsay Sámuel 370
 Borsos Imre 750
 Borsos Tamás 793
 Bouquoi Id. Buquoi, Karl gróf, hadvezér
 Br. . . . 234, 236
 Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor második felesége 79, 81, 86–88, 124, 126, 128, 129, 149, 161, 190, 201, 214, 232, 238, 242, 246, 286/6, 328, 363, 393, 465, 486, 692, 731, 760/1, 760/2, 765
 Brassai Sámuel 187
 Breit József Id. Bánlaky /Breit/ József, Doberdói
 Brocken Lajos 224
 Bródy Sándor 488
 Bruckner Győző 569
 B. S. Id. Babos Sándor
 (B. Sz.) 717
 Buquoi, Karl gróf, hadvezér 58, 71, 167/6
 Burenstamm, Carl 241
 Burk, John 119
 Byron, George Noel Gordon lord 502

Cirill, Lukarisz 401
 Császár Károly 668/6
 Csengery Gusztáv 444, 556
 Csere János, Apáczai Id. Apáczai Csere János
 Cserei Mihály 386
 Cserényi Farkas, Alsóbalásfalvi 191
 Csernátoni Fülöp Elek Id. Fülöp Elek, Csernátoni

Csetri Elek 827
 Csillagh Gyula 219
 Cs. J. 543
 Csókási Mihály 525
 Csomasz Tóth Kálmán Id. Tóth Kálmán, Csomasz
 Csombor Márton, Szepesi Id. Szepesi Csombor Márton
 Csögör Lajos 581
 Cs. Szabó László Id. Szabó László, Cs.
 Cs. Tóth Kálmán Id. Tóth Kálmán, Csomasz
 Csukási Károly 197
 Csulai György 74
 Csuthi Gáspár 160, 191, 286/2
 Csűrös István 566/5, 584
 Csűrös Pál 519
 Cyrill, Lukarisz Id. Cirill, Lukarisz
 Czezinus, Michael 74
 Czeglédi F. János 73, 74, 118, 233
 Czerah Mehemet vezírpaşa 191, 525

Dajka János, Keserői Id. Keserői Dajka János
 Dampierre, Henri Du Val 574
 Dánér Lajos 604
 Dániel Mihály, Vargyasi 286/3, 286/5
 Dánielné Lengyel Laura 681
 Dávid, Izrael királya 35
 Dávid Ferenc 572
 Dávid Katalin 769
 Dávid Mátyás, Komjáti Id. Komjáti Dávid Mátyás
 Déák Farkas 280, 283
 Debreceni Simonides Gáspár 74
 Demjén Sámuel 149
 Demkó Kálmán 305, 340
 Dengeleghy Mihályné Török Kata 824
 Depner, Maja 713
 Dersi Biás István Id. Biás István, Dersi
 Dézsi István 73, 74, 118, 233
 Dézsi Lajos 420, 426
 D. G. Id. Döbrentei Gábor
 Diószegi G. Albert 74
 Diószegi P. István 74
 Doberdói Bánlaky József Id. Bánlaky /Breit/ József, Doberdói
 Dobrai Gácsi Bálint 74
 Dobray Péter, Lesneki 525
 Dóczy András 219/7, 219/20, 268–271, 525
 Dóczy István 162/7–11, 163
 Dongó Gyárfás Géza 404, 405
 Dongó Gyárfás Gyula 492
 /Döbrentei Gábor/ D. G. 124
 D–r. 586/10
 Dr. K. Gy. Id. Kristóf György

(Dr. S. J.) 569

Dr. T. L. ld. Tóth Lajos

Drugeth Bálint, Homonnai ld. Homonnai Drugeth Bálint

Drugeth György, Homonnai ld. Homonnai Drugeth György

Dus Márton, Muraközi ld. Muraközi Dus Márton

Dusicza Ferenc 844, 848, 849

Eckhardt Sándor 751

Ecsedy Judit 814

Edvi Illés Ilona 840

Eghri István 168

Elek Oszkár 611

Elekes Károly 141

Engel János Keresztély 121

Enss, Gaspar 90

Eötvös József báró 495, 508

Eötvös Lajos, Ráczkevei 235, 240

E. P. ld. Erdélyi Pál

/Erdélyi Pál/ E. P. 468

Érdy János 261

Érmelléki 148

Ernyey József 709

Erthly János 146

Erythraeus (Roth) János 81

Este, Francesco d' 104

Esterházy Miklós, Galantai gróf 194

Fabó András; Garády 221, 224, 244

Faragó József 136, 138

/Farkas Emőd/ F. E. 494

Farkas György, Gyerőmonostori 722

Fazekas József 790, 823

F. E. ld. Farkas Emőd

Fehérpataky László 284

Fehérvári János 2

Fejtő Ferenc 703

/Fekete Gábor/ Severus 612

Fekete Mihály 243

Felsőcsernátoni Bod Péter ld. Bod Péter, Felsőcsernátoni

Felszeghy Dezső 456

Fenesan, Costin 818, 820

Ferdinánd II., római császár, Magyarország és Csehország királya 17, 26, 28, 29, 32, 58, 61, 107, 108, 146, 167/1, 211, 223, 276, 358, 382, 399

Ferenczi Imre 811

Ferenczi Zoltán 386

Ferudin bég 187

Fest Sándor 498, 500, 502, 712

Filiczki János 74

Finett, Sir John 105

Forgách Zsigmond gróf, nádor 219/19

Forgács Zsuzsanna 832

Forró Pál, Háportoni ld. Háportoni Forró Pál

Főkövi Lajos 421

Földes Ferenc 733, 759

Fraknói Vilmos 306, 319

Fried István 785

Frigyes V., pfalzi választófejedelem, cseh király 26, 27, 34, 40, 46, 108

Frischlin, Nicodem 62

Fügedi Erik 775, 825

Füleper Ferenc 795

Fülöp Elek, Csernátoni 137, 138

Füsüs János, Pataki ld. Pataki Füsüs János

-f -y ld. Kristóf György

G . . . 140

Gaal Mózes 442

Gábor Endre 750

Gácsi Bálint, Dobrai ld. Dobrai Gácsi Bálint

Gál István 793, 798, 819, 836

Galantai Gróf Eszterházy Miklós ld. Esterházy Miklós, Galantai gróf

Galgóczi István 74

Galla Ferenc 691

Garády ld. Fabó András

Garda Kálmán 649

Gárdonyi Géza 451

Gáspár Gabriella, P. 736

Gáspár János 472

Gáspár János, Szövérdi ld. Szövérdi Gáspár János

Geleji Katona István 2, 3, 4, 74

Gelsei Bíró Zoltán ld. Bíró Zoltán, Gelsei

Géresi Imre 314

Géresi Kálmán 196

Gergely Ferenc 588

Gergely Lajos 233, 236, 239

Gergely Sámuel; G. S. 320, 324, 331

Gindely Antal 277, 379, 380

Giray, Gázi tatár kán 47-49, 53, 57

Giray, Janibek tatár kán 811, 813

Glover, Thomas 449

Godwin, William 725

Gombos Albin 445

Göllner, Carol 700

Gönci Asztalos Mihály 74

Gönczi József 73, 118, 233

Gönczi M. János 74

Görög Ferenc 461

G. S. ld. Gergely Sámuel

Gulácsy Irén, P/álffy Jenőné/ 596

Gulyás József 569

Gusztáv II. Adolf svéd király 313, 315, 316, 322, 381

Gy. ld. Gyalui Farkas

Gyallay Domokos 546

Gyalókey Jenő 574, 601, 636, 662
 Gyalui Farkas; Gy. 393, 601, 611
 Gyárfás Géza ld. Dongó Gyárfás Géza
 Gyárfás Gyula ld. Dongó Gyárfás Gyula
 Gyenis András 735, 737
 Gyerőmonostori Farkas György ld. Farkas György, Gyerőmonostori
 Gyöngyösi András 73, 74, 118, 233
 Győry Vilmos 224, 230

Hadnagy András 525
 Hadsi Musztafa 419
 Háfiz Ahmed pasa, nagyvezír 525
 Hajnal István 586/3
 Hajnik Imre 211
 Halász Gábor 717
 Haller István, Hallerkői gróf 375/2
 Haller Zsigmond, Hallerkői gróf 455
 Hallerkői Haller István ld. Haller István, Hallerkői gróf
 Hallerkői Haller Zsigmond ld. Haller Zsigmond, Hallerkői gróf
 Halmágyi István 266
 Hanák Péter 757
 Háportoni Forró Pál Bev., 74
 Harsányi Zsolt 698
 Haszán pasa, nagyvezír 191
 Hatvani Zsigmond 183
 Hatvany Lajos 760
 Haypál Béla 846
 Házi János 253
 Hegyaljai Kiss Géza ld. Kiss Géza, Hegyaljai
 Hegyi Ödön; Hgy. 506, 507, 509
 Hegymegi Kiss Kálmán ld. Kiss Kálmán, Hegymegi
 Heinrich Károly 225
 Hellopoeus János ld. Szikszai Hellopoeus János
 Helmár Ágost 337
 Herczeg Erzsébet 531
 Herepei János 720, 774, 781, 784
 Herlicius, David 101
 Herzog József 555
 Héya Zoltán 839
 Hgy. ld. Hegyi Ödön
 H-i. 586/4
 H. J. ld. Holub József
 H. K. K. ld. Kiss Kálmán, Hegymegi
 (H. L.) 227
 /Holik Flóris/ Banfi Florio 685
 Holopeus János ld. Szikszai Hellopoeus János
 /Holub József/ H. J. 538
 Homonnai Drugeth Bálint 525
 Homonnai Drugeth György 310
 Horányi Ferenc Elek 114

Hormayr, Joseph von 125
 Hornyik János 253
 Horváth János 707
 Horváth János, Pálóczi ld. Pálóczi Horváth János
 Horváth Jenő, Rónai 398
 Horváth Mihály 191
 Hosszutóthy György 115
 Hubay Ilona Bev.
 Hubay Kálmán 406
 Huszár Lajos 691, 743

-i. Id. Szilágyi Sándor
 Iffju Kata ld. Imrefi Jánosné Iffju Kata
 Illésházy Gáspár gróf 527, 534
 Illésházy István gróf 231
 Illésházy János 459
 Illésy György 248
 Illyei Gábor 167/3
 Illyés Endre 660
 Illyés Géza 695, 702
 Imre Mária 842
 Imrefi Jánosné Iffju Kata 824
 Ipolyi Arnold 359
 István vajda 820
 Ivanics Mária 811, 813
 Ivič, Aleksa 517

J*. Id. Jankovich Miklós, Wadasi
 Jakab I., angol király 480
 Jakab Elek 294, 299
 Jakó Zsigmond 805, 815, 827
 Jancsó Benedek 302, 401
 Jancsó Sándor 656
 Jankovich Miklós, Wadasi; J. M. W.; J*. 128, 129
 János Gáspár, Appellius ld. Appellius János Gáspár
 Járai István 609
 Jászay Pál; Abavári 143, 144
 Jávorszky Béla 817
 Jägerndorff, Marggraff von 60
 J. M. W. ld. Jankovich Miklós, Wadasi
 Jókai Mór 418
 Jonson, Benjamin 498
 Joó Tibor 717
 Jósika Miklós báró 142, 199
 Juhász Géza 589
 Juhász István 674, 719, 723
 Julier Ferenc 662
 Just András, Neczpáli 374, 525

Kádár Géza 558
 Kakassy Endre 627

Káldi György 706, 735, 737
 Kamuthy Farkas 375/6
 Kamuti Balázs 451
 Kanizsai Pálfi János 476
 Kántor Lajos 838
 Kanyaró Ferenc 394
 Kapy András 352
 Karácson Imre 520
 Karácsony Sándor 566, 648
 Karácsonyi János 416
 Kardoss Margit 541
 Károli Gáspár 650
 Károli György 74, 118, 233
 Károly L., angol király 480
 Károlyi Árpád 296, 663
 Károlyi Mihály gróf 525
 Károlyi Mihályné Perényi Zsuzsanna 525
 Károlyi Sz. István 74
 Károlyi Zsuzsanna, Bethlen Gábor első felesége 73, 74, 118, 135, 159, 199, 205, 227, 233, 243, 254, 273, 286/5, 320, 525, 555, 614, 718, 760/3, 796
 Kárpáti Aurél 549
 Karsay Sándor 294, 299
 Katona István, Geleji ld. Geleji Katona István
 K. B. ld. Kéki Béla
 Kecskeméti K. Gergely 82
 /Kéki Béla/ K. B. 691
 Kelemen Lajos 455
 Kemény Boldizsár 242, 245
 Kemény János erdélyi fejedelem 74, 164, 242, 245, 582, 730, 760/1, 765, 771
 Kemény József gróf 152–154, 166
 /Kemény Lajos/ K. L. 513
 Kemény Sámuel gróf 149
 Kemény Zsigmond báró 161
 Kenán pasa 520/2
 Kendy István, Lónai 301, 455
 Kerecsényi Dezső 638
 Kerekes György, Zilahi 447, 448, 470, 698, 738, 761
 Kerekes István, Vásárhelyi ld. Vásárhelyi Kerekes István
 Kerekes Sámuel 368, 371, 372
 Keresszegi István 73, 74, 118, 233
 Keresztély IV., dán király 306
 Keresztesi Papp Miklós ld. Papp Miklós. Keresztesi
 Keresztény Pál 267, 274
 Kereszturi L. Ferenc 74
 Kertész József 579
 Keserü Bálint 781, 784
 Keserüi Dajka János 73, 74, 118, 233, 303, 730
 Keul József 157
 Kis Ferenc 255
 Kisbán Miklós ld. Bánffy Miklós gróf
 Kiss Géza, Hegyaljai 567

Kiss István, Rugonfalvi 561, 569, 586/8, 586/10, 586/14, 629, 670, 705
 Kiss Jenő 706
 Kiss Kálmán, Hegymegi 345
 K. L. ld. Kemény Lajos
 Klebelsberg Kunó gróf 641
 Knauz Nándor 184
 Kókai Kun Béla ld. Kun Béla, Kókai
 Kolosváry Bálint 664
 Komáromy András 411–413, 423, 432, 433, 473
 Komjáti Dávid Mátyás 74
 Komlovszki Tibor 816
 Komoróczy György 738
 Koncz József 280, 360
 Koppány István 727
 Kori György 473
 Kornis Ferenc, Szentpáli 168
 Korothnai Farkas 304
 Kós Károly 565, 586/6
 Kosáry Domokos 716, 726
 Kovách Bálint ld. Szent-Miklós Bálint, Szeőkefalvi
 Kovachich Márton György 115
 Kovács András 809, 827
 Kovács Endre 757
 Kovács Imre 778
 Kovács István, Nagyajtai 154
 Kovács László 598
 Kovács Sándor Iván 788, 794
 Kovacsóczy István 74, 118, 233
 Kováts László 424
 Kozocsa Sándor Bev.
 Körömdi Lukács 414
 Körösi István 74
 Körösszegi István ld. Keresszegi István
 Kőszegi Bálint 525
 Kőváry László 209
 K. Papp Miklós ld. Papp Miklós, Keresztesi
 Kracsári János 520
 Krenner Miklós 286
 Kristóf György; Kristóffy György; Kristóf (Klausenburg) György; Dr. K. Gy.;–f–y.
 386, 435, 472, 510, 519, 523, 561, 566, 575, 578, 586/10, 586/12, 603, 618, 632,
 633, 648, 658, 668, 676–678, 682, 687, 688
 Križko Pál 415
 K. L. ld. Kropf Lajos
 Kropf Lajos 478, 501
 Krüner, Friedrich 272, 343
 Kubinyi Miklós, ifj. 372
 Kulcsár Péter 788, 794
 Kun Béla, Kókai 231
 Kvczala János 389

Laczkó Máté, Szepesi ld. Szepesi Laczkó Máté
 Lajos, Nagy, magyar király 488
 Lajos XIII., francia király 107
 Laminger követ 375/3
 László Dezső 580, 581, 696
 László Elek 135
 Laukó Albert 515
 Leffler Béla 483, 504, 678
 Lehoczky Tivadar 417
 Lengyel Laura ld. Dánielné Lengyel Laura
 Leon, Reginald de St. 725
 Lépes Bálint 28
 Lesneki Dobray Péter ld. Dobray Péter, Lesneki
 Leszczynski, Jozef 766
 Létmányi Nándor 489
 /Lichner Pál/ L. P. 193
 Lippai János, Tállyai ld. Tállyai /Tállyainus Lippai/ János
 Liszkai B. Pál 74
 Lónai Kendy István ld. Kendy István, Lónai
 Lórántffyak 392
 Lovas Rezső 732
 Lőcsei Sp/ielenberg/ Sámuel 150, 155, 252
 L. P. ld. Lichner Pál
 Lukinich Imre 471, 482, 484, 489, 542, 554, 566, 566/1, 583, 666
 Lupaş, Ioan 724, 734
 Lyka Károly 750

Macúrek, Josef 693
 Magyary-Kossa Gyula 582
 Makkai Domokos 362, 369
 Makkai Ernő 490, 496, 518, 521, 583
 Makkai Lászlóné 730
 Makkai Sándor 559, 564, 584, 591, 592, 605, 667, 680, 689, 697, 739, 842
 Maklári /Balog/ Demeter 74
 Maksai Péter 819
 Maksay Albert 644
 Malingre, Claude 71
 Mangold Lajos 337
 Marczali Henrik 291, 292
 /Marjay Károly/ m. k. 527
 Márki Sándor 397, 436, 479, 495
 Markó Árpád 721
 Maróthy Jenő 679
 Marussy András 84
 Máté János 847
 Mátyás II., magyar király, német császár 179, 312
 Mednyánszky Alajos báró 125
 Mednyánszky Dénes báró 430
 Meggau, Lénárt Helfridt gróf 28
 Mehemet basa 168, 525

Melich János 534, 537
 Melotai Nyilas István ld. Milotai Nyilas István
 Mentovich Ferenc 169
 Miklós Ödön 536, 637
 Mikó Ferenc 162/12, 760/5
 Mikó Imre gróf 162, 163, 168
 Mikola János 150, 154
 Mikola Tibor 811
 Mikolay János 204
 Milecz János 205
 Milesz Béla 212
 Miller Ferdinánd Jakab 123
 Milotai Nyilas István 35, 73, 74, 118, 233
 Mirse János 338
 Miskolczy S. István 74
 Miskolczy P. György 74
 Miskolczy P. Péter 74
 m. k. ld. Marjay Károly
 Molnár Albert, Szenci ld. Szenci Molnár Albert
 Molnár Erik 780
 Molnár János 117
 Monachinus, Joannes 74
 Móró Bálint 473
 Móricz Zsigmond; m. zs. Bev., 549–552, 559, 573, 595, 631, 692, 699, 701, 703, 704,
 718, 728, 731, 748, 758
 Mráz Vera ld. Zimányi Vera
 M. Szabó Ferenc ld. Szabó Ferenc, M.
 Murád IV., török szultán 149, 520/3–5, 520/8, 520/9
 Muraközi Dus Márton 74
 Murteza pasa 187, 520/8–10
 Musnai László 729
 Mühlbeck Károly 486
 Myskovszky Viktor 279

Nádasdy Tamás gróf 28
 Nagy András, Tasnádi 740
 Nagy Géza 586/1, 586/13, 586/15, 683, 708, 744
 Nagy Gyula 297
 Nagy Iván 159, 242, 247
 Nagy József 580
 Nagy Júlia 673
 Nagy Lajos magyar király ld. Lajos, Nagy, magyar király
 Nagy László 752, 767, 773, 776, 779, 780, 782, 792, 802, 806, 807, 821, 822, 824
 Nagy Sándor Macedónia királya ld. Sándor, Nagy, Macedónia királya
 Nagyajtai Kovács István ld. Kovács István, Nagyajtai
 Nápolyi Péter 300, 311
 Naszuff basa 525
 Neczpáli Just András ld. Just András, Neczpáli
 Nemes Ödön 208
 Németh Lajos 769

N. I. K. 577
 Novák Lajos 434, 439
 Nyilas István, Milotai ld. Milotai Nyilas István
 Nyíri Antal 811
 -Ó -A. 328
 Obert, Johann 225
 O. I. 580, 668/4
 Oláh Gábor 466
 Olchváry Ödön 358, 382
 Opitz, Martin 74, 79
 Orient Gyula 586
 Ortelius, Hieronymus 17, 321, 524
 Oszmán II., török szultán 13, 14, 39, 64, 620/1
 Otta István 780
 Óváry Lipót 338, 355
 Ötvös Ágoston 162, 190
 Paikoss Endre 351
 Pálffy Jenőné ld. Gulácsy Irén P/álffy Jenőné/
 Pálfi János, Kanizsai ld. Kanizsai Pálfi János
 Pálóczy Horváth János 360
 Pálóczy Mihály 74
 Páncél Jenő 587
 Pap Benedek, Bihari ld. Bihari Pap Benedek
 Pápai Páriz Ferenc 465
 Papp Miklós, Keresztesi 263, 267, 274
 Parászka Gábor 499
 Pareus Dávid 2, 4, 465
 Pareus János Fülöp 18
 Páriz Ferenc, Pápai ld. Pápai Páriz Ferenc
 Parlagi Olivér 675
 Pataki Füsüs János 85, 829
 Pázmány Péter 172, 175, 176, 319, 464, 522, 606, 741
 Péchy Simon 219/9, 219/10
 Pekár Gyula 661
 Pelz Béla 530
 Perényi Gábor báró 525
 Perényi Zsuzsanna ld. Károlyi Mihályné Perényi Zsuzsanna
 Perepatits István 477
 Péter Katalin, A. 791, 812, 822, 841
 Péterfalvi Szathmáry Károly ld. Szathmáry Károly, Péterfalvi
 Petki János 266
 Petneházi István 525
 Petrás István 750
 Petri Z. Ferenc 74
 Pettkó Béla 350, 375/5, 384
 P. Gáspár Gabriella ld. Gáspár Gabriella, P.
 P. Gulácsy Irén ld. Gulácsy Irén P/álffy Jenőné/

P/iringer Mihály/ 144
 Piscator, Philippus 100
 Pivány Jenő 690
 Plosarius, Dorotheus 75
 Podhradzky József 178
 Pogány Károly 145
 Pokoly József 402, 460, 475, 476
 Ponicoenus, Thomas 74
 Ponori Thewrewk József ld. T/hewrewk József, Ponori/
 Pray György 123
 Préaux, Monseigneur de 71
 Preuner, Seifried Kristof 28
 P. Szathmáry Károly ld. Szathmáry Károly, Péterfalvi
 Quadt tábornok 479
 R. Id. Rómer Flóris
 -r.- 584
 /Rab István/ Zajzoni 171
 Rác Kálmán 590
 Radul moldvai vajda 219/16, 259, 266
 Radvánszky Béla báró 286, 356
 Raffle Dénes 491
 Rajka László 533
 Rákócziak 539, 684
 Rákóczi Ferenc I., erdélyi fejedelem 799
 Rákóczi György I., erdélyi fejedelem 103, 161, 231, 392, 536, 539, 540, 570, 690,
 776, 822
 Rákóczi György II., erdélyi fejedelem 539, 684, 822
 Rákóczy Lajos, Felsővadászi báró 525
 Rampacher Pál 469
 Ránosztai Rezső 172-176, 182
 Rass Károly 565
 Ráth Károly 195
 Rauwenhoff, Lodewyk Willem Ernst 354
 Ravasz László 584
 Rázso Gyula 747, 792
 Redmeczi T. János 69, 730
 Rembrandt, Harmensz van Rijn 488
 Reményik Károlyné 842
 Reményik Sándor 584, 591, 667, 842
 Révész Imre; R. I. 511, 526, 528
 Révész Kálmán 403, 414, 540
 Révész Mihály 339
 Rhédey Ferenc gróf 20, 154, 301, 525
 R. I. ld. Révész Imre
 r-i. 534
 Richardson, Samuel 111, 798
 Rimay János 162/7, 162/8, 163, 751
 Ritoók János 805

Roe, Thomas Sir 111, 793
 Rohonyi Gábor 752
 /Rómer Flóris/ R. 250
 Róna Éva 712
 Rónai Horváth Jenő ld. Horváth Jenő, Rónai
 Rosnyai Dávid 163, 252, 386
 Roth Márton 224, 230
 Roussel, Jacob 348
 Rovó Zoltán 680
 Rózsa György 795
 Rozsnyai Dávid ld. Rosnyai Dávid
 Ruffy Péter 834, 835
 Rugonfalvi Kiss István ld. Kiss István, Rugonfalvi
 Rusdorf, Johann von 272
 Russzel Jakab ld. Roussel, Jacob
 R. Várkonyi Ágnes ld. Várkonyi Ágnes, R.

Sadeler, Egidius 795
 Sadler, Philip 383, 388
 Šah, Mehmed tatár atabeg aga 811, 813
 Salamon Ferenc 202, 217, 366
 Sándor, Nagy, Macedónia királya Bev.
 Santavuori, Martti 800, 817
 Santo, Gaspar de Monte 126
 Sárdy Judit 795
 Sárkány Oszkár 717
 Sasinek, František Viktor 223
 Schmidt Vilmos 346
 Scultetus Ábrahám 5
 Scultetus (Schulitz), Wichardus 190
 Sennyei István 360
 Serkai Szabó József ld. Szabó József, Serkai
 Severus ld. Fekete Gábor
 Simkovics Gyula 768
 Simon Gyula 759
 Simonides Gáspár, Debreceni ld. Debreceni Simonides Gáspár
 Sipos Ida, V. 796
 Spectator 487
 Spielenberg Sámuel ld. Lócsei Sp/ielenberg/ Sámuel
 Spinola, Ambrosio 33, 36
 –ss. 641
 –s –s. ld. Szóts Farkas
 S. Szabó József ld. Szabó József, Serkai
 Stamm Alfréd 399
 Stímákovics László 477
 Stoll Béla 816
 Strassburg Pál 390
 Stromp László 465
 Sulyok István 655

Sz. Id. Szabó T. Attila
 Sz. Á. Id. Szilády Áron
 Szabó Andrásné 645
 Szabó Ferenc, M. 133, 134
 Szabó Gyula 363, 388
 Szabó Jenő 391
 Szabó József, Serkai 466, 671
 Szabó Károly 249, 251, 281, 289, 293, 294, 298, 299, 307, 321, 323, 275/6
 Szabó Mária ld. Szentmihályiné Szabó Mária
 Szabó T. Attila 665, 678, 687, 688, 715
 Szádeczky Kardoss Lajos 249, 408, 436, 493, 503, 534, 535, 570, 640
 Szalárdi János 161, 427
 Szalay Károly 354
 Szalay László 164, 194
 Szalmás Béla 739
 Szathmáry Károly, Péterfalvi 170, 213, 226, 242, 245, 257, 378, 579
 Széchy György 50, 57
 Széchy Katalin 353
 Székely Ádám 216
 Székely György 775
 Székely Ödön 474
 Szekfű Gyula 272, 520, 586, 594, 629
 Szeli P. István 74
 Szempleni György ld. Zemléni /Szempleni/ György
 Szenci Molnár Albert 5, 62, 464, 828
 Szendrey István 810
 Szenth Dezsőné 614
 Szentimrei Jenő 643, 711
 Szentimrei Mihály 808
 Szentmihályiné Szabó Mária 710
 Szent-Miklós Bálint, Szeőkefalvi 714
 Szent-Miklós László, Szeőkefalvi 714
 Szentpáli Kornis Ferenc ld. Kornis Ferenc, Szentpáli
 Szeőkefalvi Szent-Miklós Bálint ld. Szent-Miklós Bálint, Szeőkefalvi
 Szeőkefalvi Szent-Miklós László ld. Szent-Miklós László, Szeőkefalvi
 Szepsi Csombor Márton 788
 Szepsi Mihály 73, 74, 118, 233
 Szeremlei Sámuel 294, 299
 Szigethy Lajos 566/3
 Szikszai Hellopoeus János 73, 74, 118, 233
 Szikszai K. András 74
 Szikszai K. István 74
 /Szilády Áron/ Sz. Á. 410
 Szilády Zoltán 566/6
 Szilágyi István 314
 Szilágyi Sándor; Sz. S.; –i. Bev., 167, 179, 180, 183, 185, 186, 206, 214, 215, 217–220, 222, 229, 231, 256, 258, 260, 262, 264–266, 268–271, 285, 287, 288, 290, 294, 299, 300, 303, 304, 308–313, 315, 316, 322, 325–327, 329, 330, 332, 333, 335–337, 341, 342, 344, 347, 361, 364, 375/4, 379, 387, 388, 392, 395

Szilvási K. Márton 2. 73, 74, 118, 233, 720
 Szkender bég 219/6, 219/13, 219/17
 Szofi Mohammed budai pasa 520/5
 Szontagh Dániel 189
 Szopos Sándor 706
 Szöcs Zsófia özv. Békási Jánosné 255
 Szőnyi Sándor 566/4
 /Szóts Farkas/ –s –s. 400
 Szövérdi Gáspár János 162/5, 162/6
 Sz. S. Id. Szilágyi Sándor
 Szuhay Benedek 440

Tadra, Ferdinánd 276
 Talleyrand, Carl 348
 Tállyai /Tállyainus Lippai/ János 74
 Tarerandusz Károly Id. Talleyrand, Carl
 Tarjáni N. György 74
 Tarnóc Márton 801, 822, 828
 Tasnádi Nagy András Id. Nagy András, Tasnádi
 Tassi Gáspár 217
 Tavaszy Sándor 616
 Téglás Gábor 514
 Teutovillanus András 86
 Thaisz András 131
 Thallóczy Lajos 278, 520
 Thaly Kálmán; Valentinus Bujdosó 192, 200, 254, 259, 273
 T/hewrewk József, Ponori/ 144
 Thököly Imre Erdély és Magyarország fejedelme 109, 690
 Thury Etele 376, 465, 476
 Thurzó György gróf, nádor 351, 525
 Thurzó Imre gróf 361, 375/4
 Tilly, Johann Tserklaes 68, 77
 Toca, Mircea 827
 Toldalagi Mihály 162/1, 162/2, 217, 730
 Toldy Ferenc 160
 Tolnai Gábor 717, 732
 Tolnai Vilmos 565
 Tonk Sándor 827
 Tóth B. László 843
 Tóth Béla 467, 486, 698, 761
 Tóth Dezső 758
 Tóth Endre 787
 Tóth Gyula 752
 Tóth Kálmán, Csomasz 762
 /Tóth Lajos/ Dr. T. L. 556
 Tóth Sándor 850
 Török Kata Id. Dengeleghy Mihályné Török Kata
 Török Pál 576, 583, 584, 586/10, 669

Trostler József 688
 Tröster János 106
 Tüske Sándor 188

Ugron István 653
 Újhelyi Istvánné 763
 Ullmann István 725

Vadnai Károly 248
 Vajda Ferenc 396
 Vajda István 525
 Vajna Zsigmond 130
 Valentinus Bujdosó Id. Thaly Kálmán
 Vámbéry Ármin 187, 203
 Váradi István 73, 74, 118, 233
 Váradi K. Mihály 96, 416, 426
 Vargyasi Dániel Mihály Id. Dániel Mihály, Vargyasi
 Várkonyi Ágnes, R. 777, 799, 804
 Váró Ferenc 365, 370, 452–454, 458, 463, 566/9, 579, 615
 Vásárhelyi Boldizsár 446
 Vásárhelyi Kerekes István 6
 Vastagh György, id. 839
 Vastagh György, ifj. 750
 Vasváry Ödön 753
 Veres Gáspár, Bojti Id. Bojti Veres Gáspár
 Veress Endre 409, 524, 525, 571
 Veress István 482, 497, 532
 Veszely Károly 181
 Victor Gabriella 608
 Vidor Miklós 748
 Virginiás János 206
 Vita Zsigmond 783, 789
 Vitellescus, Mutius 126
 Vitéz Ferenc 831
 V. Sipos Ida Id. Sipos Ida, V.
 V. Windisch Éva Id. Windisch Éva, V.

Wadasi Jankovich Miklós Id. Jankovich Miklós, Wadasi
 Waldstein, Albrecht von 276
 Walter Gyula 545, 634
 Walther Géza 237
 Waltherr László 156
 Wassenberg, Eberhardus 108
 Weber Samu 334
 Wenzel Gusztáv 295
 Westrin, Theodor 383
 Wibling, Carl 381, 390
 Windisch Éva, V. 765
 Wittman Tibor 745–748, 757, 770, 772, 775
 Wolphius János 88

X. 630
x. 668/3.

(y.) 584, 668/8
-yi. 228
Yolland Arthur 712

Zajzoni Id. Rab István
Zemléni /Szempleni/ György 74
Zepper Vilmos 62
Zerge Dániel 627
Zilahi Kerekes György Id. Kerekes György, Zilahi
Zimányi Vera; Mráz Vera 749, 791
Zinkgräf, Julius Wilhelm 110
Zmeskál, Hieroslav 189
Zombori Andor 434, 438
Zrínyi Miklós költő és hadvezér 690, 799
Zsigmond Ferenc 564, 565
Zsinka Ferenc 541, 566/2, 578

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS BETHLEN GÁBOR ÉLETÉHEZ

1580. nov. 15. Bethlen Gábor feltételezett születési ideje Apja: Bethlen Farkas, anyja: Lázár Druzsina.
1584. Bethlen Istvánnak, – Gábor öccsének –, születése.
1590. Bethlen Farkas meghal, a két gyermek – anyjukkal együtt –, Lázár Andráshoz, nagybátyjukhoz kerül neveltetésre.
1591. A tizenöt éves háborút kiobbantó török-ellenes csatározások.
1594. Az erdélyi „török párt” véres felszámolása, Erdély bekapcsolódása a török elleni küzdelembe.
1595. A Bethlen-árvák birtokainak elkobzása.
1596. aug. Bethlen Gábor a gyulafehérvári fejedelmi udvarba kérelmezi elkobzott birtokait visszaadását. Feltételezett találkozása Bocskai István fejedelmi „tanácsúrral”, akit ő későbbi közeli rokonának nevezett.
1597. vége – Bethlen Gábor Báthory Zsigmond szolgálatába áll apródként,
1598. eleje vagy udvari ifjúként. Saját szavai szerint „ötödfél esztendő” töltött a Báthoryak szolgálatában. Az itt szerzett benyomások kihatottak egész életére.
1599. jan. Egyes adatok szerint Bethlen Bocskai kíséretében Prágába ment Báthory Zsigmond követségének tagjaként.
1600. dec. A Bethlen-testvérek birtokmegosztási egyezséget kötnek, amelynek értelmében „Illye várát cum omnibus partientiis az vitézlő Bethlen Gábor uram bírja.”
- 1601–1602. Az ifjú Bethlen hol egyik, hol másik párton részt vesz az erdélyi belharcokban.
1602. júl. A tövisi csatában Bethlen Székely Mózes alatt harcol. A csatavesztés után török földre menekül, ahol – rövid megszakítással – több mint két esztendőt tölt. Későbbi visszaemlékezése szerint ekkor már Károlyi Zsuzsanna eljegyzett vőlegénye volt.
1603. ápr. Bethlen Gábor Székely Mózes csapatvezéréként magyar, török és rác katonaság élén Erdélybe nyomul, elfoglalja Szászvárost és Gyulafehérvár alá vonul.
1603. júl. Székely Mózes veresége és halála után Bethlen ismét török földre menekül.
1603. vége A török-földi erdélyi emigránsok egy csoportja az ifjú Bethlen Gábort fejedelemnek kiáltja ki a török helyeslésével, ám Bethlen e címet ekkor nem fogadja el.

1604. márc. A Habsburg-hatalomban csalódott Bocskai István – Rudolf császár erdélyi tanácsosa – egy Murat nevű rabja közvetítésével följánlkozik a portán erdélyi fejedelemnek. Bethlen többször tárgyal Bocskai követével.
1604. ápr. 1. Lalla Mohamed török másodvezér kedvező választ tartalmazó levelet küld Bocskainak.
1604. jún. 23. Bethlen Gábor levelet ír Bocskai Istvánnak Nándorfehérvárról. Hivatkozával régi ismeretségükre följánlja szolgálatait a török kapcsolatok egyengetésénél. Amikor tapasztalja, hogy a közben erdélyi birtokait visszanyerő Bocskai elállt korábbi tervétől, olyan híreket kezd terjeszteni, hogy a törökkel folytatott tárgyalások már a császári vezetés tudomására jutottak.
1604. szept. A hajdúk Temesvár mellett rajtaütnek az erdélyi bujdosók táborán és megszalasztják őket. Bethlen ekkor olyan híreket terjeszt, hogy visszahagyott ruházatában egy fontos levél az ellenség kezébe jutott, amely felfedi a császáriak előtti Bocskai korábbi tárgyalásait. Bocskai e hiób-hírek nyomán nem mer Belgiojoso felső-magyarországi főkapitány hívására a rakamazi táborba menni. A sólyomkői tanácskozáson maga fedi föl kapitányai előtt korábbi tárgyalásait, amely értesülést szentjóni kapitánya a császáriak tudomására hozza. Ennek nyomán lép fel a császári hadsereg Bocskai ellen.
1604. okt. Kereki várának megvédeése, az álmosd–diószegi győzelem, a Habsburg-ellenes felkelés kibontakozása Bocskai István vezetése alatt. A hónap végén az erdélyi bujdosók csatlakoznak Bocskaihoz. Bethlen a portán intézi Bocskai fejedelmi jelvényeinek ügyét.
1604. nov. közepe Bethlen Kassára vezeti a fejedelmi jelvényeket hozó török követéséget. Ettől kezdve gyakran tartózkodik a kassai fejedelmi udvarban, de vezető posztot sem Magyarországon, sem Erdélyben nem kap Bocskaitól. Az udvarban a Káthay Mihály kancellár vezette párthoz csatlakozik, amelyik Báthory Gábor trónutódlását kívánja biztosítani.
1605. máj. Bocskai Bethlent Déva elfoglalására küldi.
1606. jún. Káthay Mihály fejedelmi kancellár közbenjár Károlyi Mihálynál Bethlenné móríngjának kiadatása ügyében.
1606. okt. Bethlen a Vaskapu szorosát őrzi a tatárok ellen.
1607. jan. 10. Báthory Gábor bizalmas üzenettel Petki János székely főkapitányhoz küldi Bethlent, aki Erdélyben Báthory megválasztása mellett agitál.
1607. febr. Rákóczi Zsigmond fejedelem Bethlent elfogtatja és a Bocskaitól kapott Hunyad várát elkobozza tőle. Kiszabadulása után Báthory Gábortól Aranyos-Medgyest kapja adományba „maga, felesége és szolgálói tartására.”
1608. febr. Bethlen Báthory hívására Ecsedbe megy.
1608. márc. Báthory Gábort fejedelmmé választják. Az új fejedelem Bethlent birtokadományokkal látja el, kinevezi fejedelmi tanácsossá, udvari főkapitánnyá és Hunyad-vármegye főispánjává.
1608. júl. Bethlen Báthory követeként a portára megy az athnamé levélért és a fejedelmi jelvényekért.

1611. aug. Bethlen egyezséget köt az Erdélybe tört Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánnyal, amelyet a Habsburg-uralkodó jóváhagy. Ezt követően a temesvári pasához megy, hogy török segítséget hozzon Báthory ellen. A porta azonban Báthory mellett foglalt állást.
1612. aug. Báthory Temesvárra küldi Bethlent, hogy ott az ő nevében Memhet aga portai megbízottal tárgyaljon. Itt értesül Bethlen arról, hogy az új lippai főkapitány elfoglalta és a fejedelmi udvarba küldte egy levelét, amely bizonyítja a Báthory megbuktatására szőtt terveit. Nem mer hazatérni, ellenben minden erejét latbaveti annak érdekében, hogy a porta fossza meg Báthoryt a fejedelmi tróntól.
1612. nov. Az erdélyi országgyűlés Bethlent fej- és jószágvesztésre ítéli.
1613. tavasza A porta Báthory megbuktatása és Bethlen fejedelmmé tétele mellett dönt.
1613. szept. 24. A porta végzését végrehajtani hivatott török csapatok Bethlen Gáborral együtt átlépi a Vaskapuszorosot.
1613. okt. A Szkender pasa által Kolozsvárra összehívott rendek Báthorytól „elbúcsúznak” és „féltekben libere” fejedelmmé választják Bethlen Gábort.
1613. okt. 27. A Váradra húzódott Báthory Gábort orgyilkosok megölik.
1613. vége Bethlen Gábor rendkívül nehéz gazdasági, társadalmi és politikai körülmények között kezdi meg uralkodását. A szászok csak súlyos feltételek elfogadása árán bocsátják Szebenbe, amelyet azonban rövidesen el kell hagynia.
1614. febr.–márc. Bethlen fejedelmi és családi hatalma gazdasági megalapozása érdekében „boszorkányperek”-nek álcázott „fiskális pereket” folytat a Báthory-rokonság ellen s birtokaikat elkobozzák.
1614. febr. A megyesi gyűlésen Báthory jutalomért jelentkező gyilkosait az udvari katonaság felkoncolja. A gyűlés törvényeket hoz a gyulafehérvári fejedelmi lak helyreállítására, közkincstár alapítására, s Báthory Gábor „notáz”-tatottjainak rehabilitálására. Bethlen nagyarányú építő munkába kezd, amelyet azonban zavar a bécsi udvarnak az ő megbuktatására irányuló ténykedése.
1614. nyara A linzi tartományi gyűlés nem hagyja jóvá az Erdély elleni császári támadás tervét és állást foglal Bethlen uralmának törvényes volta mellett.
1615. eleje A bécsi udvar Homonnai Drugeth Györgyöt mozgósítja Bethlen megbuktatására, de ekkor még Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány is ellenszegül e tervnek.
1615. máj. 6. Nagyszombatban egyezményt írnak alá Bethlen megbízottai a bécsi udvar képviselőivel.
1615. máj. Gyulafehérváron az országgyűlés köszönetet mond Bethlennek a „reánk való mind külső s mind belső kegyelmes gondviseléséért.”
1615. szept. A kolozsvári országgyűlés végzést hoz az 1588-tól eladományozott fiskális birtokok ügyének felülvizsgálására.
1616. eleje Homonnai lengyel segélyt kérve ismét Bethlen megbuktatására készülődik. A hajdúk egy része mellé áll.

1616. jan. Bethlen általános mustrát rendel el, védelmi tervet készít. Intézkedései visszakoásra készítetik a bécsi udvart.
1616. márc. A török porta fenyegetően követelni kezdi Lippa átadását. Thurzó György nádor ellenállására biztatja a fejedelmet, de segílyt nem tud adni hozzá.
1616. máj. 6. Dóczy András, Eszterházy Miklós és Forgách Zsigmond kötelevényben vállalják Homonnai D. György erdélyi trónra segítségét és megoltalmazását. Bethlen ellen sorompóba állítják Radul elűzött román vajdát is.
1616. máj. Bethlen általános mozgósítást rendel el és harcra készül.
1616. május. Az erdélyi rendek törvényt hoznak Lippa átadásáról a töröknek. A vár őrsége ellenáll az országgyűlési végzésnek.
1616. jún. 1–jún. 12. Bethlen ostromolja Lippa várát. Az őrség kapitulációja után a védőket Boros-Jenőre telepíti.
1616. jún. 10. Homonnai hajdúi Konyárdra törnek. Rhédey Ferenc váradi főkapitány és Petnehézy István jenői főkapitány lovasai megtámadják őket.
1616. jún. 12. Az erdélyiek döntő vereséget mérnek a támadó hajdúkra.
1616. jún. 21. Az erdélyi rendek Alvincon tartott tábori országgyűlése ünnepélyesen visszautasítja Homonnai fejedelmi trónigényét és hűségnyilatkozatot tesz Bethlen mellett.
1616. júl. A felső-magyarországi rendek Homonnai ellen fordulnak.
1616. okt. Homonnai hajdúi Gombos András vezetésével rajtaütnek Bethlen Simoní György vezette katonáin.
1616. nov. 20. Bethlen serege Désnél megsemmisítő vereséget mér Gombos András Erdélybe tört hadaira. Maga a vezér, több elpártolt erdélyi főúrral együtt, fogságba esik.
1616. dec. Bethlen kitámad Erdélyből. Debrecenből csatlakozásra szólítja a felső-magyarországi protestáns rendeket, de azok semleges magatartást tanúsítottak, s Bethlent Erdélybe való visszatérésre szólították fel.
1617. jan. közepe Bethlen visszavezeti csapatait Erdélybe.
1617. nyara A porta követelni kezdi Boros-Jenő átadását is.
1617. szept. 8. Az erdélyi rendek ratificálják a másosik nagyszombati egyezményt a bécsi udvarral.
1618. márc. 4. Megnyílik Magyarországon az országgyűlés, amely végül II. Mátyás utódává választja a vallási türelmetlenségéről közismert II. Ferdinándot, a jezsuiták neveltjét.
1618. máj. 20. Összeül a cseh országgyűlés. A rendek a királyi helytartókat kivetik az ablakon, s a hatalmat harminc főnyi direktórium kezébe teszik. A cseh felkelés egyúttal az első nagy összeurópai küzdelem, a harmincéves háború nyitánya. A cseh rendek Pfalzi Frigyeshez, a protestáns unio fejéhez és az angol király vejéhez fordulnak segítségért.
- 1618–1619. Váltakozó kimenetelű harcok a felkelt cseh rendek és a Habsburg-uralkodó csapatai között.
1619. márc. Meghal II. Mátyás és a korona II. Ferdinándra száll. A magyarországi protestánsok követelik az országgyűlés összehívását.

1619. ápr. 11. II. Ferdinánd elismeri Bethlen fejedelmi címét.
1619. ápr. Bethlen Gábor megkezdi a hadtoborzást és egyéb hadielőkészületeket tesz. Eltökélt szándéka, hogy haddal megy a csehek segítségére. Követei útján a porta jóváhagyását kéri a támadáshoz.
1619. jún. 5. A cseh felkelők csapatai Thurn gróf vezetésével Bécs körül vannak. Csupán a vezér tétovázása miatt nem kerül a császár-város II. Ferdinánddal együtt a felkelők birtokába.
1619. júl. 7. A magyar országgyűlés elutasítja Ferdinándnak azt a kívánságát, hogy csapatokat küldjön a csehek ellen. Egyre élesedik a viszály a protestáns és a katolikus rendek között. A protestánsok „defensorokat” választanak a legtekintélyesebb főurak közül.
1619. nyara Segélykérő felhívások érkeznek Bethlen Gáborhoz mind a cseh felkelő rendektől, mind a magyar protestánsoktól. A cseh rendek rosszszízeműen azt is ígérik, hogy készek királyukká választani őt, noha a trónt már Pfalzi Frigyesnek ígérték! Bethlen a török engedélytől teszi függővé a háborúba való bekapcsolódását.
1619. aug. Megérkezik a portai engedély Erdélybe, Bethlen megkezdi a hadjárat előkészítését.
1619. aug. 13–14. Hajdúk gyűlése Bösörményben. Megtagadják Dóczy András kassai főkapitány felülési parancsát. Nem sokkal később Rákóczi György felhívására a Habsburg-ellenes felülés mellett döntenek.
1619. szept. 1. Felső-Magyarországon kirobban a Habsburg-ellenes felkelés. Vezetője Rákóczi György, aki már 1616 nyarán felvette a kapcsolatot Bethlennel.
1619. szept. 3. Rákóczi hajdúkkal és magánbandériumaival körülzárja Kassát, Felső-Magyarország politikai és katonai központját. A polgárság a felkelés mellett dönt. Dóczy András főkapitányt Rákóczi katonái elfogják. Bethlen ezen a napon „Memoriálé”-t készít a felső-magyarországi részére, s maga is megindul hadaival a Habsburg-ellenes támadásra.
1619. szept. 6. Eperjes, Lőcse, Bártfa és Kisszeben követei bejelentik a felkeléshez való csatlakozásukat Rákóczinak.
1619. szept. 12. Bethlen Debrecenbe érkezik. A táborból körlevélben fordul a magyarországi főurakhoz, vármegyékhez és városokhoz, amelyben kifejti, hogy a Habsburg hatalom fenyegetése miatt, a csehek megsegítésére, s a haza és a vallás szabadságának biztosítására fogott fegyvert.
1619. szept. 13. Bethlen Rhédey Ferencet a bányavárosokba indítja az ellenséges csapatösszevonások megakadályozására. A támadó hadak létszáma mintegy 18.000 fő, döntő részben hajdúkatona.
1619. szept. 20. Bethlen bevonul Kassára, ahol gyűlést tart. A felső-magyarországi rendek „előljárójoknak és fő gondviselőjöknek” választják őt, gyakorlatilag fejedelmi jogkörrel. Felső-Magyarország főkapitánya Rákóczi György lesz.
1619. szept. 27. Bethlen mintegy 10.000 katonával az Eperjes – Lőcse – Poprád útvonalon megindul Pozsony felé. A végvár vonal mentén Rhédey és Széchy György katonái nyomulnak nyugati irányban.
1619. okt. 2. Érsekújvár magyar őrsége föladja a fontos várat Rhédeynek.

1619. okt. Bethlen támadásának híre a Csehországban diadalmasan előnyomuló Buquoy császári tábornagy visszavonul Bécs oltalmára.
1619. okt. 9. Bethlen megérkezik Nagyszombatba, és egyesül a Rhédey vezette hadoszloppal. Nem sokkal ezután Rhédeyt 10.000 emberrel a cseh szövetségesek segítségére küldi. Maga Pozsony felé nyomul.
1619. okt. 14. Kaput nyit Pozsony városa, másnap a vár is. Bethlen kezébe jutnak a királyi jelvények, s színleg csatlakozik hozzá Forgách Zsigmond nádor is.
1619. okt. 24–26. A szövetséges csapatok háromnapos csatája Ulrichskirchennél a császári sereggel. Bethlen csak a harmadik napon érkezik a csataterre. Nem sikerül megakadályozni a császári erők átkelését a Dunán. A szövetséges erők a Duna balpartján Pozsonyhoz vonulnak, s megkezdik a folyamátkelést.
1619. nov. 9. Ütközet Köpcsénynél az átkelést megzavarni igyekvő Buquoy előretolt csapataival. A magyarok az elszenvedett veszteségek ellenére a helyükön maradnak. Buquoy eredmény nélkül visszavonul Bécsbe.
1619. nov. 21. Elkészül a híd Pozsonynál. Az átkelt szövetséges csapatok Bécs alá vonulnak. Ezt a hadmozdulatot Bethlen erőszakolta ki szövetségeseinél, azzal a titkolt szándékkal, hogy így Bécshez kössék a császári sereget, amíg ő megvetheti a lábát a Dunántúlon. Bécs nem került veszélybe.
1619. nov. 23. Rákóczi György a homonnai mezőn vereséget szenved a lengyel erőkkel Felső-Magyarországba tört Homonnai György csapataitól.
1619. nov. 27. Bethlen megkezdi a visszavonulást Bécs alól.
1619. nov. 30. Bethlen bevonul az önként kaput nyitó Sopronba, ahonnan rövidesen Pozsonyba megy. Felső-Magyarországra – a leveleiben írtakkal ellentétben – csupán néhány száz fős sereget küld. A Homonnai elleni harcra elégségesnek tekinti az otthon maradt katonaságot.
1619. dec. 19. Bethlen országgyűlést tart Pozsonyban. A rendek királlyá akarják koronázni, de ő csak a „Magyarország fejedelme” címet veszi fel. Szövetségkötés a csehekkel.
1620. jan. 16. A cseh szövetségesek erejében csaldott Bethlen Szent Mihály napig szóló fegyverszünetet köt a császárral. Bethlen a fegyverszünet alatt is küld magyar katonaságot a szövetségesek segítségére.
1620. febr.–júl. Váltakozó eredményű harccselekmények a cseh hadszíntéren a császári és a szövetséges csapatok között.
1620. jún. 22. Szultáni hozzájárulás ahhoz, hogy Bethlent a magyar rendek királlyá választthassák és ő ugyanakkor megtarthassa erdélyi fejedelmi posztját is. Ez a döntés lehetővé teszi a töröktől meg nem szállt magyar területek egy uralkodó alatti egyesítését.
1620. aug. A spanyol és a Katolikus Liga csapataival egyesült császári erők koncentrált támadást indítanak a cseh felkelés felszámolására. A csehek sürgetik Bethlent, hogy maga vonuljon csapatai élén a segítségükre.

1620. aug. 25. A beszercebányai országgyűlés Bethlen Gábort Magyarország királyává választja. Bethlen azonban nem engedi megkoronáztatni magát, mert azzal elvágna a további tárgyalások lehetőségét a bécsi udvarral.
1620. aug. 30. Bethlen István erdélyi kormányzó hadfogatási parancsot ad ki Erdélyben zsoldosgyalogosok és lovasok toborzására.
1620. szept. 11. Bethlen Gábor Sempténél szemléli a gyülekező magyarországi csapatokat. 2.000 lovasat küld a szövetségesek segélyére, egy hadoszlopot pedig a Dunántúlra. Ezen országrészen indított támadással igyekszik bizonyos erők elvonni a cseh hadszíntérről. Ezen a napon Nyitra vára kaput nyit katonái előtt.
1620. szept. Bethlen katonái elfoglalják Tatát, Pápát, Várpalotát, Veszprémet, Sümegyet, Egervárt és Zalaegerszeget.
1620. szept. 17. Bethlen megírja Kornis Zsigmondnak, a csehországi magyar csapatok parancsnokának, hogy nem tud a cseh hadszíntérré vonulni. A szövetséges fővezérnek azt tanácsolja: ne ütközzön meg az ellenséggel, „hanem defensive viselven ellene magát, hadait intacte igyekezzék tartani.”
1620. szept. 30. Huszár István, Bethlen alvezére Lakompaknál vereséget szenved Dampierre császári hadvezér létszámban kisebb seregétől.
1620. okt. 1–2. Bethlen katonái a „választott magyar király” személyes vezetése alatt sikertelenül ostromolják Hainburgot.
1620. okt. 7. Bethlen Rohoncon tárgyal Batthyány Ferencel. Segítségével a maga oldalára akarja állítani Stájerországot és Karinthiát, de Batthyány nem küldi tovább a nála hagyott, csatlakozásra felhívó leveleket.
1620. okt. 8. Dampierre váratlan támadást intéz Pozsony ellen. A várost és a várat Rákóczi György utolsó pillanatban érkező serege menti meg az elfoglalástól. Rákóczi egyik katonája lelövi a császári hadvezért is.
1620. okt. 11. Bethlen előre küldött lovasai Petronellnél újabb vereséget mérnek a császári katonákra.
1620. okt. 16. Bethlen Pozsonyba hívja a harcoló felek kibékítése érdekében közreműködő francia küldöttséget.
1620. okt. 28. Bethlen Péchy Simon vezetésével újabb 3.000 katonát küld a csehek segítségére. Ezzel 8.000 lenne a magyar segéderők összlétszáma, ám Péchy hadoszlopa már csak késve érkezik a harc színhelyére.
1620. nov. 8. A szövetséges csapatok döntő, megsemmisítő veresége a Prága melletti Fehér-hegyen. A már ott levő mintegy 5.000 főnyi magyar segéderő szinte az első lövésekre elhagyja a csatateret.
1620. nov. 16. Bethlen kiáltványban fordul a cseh – morva rendekhez, további ellenállásra bízta őket.
1620. nov. 17. Bethlen általános felkelést rendel el a magyarországi nemességnek, vármegyéknek és városoknak és elrendeli az általános népfelkelést is.
1620. dec. 2. Petneházy István jenői főkapitány Óvárnál nyílt ütközetben győzelmet arat a császári csapatokon.
1621. jan.–ápr. A magyar csapatok védelmi harcokat folytatnak a morva határ mentén.

1621. febr. 15. A magyar csapatok Kornis Zsigmond erdélyi generális vezetésével sikeres rajtaütést hajtanak végre Strasnícánál.
1621. ápr. eleje A bécsi haditanácskozáson Buquoy parancsot kap a magyarországi hadjárat megindítására.
1621. ápr. 13. Bethlen megkezdi a visszavonulást a nagyszombati főhadiszállásról Nyitra – Szentbenedek – Selmec – Divin – Losonc – Fülek – Kassa útvonalon. A stratégiailag fontosabb helyeket erős védőrséggel látja el.
1621. ápr. 29. Buquoy Pozsony alá érkezik. Két nap múlva a város, egy hét múlva a vár is meghódol előtte. Pozsony példáját követi Óvár, Modor, Szentgyörgy és Bazin.
1621. máj. 25. Nyitra fellázadt őrsége kaput nyit a császári had előtt.
1621. máj. 27. A Dunántúlon meghódol Kőszeg, majd Körmend, Sárvár, Rohonc is.
1621. máj. vége A császári had Érsekújvár alá érkezik. A vár védelmének főparancsnoka Thurzó Szaniszló, de Bethlen politikai biztosokat állít mellé, ellenőrzésére. Érsekújvár védőrsége mindvégig ellenáll az ostromlóknak.
1621. jún. eleje Habsburg-párti magyar csapatok birtokba veszik a bányavárosok vidékét és Kassa felé közelednek.
1621. jún. 16. Bethlen kénytelen kiindulni Kassáról még szervezés alatt álló csapataival.
1621. július Bethlen katonáinak sikeres ellentámadása.
1621. júl. 2. Egry István katonái Fülek mellett győzelmet aratnak.
1621. júl. 10. Érsekújvár alatt Bethlen egyik hadoszlopa győztes ütközetet vív az ostromlók egy részével. A kisebb csete-paténak indult küzdelemben maga Buquoy tábornagy, a fővezér is elesett.
1621. júl. vége A császári tábor Bethlen közeledésére Érsekújvár alól a Csallóközbe vonul. A magyar csapatok innen nem tudják kimozdítani őket.
1621. júl. 30. Bethlen bevonul az ismét kaput nyitó Nagyszombatba.
1621. aug. eleje A gerencséri táborban csatlakozik Bethlenhez a jägendorfi fejedelem mintegy 8.000 főnyi protestáns német sereggel.
1621. aug. 17. Bethlen és szövetségesei Pozsony alá indulnak, szeptember közepéig eredménytelenül ostromolják, majd elvonulnak Morvaország felé.
1621. szept. 28. Bethlen csapatai elfoglalják Szokolczát, majd röviddel ezután több morvaországi helységet.
1621. dec. eleje Bethlen csapatai Sziléziában portyáznak.
1621. vége Bethlen katonái felmondják az engedelmisséget és követelik hazabocsátásukat.
1622. jan. 6. A nikolsburgi békekötés. Az egyezményekben Bethlen lemond a királyi címről, kiadja a királyi jelvényeket, átadja a Dunántúlt és Alsó-Magyarországot, Kassa székhellyel.
1622. május Bethlen Kolozsvárott országgyűlést tart.
1622. máj. 11. Károlyi Zsuzsanna halála.
1622. okt. A gyulafehérvári főiskola alapítása.
1623. Erdélyi országgyűlés Besztercén.

1623. jan. Bethlen Felső-Magyarországra megy. Követei felkeresik a nyugat-európai udvarokat.
1623. május Erdélyben országgyűlés, amely határozatot hoz a hadielőkészületekre. Bethlen ezekkel párhuzamosan házassági ajánlattal keresi meg a bécsi udvart. II. Ferdinánd leánya kezét kéri, Magyarországon kormányzói jogkörrel, aminek fejében vállalná a szembefordulást a törökkel, s a török kiűzésének megkezdését. A császári udvar némi habozás után elutasítja Bethlen ajánlatát.
1623. jún. 13. Bethlen biztosítja az országba települő zsidók jogait.
1623. júl. 22. Bethlen hadparanccsal mozgósítja az erdélyi haderőt, s augusztus közepére mustrát rendel el.
1623. aug. 16. Bethlen 10.000 katonával Kolozsvárhoz száll táborba. Közbejött betegsége miatt csak késlekedve indulhat Magyarországra.
1623. szept. 11. Bethlen Kassán gyűlést tart a felső-magyarországiaknak, majd táborba száll.
1623. szept. 28. II. Ferdinánd hadparancsot ad ki a Bethlen támadása elleni védekezésre.
1623. okt. első fele Bethlen csapatai két oszlopban törnek előre Nagyszombat irányába.
1623. okt. 17. Nagyszombat mellett csatlakozik Bethlenhez Ibrahim boszniai pasával a török-tátár segélyhad. Az egyesült seregek létszáma mintegy 30.000 fő, közepes fegyverzetű és gyengén képzett had.
1623. okt. 19–20. Bethlen előőrsei Szokolca környékén összeütköznek Montenegro császári fővezér csapatával, amely Hodoninnál /Göding/, a Morva mellett elsáncolja magát. A császári sereg létszáma mintegy 9.000 fő.
1623. okt. 28 – nov. 21. Bethlen Hodoninnál körülzárva tartja az ellenséget. Sem a török, sem a magyar csapatok nem hajlandók az elsáncolt császáriak megostromlására. Így Bethlen örömmel fogadja az időközben nádorrá választott Thurzó Szaniszló közvetítését, aki fegyverszünetet köt a fejedelemmel. Bethlen feloldja a császári csapatok ostromzárát és Nagyszombatba vonul, ahová már nov. 19-re országgyűlést hívott össze.
1623. nov. A nagyszombati gyűlésen kiderül, hogy a magyar nemesség nem akarja tovább támogatni Bethlen háborúját. A megyék követei a békekötést szorgalmazzák.
1624. máj. 8. A bécsi béke megkötése. A pontok lényegében azonosak a nikolsburgiéival.
1624. jún. Gyulafehérvári országgyűlés; több fontos határozatot hoznak. Jóváhagyják azoknak a földesuraknak a megbüntetését, akik akadályozzák a tehetséges jobbágyfiatalok továbbtanulását.
1624. júl. Russdorf, Pfalzi Frigyes elűzött cseh király londoni ügyvivője újabb támadásra kapacitálja Bethlent.
1624. aug. Ellenzéki lengyel főurak Lengyelország trónjára hívják Bethlent. A fejedelem kész a lengyel királyság elvállalására.
1624. okt. Bethlen Quadt kapitányt, udvari csapatainak parancsnokát, a nyufat-európai Habsburg-ellenes hatalmakhoz küldi az újabb hadiakció feltételeinek megbeszélésére.

- 174
1625. febr. 25. Az angol, a francia, a holland és a velencei követek közös felhívással fordulnak Bethlenhez: csatlakozzék a Habsburg-ellenes koalícióhoz.
1625. Bethlen leánykérő követei eljegyzik uruknak Brandenburgi Katalint, aki révén Bethlen közeli rokonságba kerül több európai uralkodó családdal.
1625. okt. 25. Soproni országgyűlés nagy szótöbbséggel Magyarország nádorává választja Eszterházy Miklóst, Bethlen legkérlelhetőbb ellenfelét.
1626. márc. 2. Bethlen házasságkötése Kassán Brandenburgi Katalinnal, akit később utódává választat.
1626. ápr. Mansfeld, Bethlen szövetségese vereséget szenved Wallenstein-től.
1626. máj. 17. Parasztfelkelés tör ki Felső-Ausztriában, amelynek híre serkentőleg hat Bethlen támadó kedvére.
1626. júl. 6. Bethlen levélben közli IV. Keresztély dán királlyal: augusztusban, amint megkapta a portai segílyt, megindítja a Habsburg-ellenes hadjáratát, Győr és Bécs között kíván táborba szállni. Török csapatok pedig Horvátországon keresztül támadják az örökös tartományokat.
1626. júl. 27. Bethlen mozgósító parancsot ad ki, amelyben az erdélyi hadat augusztus 14-re a radnóti táborba rendeli, a felső-magyarországi csapatokat pedig szept. 16-ra a tiszalöki táborba. Bethlen támadó hadának létszáma most is 20.000 fő körül mozog.
1626. aug. 17. Mansfeld serege Sziléziából Magyarországra indul, nyomában Wallenstein üldöző hadával.
1626. aug. 27. IV. Keresztély dán király vereséget szenved Lutternél.
1626. szept. 13. Bethlen csapataival Debrecenbe érkezik. Szept. 29-én akar a bányavárosok táján egyesülni Mansfeld és Murteza budai pasa csapataival.
1626. szept. 29. Wallenstein váratlan gyorsasággal előretörő elővéd csapatai harcba bocsátkoznak Bethlen előosztagaival.
1626. szept. 30. Drégelypalánknál szemben állnak egymással Wallenstein csapatai, valamint Bethlen és a hozzá csatlakozó Murtéza katonái. Mansfeld még a bányavárosokban van. Bethlen egy éjszakára szóló fegyverszünetet kér és kap Wallensteintől, melyet kihaszálva az éj leple alatt elvonul a csatatérről, ahol másnap – saját véleménye szerint is – súlyos vereség várna rá.
1626. okt. 1. Wallenstein kapitányaival egyetértve, élelmezési nehézségekre hivatkozva, ütközet nélkül visszavezeti csapatait Lévára, majd Érsekújvárra.
1626. okt. 9. Bethlen Gutánál egyesül Mansfeld 5 – 8.000 főnyi, erősen leharcolt katonájával. Innen előnyomult Damasd, Léva és Bars irányába.
1626. okt. Wallenstein a Vág vonalában foglal védelmi állást, így biztosítva az örökös tartományokat az elleséges betörésektől. Kisebb csatározások folynak a szembenállók között, de nagyobb összecsapásra nem kerül sor.
1626. okt. vége A török segílycsapatok fellázadnak és haza akarnak vonulni. Bethlen a katonáival Murtéza segílyére siet, s több törököt kivégeztet.
1626. nov. 11. Fegyverszünet Wallenstein és Bethlen között. Wallenstein december közepéig időzik magyarországi téliszálláson.
1626. dec. 20. A pozsonyi békekötés zárja le Bethlen újabb próbálkozását a Habsburgoktól független, Erdélyt és a Királyi Magyarországot egyesítő nemzeti monarchia visszaállítására.
1627. Bethlen egy nagy kelet-európai Habsburg ellenes koalíció összehozásán kezd munkálkodni. Igyekszik egymással kibékíteni a svédeket és a lengyeleket, valamint a törököket és a perzsákat, hogy minden erőt a Habsburg szövetségi blokk ellen lehessen fordítani. Ugyanakkor ápolja a lengyel trón megszerzésével kapcsolatos terveit is. A bécsi udvar gyanakvással figyeli Bethlen diplomáciai lépéseit.
1628. júl. Bethlen 10.000 katonával tábort üt a Tisza partján, azonban a táborozást nem követi támadás.
1629. eleje Bethlen két francia vándordiplomatát Moszkvába küld az orosz szövetség létrehozására.
1629. febr. 16. Bethlen Fogarasban rosszul lesz. Ettől kezdve egészsége rohamosan hanyatlik. Végrendeletet készít, majd Rákóczi Györgyöt rá akarja venni, hogy halála esetén is maradjon Felső-Magyarország Erdéllyel együtt. Rákóczi nem ért egyet ezzel.
1629. november A hajdúk gyűlése Debrecenben, akik amellet döntenek, hogy Bethlen halála esetén sem térnek vissza a Habsburg uralkodó hűségére.
1625. nov. 15. Meghal Bethlen Gábor, akit kortársainak többsége nem értett meg, de akit az utókor Erdély legnagyobb fejedelmeként tart számon.

1626. aug. 29. Wallenstein általános parancsát a magyarországi sereg részére. A magyarországi sereg részére kiadott parancsok gyűjteménye. Budapest, 1926. 29. oldal.

1626. aug. 30. Deák Ferenc általános parancsát a magyarországi sereg részére. A magyarországi sereg részére kiadott parancsok gyűjteménye. Budapest, 1926. 30. oldal.

1626. okt. 1. Wallenstein általános parancsát a magyarországi sereg részére. A magyarországi sereg részére kiadott parancsok gyűjteménye. Budapest, 1926. 1. oldal.

1626. okt. 9. Bethlen Gábor általános parancsát a magyarországi sereg részére. A magyarországi sereg részére kiadott parancsok gyűjteménye. Budapest, 1926. 9. oldal.

1626. okt. Bethlen Gábor általános parancsát a magyarországi sereg részére. A magyarországi sereg részére kiadott parancsok gyűjteménye. Budapest, 1926. 10. oldal.

CONTENTS

Preface 1

Treatises

László Nagy: Gábor Bethlen in the Hungarian History 3

Barna Mezey: The System of Government of the Principality of Transylvania in the Age of Gábor Bethlen 19

Márton Tarnóc: Literature and Culture in Bethlen's State 29

Géza Herczegh: The Prince's Endeavours in Foreign Policy 37

Sources

Mrs. Erna Pap: Guide to Archival Sources in Hungary of Bethlen's Principality 49

László Mihály Hernádi: Gábor Bethlen. Bibliography 1613-1980..... 73

Chronological Survey of Gábor Bethlen's Life. 165

INHALT

Vorwort 1

Studien:

László Nagy: Gábor Bethlen in der ungarischen Geschichte 3

Barna Mezey: Die Regierungsorgane des Fürstentums in Siebenbürgen im Zeitalter von Gábor Bethlen 19

Márton Tarnóc: Literatur und Kultur im Staat Bethlens 29

Géza Herczegh: Außenpolitische Bestrebungen des Fürsten 37

Quellen:

Erna Pap: Hinweise auf die Archivquellen des Fürstentums von Bethlen in Ungarn 49

László Mihály Hernádi: Gábor Bethlen. Bibliography 1613-1980. 73

Chronologische Übersicht zum Leben von Gábor Bethlen 165

СОДЕРЖАНИЕ

Страница

Предисловие	1
Научные работы:	
Ласло Надь: Габор Бетлен в венгерской истории	3
Барна Мезей: Правление трансильванского княжества во время Габора Бетлена	19
Мартон Тарноц: Литература и культура в государстве Бетлена	29
Геза Херцег: Внешнеполитические стремления князя	37
Источники:	
Эрна Пап: Инструкции к архивным источникам княжения Бетлена, находящимся в Венгрии	49
Ласло Хернади: Габор Бетлен. Библиография 1613-1980	73
Хронологическое рассмотрение к жизни Габора Бетлена	165

A kötet munkatársai:

- Herczegh Géza dr., egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar)
 Hernádi László dr., könyvtáros (KSH Könyvtára, Budapest)
 Kovács Kálmán dr., egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar)
 Mezey Barna dr., tudományos munkatárs, (ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszék, az MTA által támogatott kutatóhely)
 Nagy László dr., tudományos főmunkatárs (Hadtörténeti Intézet)
 Pap Gáborné, levéltári osztályvezető-helyettes (Magyar Országos Levéltár)
 Tarnóc Márton dr., egyetemi docens, (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar)